LAIŠKAS REDAKTORIUI

Apie Berlyną, jo šiandieną bei vokiečių nacionalumą

Nerija Putinaitė

Mielas redaktoriau,

Berlyną šiandien neužtenka pamatyti, apie jį išgirsti, jį reikia pajusti. Turbūt dėkingiausias tam laikas į miestą trumpam užklydusiam užsieniečiui yra pavasaris. Nesibaigianti pavasarinė dulksna papildo paslapties, istorijos nešamos ramybės, o kartu ir šiandienos dinamizmo bei neužbaigtumo atmosferą, tvyrančią turistų dar neužtvindytame mieste.

Berlynas traukia visu tuo, ką jis šiandien turi ir ką žada ateityje. Socialiniu, ekonominiu nevienalytiškumu, gausybe neišspręstų problemų, dinamišku ritmu, kuris pirmiausia pastebimas miesto atstatymo darbuose. Šiuo metu, nepuoselėjant vilčių autentiškai atkurti senąjį miestą, kuriama nauja istorija. Jame atsidūrus iš karto pastebima, kad Berlynas yra atviras visiems, tačiau drauge ir esamų bei būsimų išbandymų vieta tiems, kurie pasiryžę jame gyventi ir jį kurti.

Dėl savo šio šimtmečio istorijos Berlyną galima pavadinti neprilygstamu Europos miestu. Tarpukariu dėl spartaus augimo bei infrastruktūros vystymo jis vadintas „greičiausiu pasaulyje miestu“. Nedaug liko to Berlyno, kurį galime pamatyti prieškarinėse Drescherio nuotraukose. Taisyklingai suskirstytos gatvės, bokšteliais papuošti namai, virš Berlyno Katedros sklendžiantis „Zeppelinas“. Joje atspindėta Berlyno dvasia: saugoma tradicija, palaikoma tvarka ir į dar geresnę ateitį vedantis technikos progresas. Karas sugriovė ne tik miesto pastatus, bet ir šią ateities viziją. Po karo Berlynas tapo vienos mažiausių Rytų bloko valstybių sostine.

Šiandien susivienijęs Berlynas sparčiai keičiasi, virsdamas metropoliu. Nebūtina pakliūti į Potsdamo aikštę, idant tai suprastum. Istorija lyg ir kartojasi, nors šiandien miestas ir nevadinamas greičiausiu pasaulyje. Jis – „vientisa statybų aikštelė“.

Ši prieštaringa, turtinga, nors kartu ir alinanti istorija buvo ir yra susijusi su reiškiniu, tą istoriją formavusiu iš vidaus. Tai – vokiečių nacionalumas. Nacionalumas yra tema, kurią sklaidyti šiandien rašant apie Berlyną ir apie Vokietiją kiek nejauku, kadangi kyla nuojauta, jog paliečiama kai kas itin skaudaus. Berlyne stebėjau reiškinių, kurie man atskleidė, kaip sunku šiandien vokiečiams kalbėti apie savo nacionalumą. Kita vertus, jiems sunku ir vertinti nacionalinį kultūros palikimą, vengiant kokių nors apibendrinimų, galinčių tapti tegul ir labiausiai netiesiogine sąsaja su vokiečių nacionalizmu. Buvo ypač netikėta aptikti, kad vokiečių nacionalinės tapatybės klausimas iki šiol nėra viešai išspręstas ir kaip toks išlieka ypač skaudus politiškai susivienijusiai Vokietijai.

Atrodo, kad siekiama užmaskuoti visas aiškiai apie nacionalumą bei nacionalinį išskirtinumą bylojančias nuorodas. Jei neatkreiptume į tai dėmesio, kai kurie kultūros gyvenimo reiškiniai šiandienos Vokietijoje būtų nepaaiškinami. Kas geriau galėtų atstovauti vokiečių nacionalinei tapatybei bei ją

Foley argumentas

PAULIUS SUBAČIUS

Balandžio 1–4 d. Vilniuje lankėsi Popiežiškosios visuomenės informavimo priemonių tarybos pirmininkas arkiv. Johnas P. Foley. Tai buvo, ko gero, pirmas Vatikano pareigūno vizitas Lietuvoje, kurį surengė ne bažnytinės ir ne valstybinės, bet pasaulietinės visuomeninės institucijos. Jau pats šis faktas verčia suklusti. Ar jis reiškia, kad Bažnyčios autoritetas pakilo akyse tų, kurie iki šiol patys siekė būti svarbiausi visuomenės nuomonių ir nuotaikų formuotojai? Mat viešnagę ir sostinės Rotušėje vykusią konferenciją „Reklamos etika: Vatikano požiūris“ inicijavo *Tarptautinės reklamos asociacijos Lietuvos skyrius* (TRALS), atstovaujantis tiek reklamos verslo, tiek komercinės žiniasklaidos interesams. Nereikia didelio įžvalgumo įtarti, kad Bažnyčios skelbiamos etinės nuostatos reklamos gamintojus bei skleidėjus taip smarkiai sudomino dėl kokios nors praktinės priežasties. Tačiau šiai priežasčiai apibūdinti ir susidomėjimo padariniams suvokti pravarti šiokia tokia istorinė perspektyva.

Dar Atkuriamajame Seime sklandė mintis, kad būtina valstybiškai reglamentuoti žurnalistų bei reklamos rengėjų veiklą, ypač etinius jos aspektus. Tačiau tik 1995–1996 m. visuomenės informavimo ir tabako bei alkoholio kontrolės principai įgijo parlamento svarstomų įstatymų projektų pavidalą. Žiniasklaidos spaudimo dėka įsigaliojo aktai, persmelkti kraštutinio liberalizmo dvasios, todėl jau penktus metus tęsiasi tragikomiška jų griežtinimo šalininkų bei priešininkų drama.

Viena šios dramos peripetijų ir nulėmė mūsų aptariamus įvykius. Pirmosiose priimtose *Tabako kontrolės įstatymo* ir *Alkoholio kontrolės įstatymo* redakcijose buvo numatytas visiškas rūkalų bei svaigiųjų gėrimų reklamos draudimas. Tačiau jis niekada nebuvo iki galo įgyvendintas, nes viena po kitos priiminėtos jo galiojimą atidėliojančios arba išimtis numatančios pataisos. Vis dėlto 1999 m. Seimas nubrėžė griežtą tabako reklamos sustabdymo ribą – 2000 m. gegužės 1 d. Drauge imta judinti jau kadai kadės planuotą priimti *Reklamos įstatymą*.

Šioje situacijoje TRALS, vienijantis daugumą reklamos tarpininkų (agentūrų), taip pat kai kuriuos reklamos davėjus bei skleidėjus, pradėjo ieškoti naujų būdų, kaip palenkti valdžią. Mat ligtolinė strategija – verslo lobizmas ir žiniasklaidos aliarmavimas dėl informacijos laisvės varžymų – aiškiai nebepajėgė apginti pelningos rūkalų reklamos ir nukelti kitus reklamos apribojimus į neapibrėžtą ateitį. Asociacija delegavo savo ekspertus į *Reklamos įstatymo* projekto grupę ir pati ėmėsi burti Lietuvos reklamos savivaldos komitetą bei rengti Reklamos etikos kodeksą. Šių metų pradžioje TRALS direktorius Raimondas Šeštakauskas kreipėsi į Bažnyčios vyresnybę, prašydamas įvertinti pastarąjį dokumentą, o sausio 5 d. įvykusiame susitikime su Vyskupų Konferencijos pirmininku arkiv. Sigitu Tamkevičiumi paragino deleguoti Bažnyčios atstovą į reklamos savireguliacijos instituciją.

Žinia, apie tokį siūlymą bei apie reklamos gamintojų ketinimus dėl etinės savikontrolės taisyklių atsiliepti neigiamai ar su rezervu ganytojai neturėjo pagrindo. Lemiamu akcentu kuriant Bažnyčios paramos TRALS siekiams įspūdį tapo arkiv. Foley vizitas. Na, o Šeštakausko pastangos atskira knygute lietuviškai išleisdinti Popiežiškosios visuomenės informavimo priemonių tarybos dokumentą *Reklamos etika* turėjo net didžiausius skeptikus įtikinti Bažnyčios ir TRALS abipusiu draugingumu.

Visuomenei pateikto išplėstinio argumento esmę atviriausiai išsakė po arkiv. Foley viešnagės pasirodęs *Lietuvos ryto* vedamasis: „Nors katalikiškoji pasaulėžiūra yra paremta dogmomis, o jos skleidžiamos moralės normos susijusios su įvairiais draudimais, Foley nė karto neužsiminė apie tai, kad kokiais nors būdais reikėtų riboti reklamą. [...] Kol valdžia ginčijosi, nuo kada uždrausti tabako reklamą, šalyje veikiančios televizijos pačios nusprendė nerodyti cigarečių reklamos vaikams skirtų laidų metu. [...] Tai tik vienas pavyzdys, rodantis savireguliacijos pranašumą“[1]. Dienraštis be atožvalgos piršo mintį, kad politikai, siekiantys valstybės atsakomybės už reklamos ir žiniasklaidos etiką, yra „tamsesni“ net už „dogmatiškąją“ Bažnyčią.

Kita žiniasklaida nesiėmė klastočių, panašių į cituotąją. Ji tiesiog apėjo Vatikano mintį, kad „reklamos turinį bei praktiką reguliuojantys įstatymai galėtų ir privalėtų apimti daugiau nei vien draudimus, užsiiminėti siaurai apibrėžta melaginga reklama“[2], bei svečio patikslinimą, esą konkretūs sprendimai dėl tabako ir alkoholio reklamos „priklauso nuo vietos valdžios [...ir] turėtų būti priimami atsižvelgiant į vietines kultūras“[3]. TRALS

[1] „Laiko ženklai“, in: *Lietuvos rytas*, 2000 04 06.

[2] Popiežiškoji visuomenės informavimo priemonių taryba, *Reklamos etika*, 20.

atstovai pabrėžė Rotušėje skaityto arkiv. Foley pranešimo *Reklamos etika* vietas, kuriose palankiai atsiliepta apie reklamos vadybininkų prisiimamą etinę atsakomybę. Jie vardijo savireguliacijos laimėjimus Lietuvoje, kaip antai savanorišką *Verslo žinių* apsisprendimą nedėti prostitučių firmų skelbimų[4]. Į Vatikano moralinį autoritetą apeliavusi konferencija, sustiprinta premjero Andriaus Kubiliaus dalyvavimo, stengėsi visuomenei bei politikams įteigti dvi mintis. Viena, reklamos institucijų savikontrolės mechanizmas yra geriausias būdas spręsti etines problemas, antra, drausti tabako reklamą – beprasmiška ir žalinga.

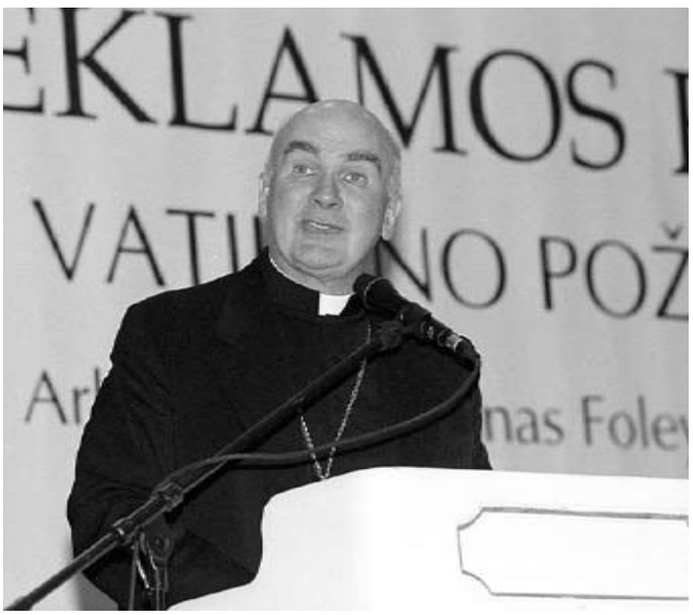

Johnas P. Foley. 2000-ųjų balandžio mėn. Vilnius. ELTA

Pirmasis, šiaip jau visiškai teisingas teiginys, Lietuvos kontekste, deja, implikuoja niekuo nepagrįstą įstatyminio ribojimo ir visuomeninės savikontrolės alternatyvą. Žinoma, „etikos požiūriu atsakingų praktikų savo profesijoje labiausiai turėtų imtis patys reklamos darbuotojai“[5]. Tačiau teisingai išugdytos žmogaus sąžinės vaidmuo ar reklamos asociacijos narių savanoriški kolektyviniai įsipareigojimai nepaneigia įstatyminio reglamentavimo prasmės – valstybės prisiimamos atsakomybės už tiesos, moralumo, asmens orumo ir socialinio teisingumo apsaugą. Tiek Vatikano dokumentai, tiek Vakarų demokratijų praktika šiuo atveju sako ne „arba – arba“, o „ir, ir, ir“.

Nuostata, kad draudimas reklamuoti rūkalus atneš didesnę žalą nei naudą, grindžiama daugiausia dviem motyvais. Prognozuojama, kad reklamos verslas patirs didžiulių, kone penktadalį pajamų siekiančių nuostolių, kurie neigiamai atsilieps ekonomikai ir iš cigarečių reklamos mintančios žiniasklaidos savarankiškumui. Be to, esą Europos Sąjunga, prie kurios normatyvų šis apribojimas priderintas, yra numačiusi vėlesnį, nei Lietuva, tabako reklamos visiško uždraudimo terminą. Paanalizuokime kiekvieną iš šių, mūsų galva, nuo problemos esmės nukreipiančių argumentų.

Vargu ar pagrįstas teiginys, kad uždraudus kurių nors prekių rūšių reklamą, jos gamintojai ir skelbėjai praranda lygiai tokią pajamų dalį, kokį reklamos rinkos nuošimtį iki tol užėmė to tipo produktų pristatymas. Tiek gamta, tiek verslas nepakenčia tuštumos – atsiradusią nišą pasidalys sauskelnės, tautinis majonezas bei iki tol nereklamuotos prekės ir paslaugos. Tiesa, pasitraukus kuriam nors ypač stambiam reklamos davėjui, sumažėja reklamos įkainiai. Tačiau tai suteikia galimybę reklamuotis platesniam gamintojų bei prekiautojų ratui, todėl *Lietuvos reklamos koalicijos* skelbiamas šūkis – „Reklama – tavo teisė rinktis“[6] – įgyvendinamas kur kas platesniu mastu. Savo ruožtu, išaugęs reklamuotojų skaičius neilgai trukus, kompensuoja įkainių kritimą. Pagaliau 2000-ieji dvejų rinkimų dėka – politinės reklamos klestėjimo metai, tad žiniasklaidos aimanos dėl tabako kontrolės nešamų nuostolių primena žaliųjų Nilo gyventojų ašaras.

Nėra didelė paslaptis, kurių leidinių akcijas valdo Bronislovas Lubys, kurių – Gediminas Vagnorius ir pan. Todėl akivaizdu, kad šių daugiausia reklamos užsakymų gaunančių žiniasklaidos institutų „savarankiškumas“ dėl tabako reklamos draudimo nepakis. Be to, kaip pastebima Vatikano dokumente, „galinga reklamos įtaka žiniasklaidai, priklausančiai nuo pajamų iš šio šaltinio, verčia nerimauti [...], žiniasklaidos darbuotojai – iš tiesų daugiau ar mažiau spaudžiami – gali pajusti pagundą [...] nuslysti į paviršutiniškumą, neskoningumą bei moralinį išsigimimą“[7]. Tad reklamos garantuojama žiniasklaidos „laisvė“ yra gana sąlygiška – kas žino, kur link dienraščių vedamųjų autorius iki šiol kreipė *Philip Morris Lietuva* šešėlis.

Tuo tarpu dar vienas – nereikalingo ir aklo pataikavimo Briuseliui – motyvas tėra į primityvias tautines ambicijas nukreipta demagoginė retorika. Juk tabako ar alkoholio reklama uždraudžiama ne tam, kad įtiktume Vakarų kaimynėms, o siekiant sumažinti šių produktų vartojimo „daromą žalą sveikatai ir ūkiui“[8]. Ką ir kalbėti apie tai, jog įstatymų derinimo prie

[3] Jauniškis V., „Reklamos keliai ir klystkeliai: tarptautiniame forume supažindinta su Vatikano požiūriu į reklamos etiką [t. p. interviu su arkiv. J. Foley]“, in: *Kauno diena*, 200 04 04.

[4] Barysas R., [Kalba konferencijoje „Reklamos etika: Vatikano požiūris“ *Lietuvos reklamos koalicijos* vardu]; Šeštakauskas R., *Lietuvos reklamos etika*: [Pranešimas konferencijoje „Reklamos etika: Vatikano požiūris“], 2000 04 03.

[5] Popiežiškoji visuomenės informavimo priemonių taryba, *Reklamos etika*, 23.

[6] Žr. http://www.iaa.lt/rur.htm

[7] Popiežiškoji visuomenės informavimo priemonių taryba, *Reklamos etika*, 12.

ES norminių aktų atidėliojimas iki vėliausios įmanomos datos vargiai liudytų Lietuvos norą kuo greičiau apleisti posovietinių Rytų erdvę.

Tačiau grįžkime prie apžvalgos pradžioje iškelto klausimo – ką reiškia TRALS susidomėjimas (ar „susidomėjimas“) Vatikano požiūriu į reklamos etiką? Ar galima tvirtinti, kad Vyskupų Konferencija bei arkiv. Foley pakliuvo į reklamos verslo politinių žaidimų pinkles? Susitikime su katalikų žurnalistais, paklaustas apie galimą manipuliavimą jo asmeniu, Vatikano pareigūnas pripažino, kad tokia tikimybė visuomet yra, tačiau teigė esąs optimistas ir šią laikyseną grindė JAV gyvenimo pavyzdžiais. Arkiv. Sigitas Tamkevičius bei arkiv. Audrys Bačkis šia proga atkreipė dėmesį, jog posovietinėje erdvėje žiniasklaida bei reklamos rengėjai dažnai pro pirštus žiūri į prisiimtus etinius įsipareigojimus ir už savireguliacijos fasado slepia nešvarius darbelius.

O gal mūsų įtarumas, kad TRALS sąmoningai savanaudiškai operuoja Bažnyčios autoritetu – gerokai perdėtas? Gal pono Šeštakausko aplinkos žmonės kaip normalūs demokratiškos visuomenės piliečiai greta savo finansinių interesų nuoširdžiai siekia „reklamos pramonės doroviškai teisingo elgesio“[9] ir bendrojo gėrio? Toks klausimas leidžia susivokti, kad, narstydami paskatas, neteisėtai braunamės į asmeninių įsitikinimų sritį. Kur kas korektiškiau ir prasmingiau pažvelgti į objektyvias „Foley argumento“ aplinkybes bei pasekmes. Jos tampa ypač akivaizdžios, palyginus didžiųjų laikraščių ir TRALS laikyseną siūlymų griežčiau valstybiškai reglamentuoti viešąją sferą kontekste. Pirmieji jau penkerius metus be atodairos šaukia apie „cenzūros grėsmę“, agresyviai puola valdžią, atskirus politikus bei visus, kurie pamėgina užsiminti apie spaudos etiškumo stoką. O savireguliacinė žurnalistinės etikos institucija ciniškai numoja ranka į visus jos atžvilgiu išsakomus priekaištus bei siūlymus.

Tuo tarpu TRALS, *Lietuvos reklamos koalicija* bei *Lietuvos radijo ir televizijos asociacija* pamėgino prisiimti tam tikrus etinius įsipareigojimus, siūlė bent iš pirmo žvilgsnio pakankamai sąžiningas žaidimo taisykles, pagal kurias būtų galima ieškoti įvairių politinių, visuomeninių, kultūrinių srovių, Bažnyčios ir verslininkų *modus vivendi* dėl etinio reklamos reguliavimo. Esama vilties, kad, tarkim, padėjus tiek daug pastangų užmegzti geranoriškus santykius su vyskupais, dėmesys krikščioniškai moralei pamažu taps bent kai kurių reklamos vadybininkų įpročiu. Pagaliau paprasčiausias padorumas verčia žmones laikytis pažadų, duotų asmeniškai bendraujant. Tiesa, galima manyti, kad žiniasklaidos bei reklamos magnatai slapta susitarė apsupti ir prispausti valdžią iš dviejų pusių. Tačiau toks spėjimas dvelkia sąmokslo teorija, mistifikuoja strateginius šių verslininkų sugebėjimus ir ignoruoja kiekviename žmoguje slypintį prigimtinį moralaus elgesio siekį.

Pabaigai smulki įstatymų leidybos peripetija. Balandžio 20 d. Seimas, dalyvaujant mažiau nei ketvirčiui parlamentarų, apsisprendė nukelti išorinės tabako reklamos priemonių ribojimą iki 2001 m. liepos 30 d., tačiau paliko galioti minėtą tabako reklamos draudimo žiniasklaidoje terminą – šių metų gegužės 1 d. Nežinia, ar šiuo atveju daug lėmė ir ką būtent lėmė „Foley argumentas“. Nežinia, ar draudimo bus laikomasi. Tačiau istorija – mažų mažiausiai pamokoma.

[8] *LR alkoholio kontrolės įstatymas*, 1995 04 18, I-857, 2-as straipsnis, t. p. plg. *LR tabako kontrolės įstatymas*.

[9] Popiežiškoji visuomenės informavimo priemonių taryba, *Reklamos etika*, 18.

Rytai ir Vakarai Popiežiaus koplyčioje

1999 m. lapkričio 14 d. Vatikano rūmuose popiežius Jonas Paulius II pašventino koplyčią, dedikuotą Atpirkėjo Motinai (*Redemptoris Mater*). Koplyčios sienos trejus metus buvo puošiamos mozaikomis, kurių bendras plotas sudaro daugiau negu 600m^2. Tai pirmas tokio masto meno kūrinys, popiežiaus užsakymu sukurtas beveik po 500 metų Vatikano rūmuose. Šis darbas buvo patikėtas studijų centro *Ezio Aletti* Romoje vadovui, menininkui ir teologui *Markui Ivanui Rupnikui*. Centro tyrimų sritis – tikėjimo ir kultūros santykis šiuolaikinėje Europoje, remiantis krikščioniškąja Rytų ir Vakarų tradicija.

Mozaikų kūrėjas, Lietuvoje žinomas kaip knygų „Nesudegančio erškėtyno liepsnoje“ ir „Ir puolė jam ant kaklo“ autorius, sutiko atsakyti į keletą klausimų. Kalbėjosi *Sigita Maslauskaitė*.

Ar koplyčia Redemtoris Mater *visuomet buvo Vatikano rūmuose ir kaip atsitiko, kad būtent Jūs buvote išrinktas dekoruoti koplyčios sienas mozaikomis?*

Ši koplyčia, į kurią patenkama iš Raffaellio ložės, visuomet buvo Vatikano rūmuose, tačiau vadinosi *Cappella Matilde*. *Matilde* – tai ne šventosios vardas, o vienos romiečių šeimos pavardė. Šiai šeimai priklausė žemė, ant kurios ir buvo pastatyti Vatikano rūmai. Koplyčia niekuomet nebuvo menininkų dekoruota, jos sienos buvo

apmuštos aksomu, ir tik vieninintelė maža freska, vaizduojanti slibiną (popiežiaus Grigaliaus XIII herbas), buvo matoma lubose.

Popiežius Jonas Paulius II norėjo, kad ši patalpa neliktų paprasta salė, bet kad taptų išties sakralia liturgine erdve ir, 50 metų kunigystės jubiliejaus proga, pasiryžo visapusiškai ją atnaujinti. Popiežius troško, kad koplyčios meninė ikonografinė programa išreikštų abu „Europos plaučius“, o tai reiškia, kad sugebėtų atspindėti Rytų ir Vakarų tradicijų vienybę.

Darbas buvo patikėtas centrui *Aletti*. Negalėčiau tiksliai atsakyti, kodėl būtent mums, bet manau, kad tai buvo didžiulė Malonė, Malonė, kurios dydį kažin ar galėsiu iki galo suvokti, ir dovana, kurią mums suteikė popiežius. Taip, popiežius buvo lankęsis *Aletti* centre, žinojo ir mano tapybos darbus, kuriuose aš taip pat stengiuosi padėti susitikti Rytų ir Vakarų tradicijoms, tačiau, manyčiau, svarbiausia buvo tai, kad tėvas Tomašas Špidlikas, mūsų teologinės mokyklos vadas ir dvasios tėvas, vedė Šventąjam Tėvui rekolekcijas. Taip popiežius galėjo išvysti Špidliko liudijamą vieningą Rytų ir Vakarų krikščionybę be įtampos ar dirbtinio supriešinimo.

Gal galėtumėte smulkiau paaiškinti ikonografinę koplyčios programą ir kokią įtaką šiandienos menininkui gali turėti teologas, šiuo atveju tėvas Špidlikas, Jums?

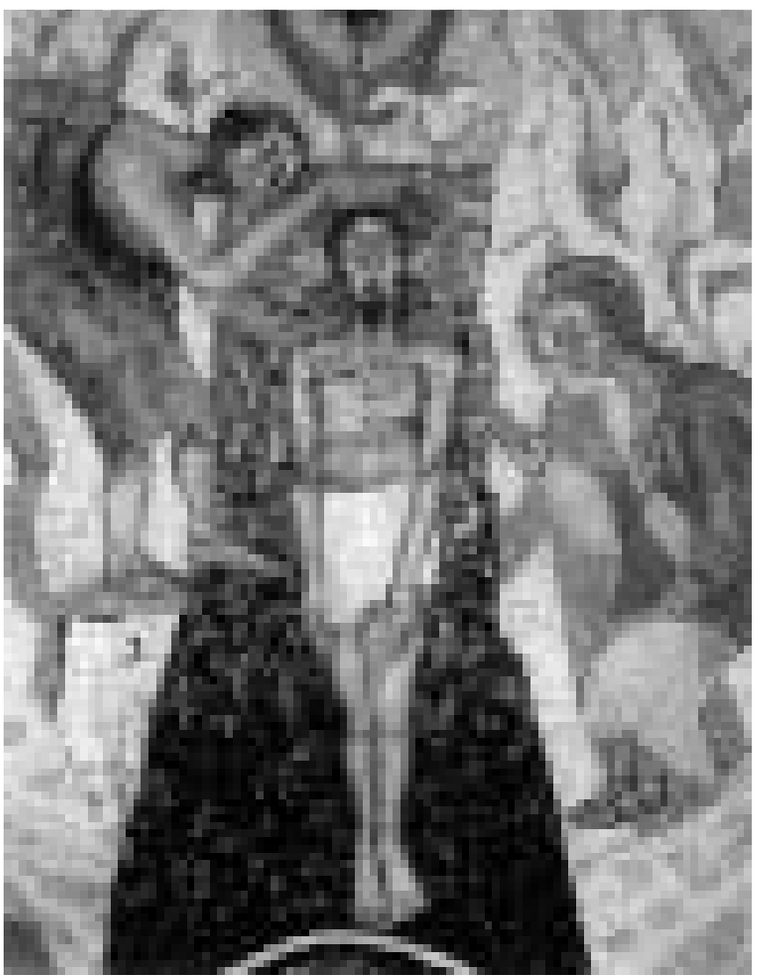

Marko Ivan Rupnik. Kristaus krikštas. 1999. Mozaikos fragmentas. Vatikanas, „Redemptoris Mater“ koplyčia

Tėvas Špidlikas neprojektavo ir nepiešė, jis tiesiog tekstu pasiūlė pagrindinę ikonografinę struktūrą: centrinėje sienoje turi būti pavaizduota *Naujoji Jeruzalė*, kaip žmogaus dalyvavimas Triasmenio Dievo meilėje; kairė siena turi būti *Žodžio Įsikūnijimas*, Dievas tapo Žmogumi, kenozė, nusižeminimas; dešinė siena – žmogaus šventėjimas, artėjimas ir kilimas link Dievo. Galinė siena, kurioje yra įėjimo durys, turi vaizduoti paskutinįjį Dievo susitikimą su žmogumi, antrąjį Kristaus atėjimą – Paruziją. Taip pasakė tėvas Špidlikas, o aš turėjau galvoti apie kompoziciją, spalvas, figūras, judesį. Taigi tokiam darbui reikalingas teologas ir menininkas viename asmenyje. Piešiau daugybę eskizų, viską aptardamas su tėvu Špidliku ir su dar viena teologų grupe.

Centrinę sieną, *Naująją Jeruzalę*, patikėjome rusų meninkui Kornoukovui (Kopíoyêoââ), kurią jis padarė beveik per metus. Likusias sienas kūriau aš ir keturi mano asistentai, mes dirbome dešimt, dvylika ir net keturiolika valandų per parą dvejus metus be jokios pertraukos ir padarėme daugiau negu 600m^2 mozaikos. Tai buvo beveik viduramžių dirbtuvės: akmenis skaldėme rankomis, gyvenome, kūrėme ir valgėme koplyčioje.

Kada koplyčia buvo pavadinta Redemptoris Mater *ir kaip šis pavadinimas atsispindi koplyčios ikonografinėje programoje?*

1988-aisiais, Marijos metais, popiežius Jonas Paulius II šventė savo pontifikato dešimtmetį ir išleido encikliką *Redemptoris Mater*. Tais pačiais metais popiežiaus įsakymu buvo pakeistos koplyčios grindys ir pastatytos italų skulptoriaus Fazzini Kryžiaus Kelio stotys. Atnaujinta koplyčia buvo dedikuota Atpirkėjo Motinai Marijai.

Visa koplyčios ikonografija kalba apie Išganymo istoriją, kurioje Dievo Motinos Mergelės Marijos vaidmuo yra svarbus. Atpirkėjo Motina pavaizduota centrinėje *Naujosios Jeruzalės*

sienoje kaip Įsikūnijusio Amžinojo Žodžio Motina. Dešinėje sienoje, Dangun Žengimo ir Sekminių scenose, Dievo Motinos figūra yra centrinė. Kairėje sienoje pavaizduotos Apreiškimo, Jėzaus Gimimo ir Nukryžiavimo scenos, kuriose Marija labai svarbi.

Kaip Jūs jautėtės dirbdamas Vatikano rūmuose, kuriuose po didžiųjų menininkų, tokių kaip Michelangelo ir Raffaellis, joks kitas menininkas iki Jūsų nebuvo gavęs tokio stambaus užsakymo?

Jaučiau didelę atsakomybę, buvau taip pasinėręs į darbą, kad apie tai tiesiog nebuvo laiko kada galvoti. Baigęs darbą, jaučiau begalinį dėkingumą Dievui, kad Jis mane globojo ir lydėjo šiame darbe, taip pat tikėjau padaręs tai, ką ir turėjau padaryti. Iki pat tos dienos, kada popiežius pašventino koplyčią ir kai keletas kardinolų bei žurnalistų man pasakė: „bet ar supranti, kad po daugelio amžių tu čia dirbai beveik kaip anie didieji menininkai“, aš apie tai negalvojau, ir dabar dar kartą noriu pabrėžti, kad man tai buvo Viešpaties Malonė.

Ar Jūs, kaip menininkas, galėtumėte tvirtinti, kad šios koplyčios mozaikos yra šiuolaikinio meno kūrinys?

Mano sukurtos dalies meninė kalba tikrai moderni. Aš stengiausi įkūnyti abu „Europos plaučius“ kaip apsikeitimą dovanomis. Rytai duoda tai, ką turi geriausia: ištikimybę Tradicijai ir ikonišką dogmos struktūrą. Vakarai atskleidžia vis naują senų dalykų interpretaciją ir dialogą su dabartine kultūra, taigi Vakarai leidžia ir šiuolaikinę meninę kalbą. Medžiagos naudojimo, sekimo *Arte povera* ir pan. prasme, *Redemptoris Mater* koplyčios mozaikos yra šiuolaikinis kūrinys, bet tai nėra „keistasis“ modernizmas, nes kūrinys skaitomas lengvai ir paprastai.

Ką Jūs galvojate apie šiuolaikinį meną?

Šiuolaikiniame mene jau ne pirmą dešimtmetį ypač ryški „savęs reiškimo“ tendencija: vaizduojama tik tai, ką pats menininkas jaučia ir išgyvena. Tačiau jokia saviraiška nėra visiškai ir tik subjektyvi. Kiekvienas menininkas, vaizduodamas net ir ką nors labai asmeniška, atskleidžia tai, kas sudaro dalį žmonijos, ir tai, kas išeina už vieno individo subjektyvumo ribų. Tačiau meninė kalba gali būti tokia subjektyvi, kad beveik niekas jos nesupras, todėl prie šiuolaikinio meno reikėtų artintis kaip prie išpažinties, kurioje žmogus drąsiai, nuoširdžiai ir kartais brutaliai atskleidžia tai, ką turi savyje. Ir aš manau, kad tai verta pagarbos – niekas neturi teisės tyčiotis iš išpažinties, kuri yra negraži, bet tikra. Šiuolaikinis menas pasiekė tai, ką aš pavadinčiau *Kito* ieškojimu, tad arba atrasime *Kito* egzistavimą ir bendrystę su juo, arba žmonija smarkiai rizikuoja savo ateitimi.

Jūsų manymu, ar yra dialogas tarp Bažnyčios ir šiuolaikinių menininkų?

Menininkų dialogas su Bažnyčia yra ir bus. Tai priklausys nuo to, ar mes ją gerbsime ir mylėsime. Tik reikia būti atsargiems, kad šis dialogas nereikštų, jog menininkai su savo „subjektyviais kūriniais“ turi tučtuojau užtvindyti liturgines Bažnyčios erdves. Daugelis meno kūrinių gali kalbėti apie giliausius religinius jausmus, apie dvasingumą ir t. t., bet nebūti liturginis menas. Kuriant liturginį meną, rei-

Marko Ivan Rupnik. Sekminės. 1999. Mozaikos fragmentas. Vatikanas, „Redemptoris Mater“ koplyčia

kia nugalėti „manuosius dalykus“ ir sentimentus, nes liturgija priklauso visai Bažnyčiai, o ne vienam kunigui. Liturgijai skirtas menas turi būti ojektyvus. Aš galiu nutapyti paveikslą, kuriame labai stipriai atsispindėtų mano pamaldumas, bet tai dar visai nereikštų, kad šis paveikslas skirtas liturgijai. Kūrinyje turi matytis ne tik mano religinis jausmas, bet Kristaus objektyvumas, objektyvumas, kuris yra už mano galvojimo ar jutimo: ne tai, ką aš įsivaizduoju, bet tai, kas yra. Liturgija atskleidžia Kristų, taigi ir liturginis menas turi ieškoti Kristaus objektyvumo, kurio išmokstama Bažnyčioje ir Tradicijoje. Tai nereiškia aklai sekti taisyklėmis, nes taisyklės kartais žudo gyvenimą, bet tai reiškia mylėti Bažnyčią ir Tradiciją.

Radioaktyvi Ričardo Vaitekūno hermeneutika

MATAS DŪDA

Ričardo Vaitekūno tapyba – drobės paslėpimas (drobė – senas terminas, netinkantis naujam apibrėžimui dėl terminų tendencijos laikui bėgant banalėti).

Tad po storu Vaitekūno aliejų ir tepalų sluoksniu – sena, nors visų naudojama, banalybė. Apskritai bet kuri tapyba prasideda paprasčiausiu pilku, drobiniu skudurėliu, kurio skudurėliškos savybės labai trukdo tapytojui. Drobė tapytojui – beveik jo paties kūno atvira žaizda, kurią pastarasis rūpestingai gydosi, t. y. užsitepa. Paprastai tepama spalvotais aliejais ir tepalais, kurie ne tik užlygina žaizdas, bet netgi padeda jas galutinai išgydyti, nors ir neilgam... Plačiai manoma, kad tik taip dingsta drobinio skudurėlio kaip žaizdos požymiai, drobė staiga įsitempia lyg būgnas, dar karštas nuo ką tik atliktų apeigų ar šiaip šūkaliojimų.

Tačiau, nelaimei, drobinės žaizdos linkusios nuolat atsiverti, vis kankindamos ir alindamos tapytojus savo į psichoanalitinius panašiais skausmais ir diegliais. Bet yra padermė ir tokių, kurių nuolat atsiveriančių žaizdų sopulys nekankina taip dažnai. Pastarieji neprivalo tiek laiko skirti užsitepti, jie turi daugiau laiko įžvalgoms, susijusioms daugiau su drobės nei su savo patirtimi. Tokių įžvalgų pasekmės visiems paprastai būna panašios. Drobės bei aliejų susilietimas jiems regisi ne kaip cheminis reiškinys (stebuklingas aliejų poveikis žaizdoms), o kaip tikrojo drobės vaizdo atgavimo istorija. Čia aliejai praranda anksčiau turėtas stebuklingas savybes (nors nepraranda jų visiškai) tapdami, galėtume sakyti, istoriniais instrumentais, žyminčiais ir aiškinančiais tikrąjį drobės vaizdą (čia – ne Platonas, nes vaizdas, kurį suteikia drobei aliejai, – pastarosios dar ne tik kad neregėtas, bet net ir neįsivaizduotas, o tik kantriai lauktas). Aliejai tampa ne *užtepamais*, o *tepamaisiais* („Natiurmortas su saulėgrąžomis“, 1999; „Natiurmortas su maldaknygėmis“, 1991; „Nemuno žemupyje“, 1976), t. y. jie tampa ne raminamais ir malšinamais, o netgi atvirkščiai – jie tampa priežastimi, dalykus verčiančia judančiais ir nenumalšinamais – tiesiog suteptais mechanizmais, tarpstančiais drobės bei aliejų susilietime, nes tik čia tikroji tepamųjų aliejų galios vieta, čia vyksta drobės peraiškinimas, čia aliejus ir tepalai, turėdami natūralių, bet stebuklingų savybių, nuolat peraiškina – nutepa drobei jos tikrąjį vaizdą...

Vaitekūnas linkęs nupasakotą mechanizmą sutepti taip, jog žvilgsnis, neturėdamas nė menkiausios vilties išsigelbėti, įklimpsta tuose tepalų klanuose. Tačiau dar Alfonsas Andriuškevičius yra pastebėjęs, kad Vaitekūno tapyboje veikia net kitas teptuko galas. Taigi tas galas ir bando šiek tiek prakrapštyti peraiškinimo riebalų klampynę. Gali būti netgi ir taip, kad ši linija, besigalinėjanti su peraiškinamaisiais aliejais, šiek tiek primena plonyčiame, gelstelėjusiame grunto sluoksnyje išvedžiotus ženklus („X“-us) („Siena“, 1979; „Siena“, 1982; „Moteris su gėlėmis pasvirusiame peizaže“, 1975; „Nemuno žemupyje“, 1976). Apie tai šiek tiek vėliau.

Dabar apie gruntą. Tai svarbiausias bet kurio tapybos darbo sluoksnis. Be grunto niekas neįvyksta, o jeigu įvyksta, tai po kiek laiko nutrupėjęs dažas nurengia drobę, kuri, jeigu jau nurengta, tai būtinai tuščia. Po dažais kažko esama tik tuose darbuose, kurie turi bent šiokį tokį grunto sluoksnį, kuris savo ruožtu ir neleidžia nutrupėti dažui ir parodyti nuogą drobės kūną („Paskutinė žiema Mindaugo gatvėje“). Vaitekūnas nelaukia, kol dažas ims trupėti, jis pats krapšto tepalus iki pat drobės, kuri padengta plonyčiu gelstelėjusiu grunto sluoksniu, išvedžiotu „X“-ais...

Dabar apie plonyčiame gelstelėjusiame grunto sluoksnyje išvedžiotus „X“-us.

Žinoma, ne kiekvienas meno kūrinys taip nenoriai demaskuojasi, kai kurie jų demaskuojasi šiek tiek entuziastingiau. Tai darbai, kuriuose dažo vietą užima bespalvis vaškas, o grunto (kurį aptarė kaip svarbiausią darbo dalį) – buvę funkcionalūs daiktai, pavyzdžiui, rusio dangtis etc. („Trys rūsio dangčiai ir viena klaida“).

Tad spalvoti tepalai čia tampa bespalviu vašku, o kito teptuko galo veikla nebereikalinga – peraiškinimo riebalai permatomi, o rūsio dangčiai pasislėpę ir be spalvotųjų aliejų pa-

galbos. (Naudojamas rūsio dangtis juk panašesnis į tapybos darbą negu į tuščią drobės gabalėlį...)

Vaitekūno asambliažai – aksiomų rinkinys, tiksliai reglamentuojantis, kaip reikėtų suprasti įprastą tapybą, t. y. šitaip: kažkas tarpsta tik po riebalais, po vaškais, po lakais, po aliejais, po tepalais etc. Vaitekūno asambliažuose vaškas apsaugo darbus dar ir nuo atmosferinių akies kritulių...

Taigi tai, kuo tapytojai, užsitempę drobę, prieš pradėdami ją demaskuoti (atskleisti tikrąjį veidą), pastarąją pasidengia – pokosto, kaulamilčių, baltalų ir kreidos peraiškinimo gruntu, saugančiu drobę nuo pernelyg stipraus galimo stebuklingų tepamųjų aliejų poveikio, – tai ypač svarbu Vaitekūno atveju. Tuo gruntu tapytojas apmatuoja drobę, pažymėdamas visas smulkmenas, kurias vėliau privalu užtepti aliejumi.

(Kaip klysta galvojantys, jog meną galima pagauti už ragų kitokiame, negu mūsų ką tik aprašytas, santykyje, t. y. ne nuo aliejų į drobės pusę, o nuo aliejų į žiūrovo pusę; neva tik čia atsiskleidžianti tikroji meno prigimtis, tik čia vykstantys visi peraiškinimo galių išsiskleidimai...)

O tikrasis atsakymas slypi ploname, gelstelėjusiame grunto sluoksnyje, kuriame tapytojas visada pasižymi savo būsimo darbo esmę (ir ragus), neretai apibraukdamas ir pažymėdamas juos raudonai. Patys menininkai šį veiksmą dažnai vadina raudonojo apibrėžimo hermeneutika, arba tiesiog „r. ap. h.“-u...

Todėl gruntas ir vadinamas peraiškinimo gruntu. Maža to, nebelieka kitos išeities – tenka atskleisti paslaptį dėl raudonojo apibrėžimo hermeneutikos, kuri, būdama nematoma (galbūt jos išvis nėra?), veikia kaip radioaktyvi medžiaga – sklinda pro bet kur, jei tai ne storasienis švininis sarkofagas; gali sprogdinti, gydyti, nuodyti, perkeisti ir švitinti.

Pasirodo, kad hermeneutika ir radiacija – vieno lauko uogos. Radioaktyvi hermeneutika. Bet koks uždengimas suponuoja draudimą, bausmę, kaltę ar pan. Arba baimę. Taip ir čia – kažkas paslėpta, t. y. nubausta, po aliejais ir todėl skleidžia jeigu ne nuodingus, tai tikrai paveikius spindulius (kerštauja). Vaitekūno tapyboje ši raudonojo apibrėžimo hermeneutika paslėpta išties po labai storu ir sunkiu aliejų sluoksniu, žvilgsnis klimpsta juose, jausdamasis kaip medaus statinėje, bet neskęsta, slenka paveikslu lyg ant lašinių palties pastatytas.... Būtent po šiais Vaitekūno aliejais raudonojo apibrėžimo hermeneutika uždaryta kaip į švininę dėžutę („Natiurmortas su mediniu avinėliu“, 1988) su mažyte skylute stebėjimui (*camera obscura*), pro kurią gaunama paveiki, nors ir nemirtina dozė.

Tad aliejų sluoksnis – regimoji tapyba – akylai saugo savo esmių esmę ir, mums beveik nepastebint, stengiasi nuo pastarosios atitolinti. Kitaip būtų ir neįmanoma – visų tapybos darbų paviršius turėtų būti negailestingai nuardomas tikrųjų vertybių atskleidimo vardan.

*** Žvelgi į Ričardo Vaitekūno švinines dėžutes, ieškodamas skylutės raudonojo apibrėžimo hermeneutikos spinduliui. Ir matyti, kad randi. Radioaktyvi hermeneutika...

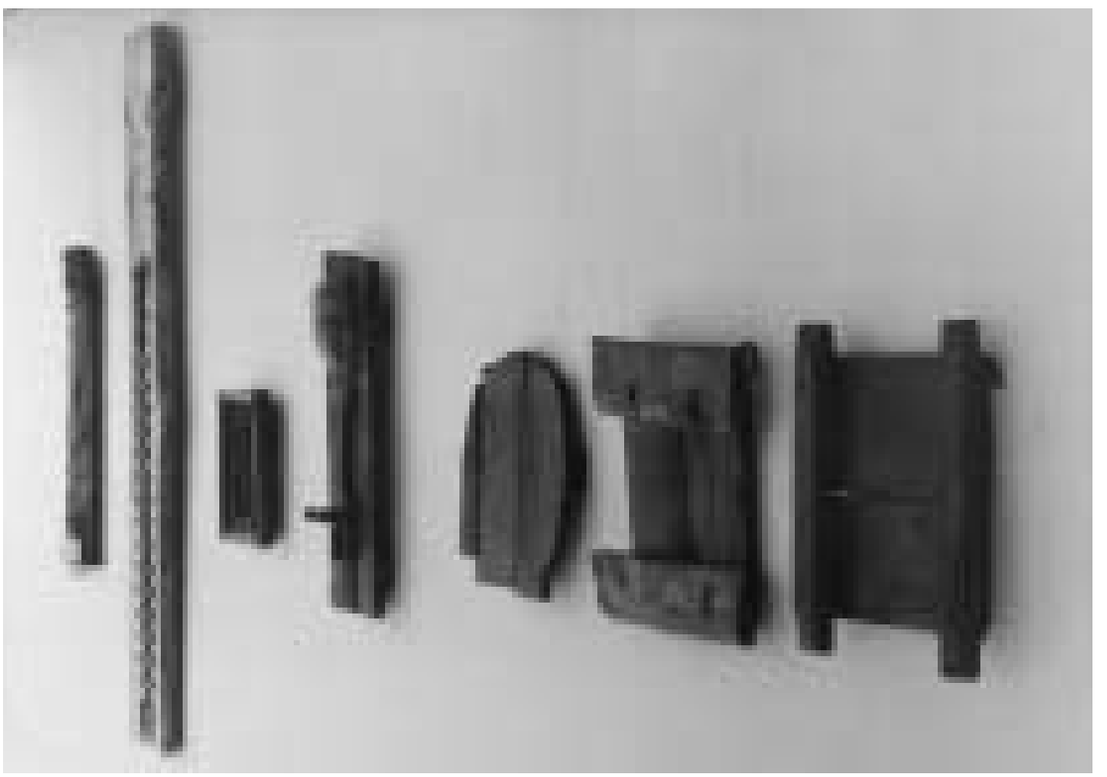

Ričardo Vaitekūno asambliažai. Gintauto Trimako nuotrauka

Lietuvių Charta

SAULIUS GIRNIUS

Lietuvos Respublikos televizija jau keletą kartų rodė Juozo Saboliaus 1999 m. režisuotą dokumentinį filmą „Lietuvių charta“, paskutinį kartą 2000 m. kovo 11 d. Pagrindinis dėmesys filme kreipiamas į Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIK-o) 1949 m. birželio mėnesį Vokietijoje paskelbtą dokumentą, davusį pradžią Pasaulio Lietuvių Bendruomenei (PLB). Čia pateikiamas dalinis vaizdas apie lietuvių pabėgėlių gyvenimą Vokietijoje bei kelios nuotrupos iš vėlesnių renginių Amerikoje.

Filmas yra naujai (daugiausia 1999 m. vasarą) nufilmuotų pasikalbėjimų su ne Lietuvoje gyvenančiais veikėjais ir senesnių nespalvotų filmų iš Lietuvos ir Vokietijos bei vėlesnių spalvotų filmų iš Amerikos mišinys. Kalbėtojai nepristatomi, nors jų vardai ir pavardės pateikti su titrais. Nepateikta žinių apie jų dabartines ar buvusias pareigas bei darbus. Daugumai Lietuvos žmonių jų pavardės gal buvo kada nors girdėtos, bet jų atvaizdai, ko gero, tikrai pirmą kartą matomi. Daug kalbėtojų yra aplankę Lietuvą, o dalis, kaip Adolfas Damušis, Vincas Trumpa ir kun. Antanas Saulaitis, dabar gyvena Vilniuje. Suprantama, scenarijaus autoriai Sabolius ir Aušra Kalinauskienė nematė reikalo pateikti žinių apie jų veiklą, bet dauguma Lietuvos žmonių mažai ką žino apie šiuos žmones. Pvz., Damušis buvo vienas iš 1941 m. birželio Laikinosios vyriausybės ministrų, o Amerikoje vienas iš *Dainavos* jaunimo stovyklų steigėjų. Apie dalies kalbėtojų dabartines pareigas žiūrovas galėjo sužinoti iš filmo gale pateikto sąrašo žmonių, kuriems dėkojama už pagalbą rengiant filmą.

PLB užsakė ir iš dalies parėmė šio filmo sukūrimą bei sudarė sąlygas filmuotojams dalyvauti „Lietuvių chartos“ 50-mečio minėjime Vasario 16-osios gimnazijos patalpose Hiutenfelde, Vokietijoje, 1999 m. liepos mėnesį, kur nemaža dalis filmo buvo nufilmuota. Tenai taip pat vyko PLB ir Pasaulio Lietuvių Jaunimo Sąjungos kraštų pirmininkų bei PLB valdybos narių suvažiavimas bei 46-oji Europos lietuviškųjų studijų savaitė.

Dauguma filme kalbančių asmenų yra dabartinės PLB valdybos nariai (pirmininkas Vytautas Kamantas, vykdomieji vicepirmininkai Milda Lenkauskienė ir Algis Rugienius, valdybos talkininkas PLB archyvui Viktoras Kučas su žmona Regina, kuri yra PLB Švietimo komisijos pirmininkė, bei PLB atstovas Lietuvoje Gabrielius Žemkalnis) arba ilgamečiai Vokietijos LB tarybos nariai: Vasario 16-osios gimnazijos direktorius Andrius Šmitas, gimnazijos kuratorijaus vadovas Vingaudas Damijonaitis, Lietuvių kultūros instituto Vokietijoje direktorius Vincas Bartusevičius, buvęs Vokietijos LB reikalų vedėjas Justinas Lukošius, bibliotekininkas Arūnas Hermanas. Pasisakė ir buvęs Didžiosios Britanijos Lietuvių sąjungos pirmininkas Jaras Alkis bei buvęs PLB vicepirmininkas ir dabartinis Jėzuitų ordino provincijolas Lietuvoje kunigas Antanas Saulaitis.

Nors filmas yra apie „Lietuvių chartą“, nepasakyta tiksli jos parašymo data (birželio 14 d.), kurioje Vokietijos vietoje šis dokumentas išleistas bei kas parengė jo tekstą. Nors VLIK-as buvo Chartos skelbėjas, beveik neaptariama jo veikla ar sudėtis bei nesutarimai su Lietuvos diplomatine tarnyba. Nekalbama apie jo politinę veiklą ar pastangas informuoti pasaulį apie Lietuvos nepriklausomybės netekimą ir okupaciją, nors paminėtas Lietuvių rašytojų draugijos atkuriamojo suvažiavimo 1946 m. sausio 25–26 d. Tiubingene atsišaukimas pasaulio rašytojams. Kai 1948 m. 31 valstybė nusprendė, kad jos priims pabėgėlius iš Rytų, pasidarė akivaizdu, jog lietuviai neliks Vokietijoje, bet persikels į kitus kraštus. Tai ir paskatino VLIK-ą paskelbti Chartą.

Lietuvių gyvenimas Vokietijoje po karo (pabėgėliams iš Rytų įkurtos 269 stovyklos, kuriose gyveno 75 000 lietuvių) yra iš dalies parodytas filmų ištraukomis: chorų, tautinių šokių grupių pasirodymais, posėdžiais, knygų paminėjimais. Suprantama, mažiau rodomi vargingesni gyvenimo vaizdai, nors Damijonaitis papasakojo, kaip tėvas plastmasiniais maišais uždengė langus.

Filme daug dėmesio kreipta į švietimą ir spaudinius. Mokyklų reikėjo, nes buvo 12 000 mokyklinio amžiaus vaikų. Pedagogų netrūko, kadangi tarp pasitraukusiųjų buvo apie 1200 mokytojų. Be to, buvo 300 gydytojų, 400 inžinierių, 90 rašytojų. Daug dėmesio buvo skirta ir aukštesniesiems mokslams. 1946 m. Vytauto K. Jonyno iniciatyva buvo įkurta Freiburgo Taikomosios dailės mokykla, kurioje dėstė tokie žymūs dailininkai kaip Adomas Varnas ir Viktoras Petravičius. Kartu su estais ir latviais lietuviai įkūrė Pabaltijo universitetą Hamburge, vėliau perkeltą į Pinebergą. Apie 2000 lietuvių studijavo įvairiuose Vokietijos universitetuose.

1945 m. pabaigoje ėjo 135 periodiniai leidiniai, iš kurių 13 spausdinti spaustuvėse. Žurnalai ir laikraščiai *Lietuva, Aidai, Mūsų viltis, Naujas gyvenimas, Tėvynės garsai* yra paminėti, be to, dar parodyti *Mūsų kelias, Žiburiai, Mintis, Naujas žmogus, Saulutė, Tėvynės šešėlyje, Tremtinių mokykla*. Daug leista ir literatūrinių veikalų; per trejus metus išleistos 775 knygos. Atskirai iškelti Švietimo valdybos

SAULIUS GIRNIUS (g. 1949) – istorijos daktaras (1981 m., Čikagos universitetas), dalyvavo PLB veikloje, aktyvus ateitininkas.

premijuoti veikalai: poetų Bernardo Brazdžionio *Svetimi kalnai* ir Fausto Kiršos *Tolumos* bei beletristo Jurgio Jankaus *Naktis ant morų*.

Aptardamas savo sprendimą išvykti iš Lietuvos, Trumpa aiškina, kad jam reikėjo tėvynę palikti, nes 1941 m. birželio trėmimai parodė komunistų planus ir jis būgštavo, jog būtų buvęs tarp ištremtųjų į Sibirą. Žemkalnis pabrėžė, jog klaidinga juos laikyti išeiviais ar tremtiniais, geriausia vadinti politiniais pabėgėliais, nes jie negalėjo grįžti dėl politinių priežasčių.

Kalbama apie ukrainiečių pabėgėlių grąžinimą iš Vokietijos į Sovietų Sąjungą ir sėkmingą lietuvių pasipriešinimą tokiems žygiams. Bet nepaminėtas sovietų teiginys, jog per 1000 lietuvių iš Vokietijos ir Austrijos grįžo atgal savanoriškai bei kad 1945 m. sovietai pagrobė tokius asmenis kaip generolą Petrą Kubiliūną, komunistų nuteistą myriop 1946 m.

Pokario lietuvių gyvenimo apibūdinimas priklausė nuo kalbėtojų asmeninės patirties. Skautas nuo 1939 m. Kučas, be abejo, buvo daugiau įsijungęs į skautų veiklą ir mažiau domėjosi ateitininkų reikalais, tad ir pasakė, kad „labiausiai skautai veikė, o ateitininkams kažkodėl nesisekė taip gerai, kaip skautams“. Jis paminėjo skautų iškylą Reino upe, bet turbūt nieko nežinojo apie Damušio išrinkimą nauju Ateitininkų federacijos vadu 1946 m. bei 1947 m. ateitininkų Reino konferenciją, kurioje buvo atkurta federacinė struktūra.

Filmas rodo svarbiausius Vokietijoje lietuvių institutus: 1950 m. Diepholco kareivinėse įsteigtą, o 1954 m. į Hiutenfeldą perkeltą Vasario 16-osios gimnaziją bei gimnazijos patalpose 1980 m. įkurtą Lietuvių kultūros institutą. Be gimnazijos pastatų, filme trumpai apžvelgiamas Hiutenfeldas.

Dalis filmo medžiagos buvo pateikta, ko gero, tik todėl, kad filmavimo metu jie buvo Vasario 16-osios gimnazijoje. Šių metų vasario mėnesį miręs ir Kaune palaidotas Lukošius pasakoja apie savo Lietuviškų programų redaktoriaus darbą Tautiniame Ispanijos radijuje Madride. Filme nepaminėta, kuriais metais šios programos buvo siunčiamos (1955–1965) ir praktiškai lieka neaptartos daug svarbesnės „Laisvės“ ir „Laisvosios Europos“ radijo, „Amerikos balso“ bei Vatikano radijo lietuvių kalba programos. Matyti, kad dabartinis „Laisvosios Europos“ radijo darbuotojas Mykolas Drunga dalyvavo minėjime Hiutenfelde, bet filme nekalba.

Chartos svarbą Lietuvių bendruomenėms akivaizdžiai rodo Vokietijos LB nario knygelėje išspausdintas Chartos tekstas. Tačiau vargu ar Vokietijos bei kitų kraštų LB nariai pagalvoja apie jos mintis. Net apie ją filme kalbėję asmenys nebūtų jos reikšmės paminėję, jei ne sukaktis.

Filmo režisierius Sabolius, *Lietuvos televizijos filmų studijos* direktorius, turėjo sunkų uždavinį – kuo įdomiau pristatyti „Lietuvių chartą“. Pasirinktas uždavinys per 44 minutes sumontuoti naujus pokalbius su senesne vaizdine medžiaga, filmais bei nuotraukomis sėkmingai įvykdytas. Darbas nebuvo lengvas, nes apskritai nėra daug originalios medžiagos. Neaišku, ar geriausias yra režisieriaus sprendimas rodyti tik filmų ištraukas beveik be jokių aiškinimų. Būtų buvę labai sunku ir neįdomu su titrais pristatyti filme visus svarbesnius veikėjus, ypač kai žiūrovams Lietuvoje bei pačiam režisieriui jų pavardės nieko nereiškia. Bet ir Vokietijoje bei JAV gyvenantiems lietuviams, gimusiems po Chartos pasirašymo, dauguma tų žmonių lieka nežinomi. Tačiau gal būtų buvę vertinga bent dalį ilgesnių filmų ištraukų papildyti titrais apie filmavimo laiką ir vietą.

Verta paminėti, jog tai nėra pirmasis filmas apie lietuvių pabėgėlių gyvenimą Vokietijoje. Filme rodomas ilgametis Klivlende leidžiamo *Dirvos* laikraščio redaktorius Balys Gaidžiūnas sukūrė dokumentinių filmų apie lietuvių gyvenimą ir veiklą Vokietijos pabėgėlių stovyklose ir JAV. Filmo pabaigoje paminėta, jog buvo imta medžiagos iš jo bei latvio Gerimanto Peniko asmeninių archyvų.

Filme daug daugiau dėmesio skiriama Vokietijos, o ne JAV lietuvių gyvenimui, nors pastarasis buvo ir yra daug svarbesnis. Galbūt dėl to, kad dėmesys kreipiamas į gyvenimą iki Chartos pasirašymo 1949 m. Jis bus tik pirmoji dalis filmų serijos, kurios apžvelgs tolesnę PLB veiklą.

Teletabių suokalbis, arba Per daug krikdemų

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

Tikri politinių partijų skilimai šiandienos Lietuvoje nėra įprastas dalykas. Skilimu negalima pavadinti nei Rimanto Dagio „Socialdemokratijos 2000“, nei Laimos Andrikienės Tėvynės liaudies partijos susidarymo. Sunku pasakyti, kiek Lietuvos konservatorius suskaldys Gedimino Vagnoriaus organizacinė veikla, bet bent dabar neatrodo, kad jam pavyktų atskelti reikšmingą partijos skyrių dalį. Tad Lietuvos krikščionių demokratų skilimas, organizaciškai įformintas š. m. balandžio 29 d., yra savotiškas reiškinys. Jei ir negalima sakyti LKDP skilus pusiau, vis dėlto, moderniųjų krikdemų teigimu, juos palaiko per tris dešimtis skyrių, ir šis skaičius po

suvažiavimo turėtų gerokai padidėti. Turint galvoje, kad „modernųjį“ kelią pasirinkę skyriai yra gan aktyvūs, o LKDP esama nemaža tik formaliai egzistuojančių padalinių, skilimas dar ryškesnis. Lietuvos krikdemai tarsi atkartojo Europos bendravardžių raidą. Keista, kad vos susibūrusi naujoji partija pasirodė irgi nesunkiai dalijama į dvi dalis. Antrame pirmininko rinkimų ture delegatams teko rinktis tarp Vytauto Bogušio ir Egidijaus Vareikio. Sveiko proto prognozės, kad didesnė dalis, pirmame ture balsavusių už Feliksą Palubinską (39) ir Mariją Šerienę (18) palaikys Vareikį (jis gavo 55, Bogušis – 71 balsą), nepasiteisino. Nugalėjo Bogušis, bet tik keliais balsais. Kas laimėjo? Energingas ir visiems matomas Seimo narys prieš santūrų ir tik specialistų vertinamą ekspertą ir valdininką? O gal, kaip kuždėjo kai kurie Vareikio simpatikai, aktyvizmas ir populizmas prieš intelektą ir kompromisą? Sunku pasakyti, ar tai išties vertybinis pasirinkimas, bet pats aritmetinis pasidalijimas rodo nestabilumo pavojų (prisimintina, kad ir senojoje LKDP „senųjų“ ir „jaunųjų“ santykis buvo maždaug 60 prieš 40).

Trumpa priešistorė be datų

Krikdemų paskutinio dešimtmečio raida – tikras politologo danties skausmas. Racionalių paaiškinimų ieškančiam mokslininkui turi mirgėti akyse vien nuo LKDP vardo. Vos įsikūrusi partija neteko vieno steigėjų – Viktoro Petkaus, kuris su būreliu šalininkų pasitraukė dėl niekam nesuvokiamų priežasčių. Taip atsirado Lietuvos krikščionių demokratų sąjunga. Ilgos ir painios istorijos apie mįslingas nuoskaudas ir nesutarimus dėl nesutarimų niekaip netilpo į naivias idėjų ar interesų kovos sąvokas. Toliau gyvuota ne prasčiau. Netikėtas (o gal atvirkščiai) partijos populiarumas patraukė nemaža jaunimo, mąsčiusio apie greitą politiko ar tarnautojo karjerą. Partijos pirmoji karta įtariai žvelgė į jaunuosius narius, mąsčiusius pragmatiškiau, o gal kartais ir liberaliau. Jaunuoliai išties greitai gavo įvairių valdiškų vietų ir netrukus sudarė nemenką ir gan vieningą gimstančios Vilniaus biurokratijos būrį, tačiau vartai į partijos viršūnes vėrėsi tik didžiai girgždėdami. Tėvo ir sūnaus Palubinskų, atvykusių iš JAV, veikla įnešė naujos sumaišties. Regis, kaip tik tada partijos senbuviai galutinai apibrėžė opozicinę grupę, pavadinę ją „jaunaisiais“ ir apkaltinę liberalizmu. Deja, partijos vadovybei mažai rūpėjo, ar nauji nariai šalia pragmatizmo dar laikosi ir krikščioniškų pažiūrų. Kriterijumi partijos nario „teisingumui“ nustatyti tapo ne politinė ideologija, ištikimybė programai ar veikla partijos labui, bet asmeninis lojalumas pirmai partijos kartai. Laikas bėgo, jaunimas seno, prie senimo šliejosi ir jaunų žmonių, jaunuosius ėmė palaikyti kas ne kas vyresnio amžiaus, opozicija gavo kėdžių partijos taryboje. „Senųjų“ ir „jaunųjų“ etiketės prarado bet kokią prasmę. Vidinis konfliktas darėsi vis panašesnis į Montekių ir Kapulečių vaidą – abi pusės žinojo, kad privalo viena kitos nekęsti, tik niekaip neįstengė nei sau, nei kitiems paaiškinti kodėl. Išvargti paaiškinimai primindavo kitą garsią literatūrinę situaciją – Liliputų šalies partijų diskusiją, storgaliu ar smaigaliu pramušinėti kiaušinius. Bene rimčiausiai skyrėsi požiūris į dvasininkų dalyvavimą politikoje. „Ortodoksai“ (taip pagaliau imta pravardžiuoti buvusį „senimą“) reikalavo iš kunigų balotiruotis į Seimo narius, o iš hierarchų tikėjosi oficialaus palaikymo per rinkimų kampaniją ir laikė šią nuostatą ypatingu savo katalikiškumo ženklu. „Modernistai“ (t. y. „jaunimas“) tam priešinosi ir taip, paradoksas, gynė oficialią Bažnyčios poziciją. Neturint tyrimų duomenų, neverta spėlioti, kiek eilinių LKDP narių palaikė vieną ar kitą pusę, ir ar išvis suprato, kas vyksta, tačiau faktas, kad prieš kiekvieną partijos konferenciją ar svarbesnį Tarybos posėdį įnirtingos pastangos persverti nestabilią pusiausvyrą į vieną ar kitą pusę baigdavosi be ryškesnių rezultatų – į vadovaujančias vietas patekdavo ir tų, ir tų, su ne per didžiausia „ortodoksų“ persvara. Algirdas Saudargas tradiciškai išlikdavo neutralus, vos labiau simpatizuojantis „moderniesiems“, bet drauge juos ir pristabdantis. Visas partijos gyvenimas tapo nuolatiniu tarpusavio aiškinimusi, visas išradingumas ir pajėgos buvo metamos vidaus kovai. Jėgų strateginėms paieškoms ir aktualioms politinėms iniciatyvoms nebeliko. Partija faktiškai pasitraukė iš Lietuvos politinio gyvenimo, savo nepajėgumą reikštis teisindama nepalankia koalicijos su konservatoriais sutartimi.

Fenikso perinimas

1999 m. konferencijoje „modernieji“ liko be vietų vadovybėje. Kodėl tai įvyko būtent tada – per anksti spręsti. Konfliktai frakcijoje ir Saudargo pasitraukimas iš pirmininko posto rodė itin gilią krizę. Reitingai smuko taip, kad kalbėti apie sociologų klastą buvo juokinga. Galbūt pati nevilties atmosfera skatino naivią viltį, kad, visą valdžią sutelkus vienose rankose, reikalai pagerės. O gal buvo dar blogiau, ir galima kalbėti apie savotišką suicidinę nuotaiką, kai prarandamas savisaugos instinktas ir ima vilioti mirtinas pavojus. Šiaip ar taip, iš vadovybės pašalinus oponentus, krizė partijoje peraugo į naują stadiją. Seime susikūrė moderniųjų krikdemų frakcija, kuri tapo naujo darinio užuomazga. Saudargo pastangų tarpininkauti rengiant kompromisą būsimoje konferencijoje realiai neparėmė nė viena pusė. Iš nebeužgesinamo konflikto liepsnų turėjo iškilti kažin kas panašaus į feniksą, tiesa, dirbtinį. Moderniųjų krikdemų sąjungos steigiamojo suvažiavimo išvakarėse Bogušis pasakojo apie kai kurias konstrukcijos detales: „[...] jau susitarėme dėl įžymių Lietuvos lenkų narystės. [...] yra trys ar keturi steigėjai liuteronai. Tariamės ir su kalvinistais [...]“ (*LA*, 2000 04 29, p. 2). Sunkiau sekėsi konstruoti vidinį karkasą. Tapatybės klausimas,

skaudus visoms šalies partijoms, įgavo groteskišką pavidalą. Į klausimą „kuo jūs skirsitės?“ Bogušis atsakė: „Apibendrindamas perfrazuosiu Antuaną de Sent Egziuperi: didžiausia vertybė – žmogaus ryšys su žmogumi“ (*ibid.*). Partijos ideologu pavadinamas Egidijus Vareikis buvo dar drąsesnis: „MKDS, tikiu, bus sąjunga, kurioje netrūks meilės“ (*Požiūris*, 2000 balandis, p. 3). Meilės partijos įvaizdį turėjo sustiprinti suvažiavimo dalyvių nesužavėję emblemos projektai – raudona širdelė su melsvomis raidėmis „MKDS“ šalia. Alternatyva – tokia pat širdelė, žvelgianti iš grotuoto (?) lango. Trūko tik teletabių, kurie myli vienas kitą „be galo, be krašto“. Programos projektas buvo taip prikimštas bendrų frazių, kad Bogušiui teko pabrėžti iš tikro tai esant ne programą, o programos apmatus. Vienam iš skaudžiausių Lietuvos rūpesčių neradus tinkamų frazių Europos krikdemų banalybėse, gimė toks tekstas: „Kaimo politikoje MKDS siekia įgyvendinti žemės reformą, išvaduoti kaimo žmogų nuo alinančios vergystės nenašiuose ūkiuose, saugoti kaimo gyventojus, jų tradicijas kaip unikalų gyvenimo būdo ir tautinės kultūros elementą“. Tiesa, Lietuvos rinkėjai nepratę gilintis į partijų programas, bet juk reikės ką nors papasakoti rinkimams atėjus, tad fenikso kūrėjams dar teks pavargti.

Liūdna šviesi ateitis?

Bene vienintelis tikras MKDS skirtumas nuo motininės LKDP – atvirumo akcentas. Tai ne duoklė politiniam korektiškumui, o strateginis principas. Politiniuose užkulisiuose nuo pat Moderniųjų frakcijos atsiradimo šnekėta apie galimus politinius sąjungininkus. Kaip viena iš galimybių minėta net socialdemokratai dutūkstantininkai. Suvažiavime jau atvirai kalbėta apie reikalą rinkimams suvienyti visas krikščioniškosios demokratijos pajėgas. Tai nereiškia nieko kita, kaip siūlymą LKDP eiti viename sąraše su MKDS ir Bobelio partija (LKDS), anot gandų, turinčia apie 40 narių. Nesunku prognozuoti, kad LKDP siūlymą blokuotis su Bobeliu atmes – ir ne iš tuščio išdidumo, nes dalis elektorato taip susijungus tikrai balsuotų kad ir už konservatorius. Bobelis vienmandatėje apygardoje greičiausiai bus išrinktas, o su kuo eis Seime, to nežino niekas. Vienas kitas „modemas“ – taip juokaudami save vadina MKDS nariai – per vienmandates gal irgi pateks į Seimą ir ten taip pat ieškos prie ko šlietis (arba ne). MKDS vargu ar surinks 5 procentus, LKDP – ko gero, irgi ne. LKDP bus apkaltinta nesijungusi į koaliciją ir taip Lietuvoje sužlugdžiusi krikščioniškąją demokratiją. MKDS bus apkaltinta lemtingu metu suskaldžiusi LKDP ir taip Lietuvoje sužlugdžiusi krikščioniškąją demokratiją. Bobelis, jei turės noro, galės abi partijas apkaltinti savo ambicijas kėlus aukščiau už tautos interesus ir taip Lietuvoje sužlugdžius krikščioniškąją demokratiją. Visi bus teisūs, tik niekam tai nebebus įdomu.

Išmintingas politologas po tokiomis prognozėmis nepasirašytų. Ką gali žinoti, kaip viskas persislinks rudenį? Ką apskritai racionaliai galima pasakyti apie tokias partijas? Nepasirašo po jomis ir šio teksto autorius. Politika yra galimybių menas. Kita galimybė yra ir čia. Galbūt įmanoma pripažinti, kad Lietuvoje egzistuoja *kita* krikščioniškosios demokratijos partija. Pripažinti, kad ji nėra blogio įsikūnijimas ir kad bendradarbiauti su ja yra būtina. Kantriai kurti lygių partnerių sąjungą, neieškant demoniškų priešų (nesvarbu, ar Tėvynės Sąjungos, ar liberalų, ar dar ko). Stengtis ne žūtbūt patekti į Seimą, bet diegti krikščioniškus socialinius principus Lietuvos gyvenime. Visa tai reikštų atsisakyti politinio pragmatizmo ir patikėti tuo, ką skelbi ir net kartais darai. Tikėti. Ar gali būti paprasčiau?

Krikdemų stoka

RAFAÙ MATYJA

Solidarumo rinkimų akcijos (*Akcja Wyborcza Solidarnoúã* , SRA) atsiradimas 1996 m. iš esmės apibrėžė politinę Lenkijos dešinę kaip formaciją, vienijančią daugelį idėjinių srovių. Jos bendras vardiklis – *Solidarumo* tradicija. Lenkijos dešinė nuėjo kitu keliu, negu ją kreipė Vakarų patirtis. Akivaizdu, kad ji nesekė nei nepakartojamu britų konservatorių, nei prancūzų respublikonų dešinės keliu. Dar labiau stebėtina, kad ji nesiryžo sekti vokiečių, italų ar austrų krikščioniškąja demokratija.

RAFAÙ MATYJA – vyr. *Kwartalnik Konserwatywny* redaktorius, SRA frakcijos Seime ekspertas. Tekstą parašė specialiai NŽ-A.

Kodėl taip atsitiko? Ar dėl istorinių priežasčių – juk 1918–1939 m. Lenkijoje taip pat nebuvo stiprios krikščioniškosios demokratijos? Ar dėl pragmatinių priežasčių – rinkimus laimėjo *Solidarumas*, nes turėjo stipriausias organizacines struktūras? O gal idėjos, skelbiamos Vakarų krikdemų, lenkų netenkino?

Lenkijos specifika

Jei šalyje, kurioje Katalikų Bažnyčios autoritetas yra didelis, neatsiranda su ja artimai susijusių politinių struktūrų, o katalikų visuomeninės organizacijos neigiamai žiūri į politinį angažavimąsi, tai lemia bendra visuomenės pažiūra, dėl kurios grupuočių,

besinaudojančių krikdemiška iškaba, populiarumas yra gan nedidelis.

Krikščioniškoji demokratija yra viena iš istorinių europinės centro dešinės formų. Antroje XX a. pusėje centro dešinės grupuotės atliko svarbų vaidmenį, tačiau daugelyje šalių – Prancūzijoje, pofrankistinėje Ispanijoje, Airijoje – nepasitelkdavo tipiškų krikščionių demokratų šūkių, o remdavosi bendrais tautiniais, vengdavo demonstruoti ryšį su religija. Tai nereiškia, kad nebuvo prancūzų golistų ir italų krikdemų panašumo, tačiau tiek idėjinėje, tiek praktinėje srityje būta rimtų skirtumų. Krikščioniškosios demokratijos formulė derėjo dariniams, kurių politinis autoritetas nebuvo akivaizdus rinkėjams, kurios bent kiek rėmėsi Bažnyčios autoritetu. Ši formulė turėjo prasmę tam tikru pokarinės Europos laikotarpiu, tačiau nebuvo ir nėra sumanymas visiems laikams.

Krikščioniškoji demokratija Lenkijoje yra importinis reiškinys, sukurtas pagal vieną Vakarų Europoje egzistuojančių formacijų. XX a. Lenkijoje nesusidarė sąlygų, nulėmusių italų ar vokiečių krikdemų atsiradimą. Pirmasis jų buvo specifinio, gan klerikališko, italų katalikybės modelio ir ypatingos šalies situacijos po Antrojo pasaulinio karo pabaigos padarinys. Po fašizmo žlugimo Italijai, ištiktai kito totalitarizmo pavojaus, reikėjo jėgos, kuri komunistams priešpriešintų stabilią demokratišką vyriausybę. Laikui bėgant, Italijos krikščioniškoji demokratija tapo įvarias centro dešinės sroves vienijančia jėga. Tai sietina tiek su Italijos visuomenės pasaulietėjimu, tiek su naujos politikų kartos, ėjusios į krikdemus veikiau dėl pragmatinių, o ne idėjinių sumetimų, atsiradimu. Politikai dažnai buvo nuosaikiai liberalių ar konservatyvių pažiūrų, tačiau suprato, kad reali valdžia ilgai bus krikdemų rankose.

Panašu, kad panašią evoliuciją išgyveno ir Vokietijos krikdemai. Sukurtą krikščionių veikėjų, nesusikompromitavusių bendradarbiavimu su naciais, krikščioniškąją demokratiją laikui bėgant pripildė pragmatikai, kurie – priešingai nei lenkų SRA veikėjai – ne visada buvo įsitikinę negimusios gyvybės arba kitų klausimų, esančių neabejojama išpažįstamo tikėjimo pasekme, gynėjai. Lenkai šios pragmatizacijos padarinius pajuto pastaraisiais metais, kai vokiečių *Krikščionių demokratų sąjunga* (KDS) primygtinai pabrėžė savo partnerystę su liberalia *Laisvės sąjunga* (*Unia Wolnoúci*, LS), labai kritiškai vertindama Lenkijos centro dešinės jėgas.

Kiekvienąkart pavadinimas „krikščioniškoji demokratija“ būdavo krikdemų atsiradimo aplinkybių išvestinė (pvz., demokratinės dešinės, garantuojančios santykių su fašizmu ar nacizmu nutraukimą), o kartais tapdavo terminu, apibrėžiančiu centro dešinės jėgų, neretai nieko bendra neturinčių su krikdemais, sąjungą. Taigi įmanoma, kad jeigu SRA būtų KDS ar italų *Democrazia Christiana* amžininkė, ji būtų lengviau priėmusi ne tik pavadinimą, bet ir specifinį krikdemų partijos bruožą – centrizmo, taikinimo ir nuosaikumo pomėgį.

Reikia atminti, kad specifinės sąlygos, kuriomis Vidurio Europoje atgimsta centro dešinė, iš esmės skiriasi nuo tų, kuriomis atsirado dvi didžiausios Europos krikdemų partijos. Pirma, komunizmas sugriovė normalią visuomenės struktūrą, būdingą Vakarų šalims, o dešinumas reiškė siekimą greitai išsivaduoti iš politinio, visuomeninio ir ūkinio sovietinės tvarkos palikimo. Antra, būta jėgų, turėjusių lemiamą vaidmenį atgaunant laisvę, ir būtent jos turėjo įgaliojimą atkurti demokratinę valstybę, panašiai kaip De Gasperi ir Adenaueris.

Nepriklausomybė dukart

Istorikai, svarstę klausimą, kodėl 1918–1939 m. Lenkijoje stokota įtakingos krikdemų partijos, dažniausiai nurodydavo tai, kad tarp kovojusių už nepriklausomybę judėjimų įtakingiausios buvo dvi srovės: socialistinė ir tautinė-demokratinė. Tad šios dvi srovės turėjo politinį ir moralinį mandatą kovoje už valdžią atgimusioje Respublikoje. Jų vadai – Józefas Piùsudskis ir Romanas Dmowskis – apibrėžė pagrindinius užsienio politikos ir Lenkijos santvarkos kanonus.

O tradicijos, kuria galėtų remtis krikdemai, nebuvo. Politiškai aktyvūs kunigai noriai rėmė patriotinius sąjūdžius, nenaudodami katalikiškos ar krikščioniškos iškabos. Po 1919 m. katalikų veikėjai nesugebėjo sukurti bendros grupės, kūrė mažas organizacijas, nesugebėjusias varžytis su *Liaudies Tautine Sąjunga* („narodovcai“), Lenkijos socialistų partija ar liaudininkų sąjūdžiais. Jos tegalėjo dalyvauti įvairiose vyriausybėse „seimvaldystės“ laikotarpiu (iki 1926 m. gegužės perversmo), savo balsais lemdamos parlamentinę daugumą.

Situacija pasikartojo 1939 m. emigracijoje, kai lemiamą vaidmenį sudarant vyriausybę vaidino politikai, susiję su maža krikdemų *Darbo Partija* (DP). Piktai juokauta, jog visoms partijoms pasiuntus į Paryžių ir Londoną savo atstovus, ši partija atvyko ten *in corpore*. Tačiau DP įtaką garantavo stiprus premjeras gen. Wùadysùawas Sikorskis. Galima teigti, kad 1939–1943 m. (gen. Sikorskio žūtis Gibraltare) buvo lenkų krikščioniškosios demokratijos apogėjus.

Tačiau istorija apsuko didelį ratą ir kai 1989 m. lenkai vėl siekė nepriklausomybės, tai darė su *Solidarumo* vėliava – didelio politinio ir visuomeninio sąjūdžio, kuris, nepaisant stiprių religinės inspiracijos akcentų, jokiu būdu nesileido redukuojamas iki krikdemiškos formulės. Veikėjai, mėginę atgaivinti su *Solidarumu* konkuruojančią grupuotę, remdamiesi DP tradicija, pralaimėjo. Krikdemų formuotėms pavyko sudaryti keliolikos narių grupę I ir III kadencijos Seime. Tačiau jie negalėjo varžytis su stipria ir daugeliui žmonių suprantama *Solidarumo* idėjine linija.

Pirmuose demokratiniuose Seimo rinkimuose (1991) partijos, besiremiančios krikščioniškosios demokratijos šūkiais, pasirodė labai prastai. Neišliko ir komunistų laikais su-

kurtos ir tuometinės valdžios leistos katalikų pasauliečių organizacijos. Pati stambiausia – *Pax* draugija – po 1991 m. nebuvo reprezentuojama Seime. Paradoksas – sekuliariojoje Čekijoje krikdemai, susikūrę ant komunistinėje Čekoslovakijoje veikusios *Liaudies partijos* pamatų, išlaikė nepriklausomą politinę poziciją ir yra viena svarbesnių centro dešinės partijų.

Taigi galima teigti, kad pagrindinės politinės jėgos Antroje ir Trečioje Respublikoje įgydavo autoritetą, kadrus ir misiją kovoje už nepriklausomybę. Dukart joje pritrūko krikdemų grupuočių. Dvasininkai ir katalikai pasauliečiai veikė kartu su kitais politinėse struktūrose, tiesiogiai nesiremiančiose religija, nors daugelio jų religinė motyvacija buvo akivaizdi, netgi sudarė esminį lenkiško patriotizmo ir laisvės siekio komponentą.

Katalikybė be klerikalizmo

Reikia pabrėžti, kad tiek amžiaus pradžios išsivadavimo judėjimuose, tiek *Solidarumo* sąjūdyje nebūta klerikalizmo. Nepaisant palankios situacijos – sąlyginės laisvės, kurią turėjo Bažnyčia – šie sąjūdžiai netapo priklausomi nuo dvasininkijos sprendimų. Pirmoje XX a. pusėje jos politinės simpatijos pasidalijo tarp *Tautinės demokratijos* (*Narodowa Demokracja*) rėmėjų ir ryžtingų priešininkų, ieškančių „savojo kelio“ arba simpatizuojančių maršalui Piùsudskiui.

Tarpukariu Bažnyčia, nepaisant nepalankumo kairiesiems, nepalaikė jokios politinės srovės. Net „katalikų partijos“ sukūrimo idėjos susilaukė menko hierarchų palaikymo. Klerikalizmo pagundos būta, tačiau ji neprivedė prie politikos klerikalizacijos.

Ir *Solidarumas*, nors greta streiko simbolikos 1980 m. iškeldavo kryžių, Dievo Motinos atvaizdą ir Jono Pauliaus II portretą, netapo klerikaliniu judėjimu. Jame dalyvavo kunigai, kankiniai, kurie, kaip kun. Jerzy Popieùuszko, žuvo, remdami jo siekius. Sąjūdis turėjo savo pamokslininkus – kun. Józefą Tischnerį ir kun. Henryką Jankowskį – šiandien daug labiau nutolusius vienas nuo kito, negu Lenkijos parlamento politiniai sparnai. *Solidarumas* klausė Popiežiaus ir lenkų vyskupų balso, bet niekuomet netapo klerikaliniu judėjimu.

Negana to, aštuntame ir devintame dešimtmetyje, daugiausiai bažnyčiose ir parapijų namuose, kur po Bažnyčios sparnu glaudėsi normalus visuomenės gyvenimas – vyko paskaitos ir diskusijos, dalytos knygos ir nepriklausoma spauda, statytos teatro pjesės ir organizuotos parodos – nesirengta kurti kokią nors atskirą politinę organizaciją. Ten karaliavo *Solidarumas*.

Taip pat ir prie „apskritojo stalo“ Bažnyčia nepanorėjo turėti atskiro katalikų pasauliečių atstovavimo. Pasiųsti tik du kunigai stebėtojų teisėmis. 1989 m. rinkimuose dvasininkija, su retoms išimtims, palaikė *Solidarumo* šūkius. Daugiausia ši parama pasireiškė padedant parašų rinkėjams, įgalinant registruoti rinkimų sąrašus. Tai buvo ypač svarbu kaimuose, kur *Solidarumo* struktūros buvo silpnesnės, žmonės labiau prigąsdinti arba pasidavę komunistinės valdžios propagandai. Konfliktų būta tik ten, kur opozija buvo susiskaldžiusi.

Aštrūs nesutarimai kilo 1990–1997 m. Karštos diskusijos dėl negimusios gyvybės apsaugos, konkordato ratifikavimo, religijos mokymo mokykloje dažnai paskatindavo dvasininkiją pasisakyti visuomeninėmis temomis. Maža to, šie klausimai skatino įsitraukti į politiką tuos katalikus pasauliečius, kurie paprastai jos šalinosi. Tokia mobilizacija sukėlė aštrią katalikiškos pozicijos kritikų reakciją. Jie kaltino Bažnyčią politinio gyvenimo klerikalizavimu, reikalavo jos neutralumo ir susitelkimo į sielovadinį ir karitatyvinį darbą. Kitoje pusėje, savo ruožtu, būta mėginimų traktuoti krikščionybę kaip argumentą, leidžiantį diskredituoti priešininkus.

Tačiau jei, nepaisant šių įtampų, sušvelnėjusių po 1997 m., nebuvo sukurta krikdemų partija, priežastys negalėjo būti vien istorinės. Reikia prisiminti, kad 1993–1996 m. Lenkijos centro dešinė patyrė gilia institucinę krizę: dauguma partijų atsidūrė už parlamento sienų, neturėdamos lėšų politinei veiklai; dvi grupuotės, turėjusios po keliolikos narių frakcijas Seime, buvo rimtai susipykusios.

Tačiau neatsirado rimtos inciatyvos mėginti užpildyti susidariusią tuštumą „Bažnyčią lankančių žmonių partija“. Tai buvo Lenkijos vyskupų, vis atsargiau žiūrinčių į mėginimus panaudoti Bažnyčios autoritetą politiniams tikslams, valios pasekmė.

Klerikalinė pozicija atsidūrė opozicijoje šiai vyraujančiai nuostatai. Viena katalikiškų radijo stočių (*Radio Marya*), turinti daugybę klausytojų, pabandė paveikti politinį procesą per centro dešinės politikus, remdama kai kuriuos kandidatus rinkimuose į Seimą. Su šia radijo stotimi susiję politikai sudarė savo sąrašą savivaldybių rinkimuose. Jų rezultatai patvirtino, kad šios krypties įtaka neviršija kelių procentų, o šalies mastu – 5 procentų.

Solidarumo rinkimų akcijos veidai

Pergalingoje 1997 m. rinkimų kampanijoje SRA palaikė įvairių ją sudarančių grupuočių politikai, sakydami: „esu konservatorius, todėl palaikau SRA“, „esu krikščionis demokratas, todėl palaikau SRA“, „esu tautininkas...“ ir t. t. SRA įvaizdis pabrėžė jos vidinę įvairovę. Krikdemai buvo viena iš jos krypčių. 1997 m. rudenį vidinis susiskirstymas iš 200 narių (Seime – 460 narių) susidedančioje frakcijoje buvo labai sunkiai suvokiamas net labai įžvalgiam stebėtojui. Frakcijos nariai priklausė keliolikai partijų ir grupuočių. *Solidarumas* turėjo daugiausiai – 50 vietų, *Krikščionių tautinis susivienijimas* (*Zjednoczenie Chrzeúcijañsko-Narodowe*), kritiškas Vakarų Europos krikdemų atžvilgiu dėl jos nuolaidumo pasaulėžiūriniais klausimais ir aiškiai pabrėžiantis savo euroskepticizmą – 26, *Konservatorių liaudies partija* (*Stronnictwo Kon-*

serwatywno-Ludowe), vienijanti ūkinio liberalizmo šalininkus, nepalankiai nusiteikusius religijos minėjimui politikoje – 14. Tik ketvirta pagal dydį grupė SRA viduje buvo krikdemiško pobūdžio – *Centro susitarimas* (*Porozumienie Centrum*), turėjusi greta 12 vietų SRA frakcijoje 2 nepriklausomus narius. Krikščionių demokratų programa rėmėsi ir *Krikščionių demokratų partija* (*Partia Chrzeúcijañskich Demokratów*) – 6 vietos, taip pat pavieniai kitų frakcijų nariai.

Per du SRA ir LS valdymo metus išryškėjo tendencija SRA aplinkos žmonėms šlietis prie šių pagrindinių sąjūdžių: profsąjunginio *Visuomeninio SRA sąjūdžio*, kurio lyderis – premjeras Jerzy Buzekas, *Krikščionių tautinio susivienijimo*, sustiprėjusios *Konservatorių liaudies partijos* ir *Lenkijos krikščionių demokratų susitarimo*, siekiančio suvienyti įvairias krikdemų grupes.

Iš SRA frakcijos išėjo sąjungos su liberalia LS priešininkai, sudarantys 6 narių *Lenkijos susitarimo* (*Porozumienie Polskie*) frakciją, priešiški Europos Sąjungai (beje, susiję su stotimi *Radio Marya*) ir 6 narių *Nepriklausomos Lenkijos konfederacijos – Tėvynės* frakciją (*Konfederacja Polski Niepodległùej – Ojczyzna*).

Iš pirmo žvilgsnio galima būtų sakyti, kad dabar krikdemų srovė vienija 12–13 proc. SRA parlamentarų. Jeigu pridurtume, kad jie yra daug mažiau aktyvūs, negu „radikalūs“ SRA sparnai – tautinis ir konservatyvus–liberalus, tai krikdemai neturėtų didesnės reikšmės šiuolaikinės Lenkijos dešinės tapatybei.

Tačiau apie „krikščioniškosios demokratijos“ kūrimą kartais prabyla ir *Visuomeninio SRA sąjūdžio* politikai. Ji dera tiek jų „centristiniam“ temperamentui, tiek religiniams įsitikinimams. Be to, ji būtų patogus skėtis pridengti idėjinį SRA neapibrėžtumą bei daug patogesnė palaikant užsienio ryšius, negu „dešinioji profsąjunga“. Tačiau krikščioniškoji demokratija nei pritapo prie pavadinimo, nei tapo idėjiniu įkvėpimu, stipresniu už *Solidarumo* palikimą.

Būtent su *Solidarumu* siejasi *Visuomeninio SRA sąjūdžio* lyderių biografijos. *Solidarumo* palikimas lemia stiprų antikomunizmą ir valią siekti teisingumo prieš asmenis, atsakingus dėl pokario meto neteisybių. Jis įkūnija teisingumo teisine ir ekonomine prasme ilgesį ir yra visuomeniškai svarbus, mobilizuoja rinkėjus.

Tik *Solidarumo* moralinio ir politinio kapitalo išsekimas galėtų paskatinti dabartinius *Visuomeninio SRA sąjūdžio* politikus svarstyti kokius nors kitokius veiksmus. Be abejonės, artimiausiu metu tai neįvyks.

Maža to, buvusio prezidento Lecho Waùęsos sukurtos *Trečiosios Respublikos krikščioniškosios demokratijos* partijos (*Chrzeúcijañska Demokracja Trzeciej Rzeczypospolitej*) menkas populiarumas visuomenės tyrimų apklausose (1–3 proc.) verčia daryti išvadas. Waùęsa suklydo, manydamas, kad krikščioniškosios demokratijos iškaba garantuos jo šalininkams rimtą paramą. Jis manė, kad pavyks kompensuoti stiprios krikščioniškosios demokratijos stoką SRA viduje, sukuriant naują partiją. Deja, nepaisant dešinės politinių jėgų palaikymo smukimo, Waùęsos krikdemai neperžengia 5 proc. rinkiminio barjero.

Veikiau šį barjerą peržengs euroskeptiškas *Lenkijos susitarimas*, kuris, panašiai kaip tai vyko kitose šalyse, gali pasinaudoti referendumu Lenkijos stojimo į ES klausimu, idant susitelktų ir suvienytų LS priešininkus. Nežinia, ar jis sugebės įgyti žymesnės rinkėjų dalies simpatijas, kaip pavyko Haideriui Austrijoje arba euroskeptikams balsavime dėl Mastrichto sutarties ratifikavimo Danijoje.

Tačiau tikrai Lenkijoje artimiausiais metais neatsiras jokios naujos krikščioniškosios demokratijos. Lenkų politikai turbūt norės padaryti išvadas iš Italijos patirties, kur krikdemai subyrėjo, ištikus visiškam moraliniam žlugimui.

Apie pavasarinius žvaigždžių karus

VIRGIS VALENTINAVIČIUS

Balandis, kurį sovietmečiu skelbdavo švaros mėnesiu, Rusijoje buvo strateginės ginkluotės ir priešraketinės gynybos mėnuo. Tuomet dar išrinktasis prezidentas Vladimiras Putinas be problemų Dūmoje prastūmė strateginės ginkluotės apribojimo sutarties START–2 ratifikavimą, taip nušaudamas du zuikius – parodydamas, jog yra ne Borisas Jelcinas, kuris neįstengė ar perdėm nesistengė priversti tai padaryti senąją Dūmą, ir mesdamas kamuolį amerikiečiams – girdi, dabar jūsų eilė daryti „gerus darbus“.

Rusų nuomone, svarbiausias „geras darbas“ esanti sutartis START–3. Maskva norėtų kuo greičiau susitarti ir pasirašyti trečią sutartį, kuri sumažintų branduolinių galvučių skaičių abiejose pusėse iki pusantro tūkstančio, kartu leidžiant turėti balistinių raketų su daugeliu užtaisų, kurias draudė START–2. Daugelio užtaisų raketas Rusijai būtų pigiau išlaikyti.

Reikia pažymėti, kad Rusijos apetitas nusiginkluoti auga – 1997 m. Helsinkyje Jelcinas ir Billas Clintonas susitarė, jog START–3 sumažins branduolinių galvučių skaičių iki 2–2,5 tūkstančio. Noro nusiginkluoti paūmėjimas aiškinamas Rusijos eko-

nominiu nepajėgumu išlaikyti ginkluotės lygį, kurį numato START–2. Iki 2007 m. pagal šią sutartį branduolinių galvučių skaičius abiejose pusėse turi būti sumažintas nuo 6000 iki 3500. Beje, terminas buvo pratęstas keliems metams, nes rusai neturi iš ko ne tik išlaikyti šių pajėgų, bet ir deramai sunaikinti galvučių bei paleidžiamųjų įrenginių perteklių.

Carnegie fondo analitikas Maskvoje Aleksandras Pikajevas mano, kad Maskva bandys išsiderėti, jog START–3 atsižvelgtų ir į ekonomiškai pajėgesnės Amerikos galimybes greičiau atkurti savo branduolinį potencialą tuo atveju, jei žlugtų visos strateginės ginkluotės apribojimo sutartys. Suprask, kadangi Amerika yra pajėgesnė ekonomiškai, savo ginkluotę ji turi sumažinti labiau.

Kita vertus, nepaisant visų ūkio negandų, Jelcino laikais Dūma vilkino START–2 ratifikavimą vos ne dešimt metų. Susitarimų su amerikiečiais priešininkų, visų pirma kariuomenės generolų, pozicijos yra pakankamai tvirtos. Rusijos strateginių „vanagų“ logiką Pikajevas apibūdina taip: „Jie sako: taip, Rusija silpna, taip – jai sunku palaikyti paritetą su Jungtinėmis Valstijomis, bet tai – duotybė. Rusija neįstengs palaikyti pariteto nei su sutartimis, nei be jų. Tačiau be sutarčių pati Rusija spręs, kokią ginkluotę turėti, kokia turi būti jos struktūra, ir nereikės kiekviename strateginiame objekte laikyti po inspektorių amerikietį, taigi jie paprasčiausiai nežinos, kiek ir ko Rusija turi“.

Niekas netrukdo Vladimirui Putinui galvoti panašiai, tačiau kartu bandyti strateginio nusiginklavimo laimę. Vargo jokio, o gal pavyks priversti amerikiečius sumažinti branduolinį arsenalą iki tokio dydžio, kad Maskvos kišenė „išvežtų“ paritetą. Negana to, START–2 ratifikavimas atitinka „sauso pragmatizmo“ stilių, kurį, anot vieno Rusijos laikraščio, kultivuoja Putinas. Manding, sausas pragmatizmas yra eksportui ir skiriasi nuo šlapiojo, kuris taikomas Čečėnijoje – „užmerkti banditus išvietėje“.

Taigi pinigų raketoms išlaikyti nėra, raketoms sunaikinti – taip pat nėra, pariteto nepavyks išlaikyti nei su sutartimis, nei be jų, tačiau Rusijos diplomatai jau kelis mėnesius šokdina amerikiečius savo silpnybes stačiai meistriškai paversdami privalumais. Atrodo, kad gromykinė diplomatijos filosofija pergyvena aukso amžių (buvusio sovietinio užsienio reikalų ministro Andrejaus Gromykos politiką kažkas taip apibūdino: „Kas mūsų – mūsų, kas jūsų – dalijamės per pusę“).

Užsienio reikalų ministrui Igoriui Ivanovui šį žaidimą žaisti padeda Clintono vyriausybės troškimas pakeisti 1972 m. priešraketinės gynybos apribojimo sutartį ABM (*Anti-Ballistic Missile Treaty*) taip, kad būtų galima kurti ribotą priešraketinės gynybos sistemą.

Priminsime, jog kai Dūma ratifikavo START–2, papildomoje, bet neprivalomoje rezoliucijoje buvo pasakyta, jog Rusija atsisakys visų strateginės ir paprastos ginkluotės ribojimo sutarčių, jei Amerika nepaisys ABM. Pikajevas teigia, jog galop Rusija nusileis ir sutiks, jog amerikiečiai kurtų ribotą priešraketinės gynybos sistemą Aliaskoje mainais už greitą START–3 sutarties parengimą ir įgyvendinimą. „Rusija, nors oficiali jos pozicija kol kas kitokia, turi kažkuo už START–3 užmokėti amerikiečiams, ir vienas iš variantų – pakeisti ABM taip, kad vienintelį sutarties leidžiamą galimą priešraketinės gynybos rajoną perkelti iš Fort Nokso į Aliaską, kaip prašo Amerikos vyriausybė,“ – sakė Pikajevas. Tad Rusijos diplomatijos tikslas – padaryti nedideles nuolaidas ABM taip, kad amerikiečiai negalėtų šios sutarties išvis atsisakyti ir kartu atrišti sau rankas kurti visą Ameriką uždengiančią priešraketinę gynybą – Ronaldo Reagano sugalvotą Strateginės Gynybos Iniciatyvą, liaudies žinomą „žvaigždžių karų“ vardu.

Į tai pirštu dūrė Amerikos Senato užsienio politikos komiteto pirmininkas, įtakingas respublikonų senatorius Jesse'is Helmsas. Balandžio pabaigoje jis pareiškė, jog Senatas nepatvirtins jokių strateginių susitarimų su Rusija, kuriuos pasirašys dabartinis prezidentas. Helmso nuomone, daliniai ABM pakeitimai užkerta kelią visos Amerikos priešraketinės gynybos sistemos kūrimui. Helmsas yra vienas iš dvidešimt penkių respublikonų senatorių, nusiuntusių Clintonui laišką, perspėjantį, jog jie priešinsis bet kokioms pastangoms derėtis su Rusija dėl ABM. Tarp dvidešimt penkių yra ir respublikonų daugumos Senate vadovas Trentas Lottas. Panašios pozicijos laikosi ir respublikonų kandidatas į prezidentus, Teksaso gubernatorius Georgas W. Bushas.

Užkietėjęs konservatorius Helmsas, ir ne tik jis, tarytum siūlo realiai vertinti kuklias ekonomines Rusijos galimybes ir neeikvoti energijos strateginio nusiginklavimo sutartims, nes Rusija geriausiai nusiginkluos „natūraliu“ būdu – raketos stačiai surūdysiančios. Kas be ko, Helmsas nepasižymi meilės Clintonui pertekliumi ir yra įsitikinęs, jog demokratų prezidentas siekia strateginių susitarimų vien dėl galimybės nusifotografuoti su Putinu. „Tik ne per mano sargybą, tik ne per mano sargybą,“ – perspėjo Helmsas. Kad ir kokie būtų jo motyvai, šis grasinimas blokuoti susitarimus nėra tuščias garsas – pereitą rudenį Senatas ignoravo Clintono bei vos ne viso pasaulio norus ir atsisakė ratifikuoti branduolinių bandymų draudimo sutartį.

Žinoma, priešraketinės gynybos realumas toli gražu nėra šimtaprocentinis. Skeptikai tvirtina, jog tai techniškai neįmanoma, tad ir Vašingtono diplomatijoje esama nenušauto briedžio dalybų. Be to, perspėjama, kad tai brangu – Amerikos kongreso biudžeto komitetas paskaičiavo, kad per penkiolika metų „žvaigždžių karai“ gali kainuoti šešiasdešimt milijardų dolerių. Tačiau, kaip ir Reagano laikais, Amerikai, kitaip negu Rusijai, pakanka pinigų mėtyti „žvaigždžių karams“, kad ir kokie jie būtų – žaisliniai ar tikri.

Anapus centro

EGIDIJUS VAREIKIS

Europą mylintys lietuviai mano, kad žemyno centras yra kažin kur jų žemėje, netoli sostinės ir labai tinkama vieta vežioti žioplius turistus.

Įvairiomis progomis ne kartą kritikavau lietuvių džiaugsmą dėl šio Europos centro. Pirma, nustatymo būdas gana abejotinas – kažin kokių linijų susikirtimas. Antra, kas kaip norėjo, tas taip ir matavo – netoli Suvalkų lenkai turi savą, nė kiek ne menkesniais matavimais pagrįstą, centrą. Trečia, geopolitiškai ir Europos integracijos požiūriu toks centras reikalauja pripažinti, kad komiai ir čečėnai yra tokie patys europiečiai kaip olandai ir baskai, kad tai ta pati civilizacija, kurios viduryje yra tokia Lietuva.

Realybė truputį kita – čečėnai, juo labiau kokie nors kalmukai, nė nemano būti jau primirštos vientisos ir laisvos Europos dalis, o Vakaruose Europa, kaip dažnai supranta Briuselio biurokratai, tapatinama su EU-ropa, t. y. netolimoje ateityje baigsis kažkur visai netoli Vilniaus. Jei integracijos planuotojai neapvils, Vilnius bus ES valstybės sostinė, esanti arčiausiai jos išorinės sienos.

Taigi visai netoli centro – tikro ar išsvajoto – yra kažin kokia Europa-Neeuropa, jei tokį terminą jai charakterizuoti pasirinktume. Europiečiai gyvai diskutuoja – Europos ar Neeuropos daugiau tame regione, kuris pasitinka Lietuvą palikusį keleivį baltiškais vietovardžiais ir baltarusiškais kelio ženklais. Labai greitai baltiškus vietovaržius keičia slaviški, o baltarusiškus užrašus – rusiški. Vėliau šis Europos virsmas eina Uralo link ir dar toliau. Vakarų ir Vidurio Europos nedidelės, trečioji Europa ištempiama per keliolika laiko juostų.

Nenoriu, kad šis tekstas būtų tik nesenos kelionės įspūdžiai, tačiau kurti tekstą apie Europos dalį anapus centro pastūmėjo kaip tik apsilankymas Baltarusijoje.

Pastaruoju metu mitų apie Baltarusiją ir jos ekscentrišką prezidentą nestinga. Jie tokie hipertrofiški, kad pirmas įspūdis atvykus į šią šalį veikiau pozityvus. Tikėjomės blogiau.... Viešbutis su televizoriumi „Horizont“ be distancinio valdymo, visagalė komendantė, ne visada esantis karštas vanduo ir kiti „patogumai“. Na, dar ne badas, dar ne mirtis, baltarusiai visai nesigėdija savo kasdienybės ir net bando paaiškinti, kad tai ne ekonomikos, o charakterio pasekmė.

Klajonės po pasaulį išmokė mane „įšokti“ į šalies charakterį, peržvelgus jos televizijos kanalus. Lietuviai, jų turintys net keturis, gali nustebti, kad Baltarusijoje nacionalinis kanalas tebėra vienas – toks pat, kokio atitikmenį sovietmečiu turėjo Lietuva.

Rytmečio programoje moteriškė, nugrimuota panašiai į naivią romantišką Kuprino Olesią, sveikina su gimtadieniais skambinančius į studiją, perpasakoja orų prognozę, klausosi videoklipų ir vietinių poetų eilių. Poeto eilės suokia apie bundančią gamtą ir rytmetinį paukštelių čiulbėjimą. Žmonės džiaugiasi savo ir giminaičių gimimo dienomis ar gautais butais, vėliau labai rimtai visa tauta diskutuoja apie tai, kiek jodo reikia pridėti į valgomąją druską. Baltarusija neturi jodu turtingo pajūrio, tad...

Kasdienės buities dalykai baltarusiui ir jo televizijai labai svarbūs. Šiame lygmenyje – jokios diktatūros, visiems reikia gyventi, visiems reikia jodo, visiems reikia žinoti, koks bus oras, ar kursuos troleibusai. Visa tai gal net savotiškai pilietiška. Tačiau kokios nors diskusijos apie šalies ateitį, Europos integraciją ar NATO plėtrą – ne. Besidomintys žiūri Rusijos TV programas. Net skambina į anų kanalų redakcijas, reitinguoja kitos šalies kandidatus į prezidentus. Rusijos televizijoje galima prisiliesti prie to, kas baltarusių televizijoje tiesiog nedera.

O ar reikia, kad derėtų? Štai klausimas, kurį turėtų užduoti toliau į vakarus esančių Europų atstovai, postringaujantys apie tikrą ir menamą demokratijos deficitą šioje šalyje, Ukrainoje, Rusijoje, Čečėnijoje ir kituose trečiosios Europos kampeliuose.

Demokratijos deficitas yra problema ten, kur demokratijos poreikis pakankamai didelis. Bet ar galima kalbėti apie jį ten, kur demokratija yra kur kas mažesnė vertybė negu EU-ropoje ar Jungtinėse Valstijose.

Baltarusijoje valstiečių tauta nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės elito skyrėsi labai smarkiai. Valstiečių vaikai buvo ar pernelyg pririšti prie žemės, ar stokojo net elementaraus išsilavinimo. Jie nesimokė mokyklose ir universitetuose, iš ūkininkų vaikų neišaugo maironiai. O jei kas ir išaugo, pasirinko rusišką ar lenkišką būtį. Sovietmetis Baltarusijoje atrado veikiau žmones, o ne tautinę bendriją. Ėmus ją sparčiai urbanizuoti, pririnkus migrantų, bendrija dar labiau atitrūko nuo kokių nors šaknų.

Panašiai vyko ir Ukrainoje. Režisierius Gytis Padegimas, pastatęs Lesios Ukrainkos romantišką

pjesę „Girių giesmė“, atrodo, davė galimybę lietuviui suprasti, kas yra ukrainietis. Lesios Ukrainkos Lukašas, užaugęs kaip romantiškas gamtos vaikas, palūžta, kai reikia išeiti iš gamtos ar megzti su ja ūkinius saitus. Civilizacija, atitraukusi jį nuo gamtos, verčia skandinti sielą alkoholyje, nes be gamtos siela neturi ką veikti.

Baltarusijoje yra „įkaltas“ savojo Jankos įvaizdis – baltarusis valstietis, dažniausiai liesas neaukštas vaikinas, tenoriuku suokiantis pseudoliaudiškas daineles. Janka nepaprastai myli savo laukus ir miškus, gimsta juose ir lieka su jais. Janka nemaištauja, nes maištas yra nenatūralus dalykas, jam nereikia universitetų, Europų, globalizacijų, jo pasaulis, kaip to televizinio poeto, baigiasi ties medžio vainiko viršūne. Jo gyvenime savi skausmai. Jo gyvenimas šiame regione gali būti pilnas romantikos ir aistrų – jame gali atsirasti romantiška Olesios meilė, kurios nepatiria ir nesupranta racionalus Skandinavijos biurgeris. Tačiau gyvenimas verčia jį rūpintis jodo kiekiu druskoje ir vandentiekio vandens švara, daržo tręšimu ir kitais svarbiais dalykais. Olesia televizoriaus ekrane vis labiau tunka, vis nuobodžiau klauso eilių, vis labiau suvokia, kad jos gyvenimo prasmė yra maišelio su maisto produktais turinys.

Janka ir Lukašas žino, kad viskas už miško ir aukščiau medžių kupolų yra ne jiems. Niekados nebuvo jiems, o galiausiai ar reikia į tai pretenduoti – yra kas rūpinasi, yra kam galima deleguoti savo valstybės ir Europos reikalus. Ar europiečių vertybės, kurias Briuselis laikytų universaliomis, yra vertybės ir čia? Gal tiesiog Lukašas apie jas nieko nežino, ir kaip tik dėl to jo skrydis nėra aukštesnis už žydinčios obels viršūnę.

Galima daug ką kaltinti – prezidentus ir premjerus, galima kaltinti istoriją ar net geografiją. O gal geriau nekaltinti ir sutikti, kad anapus centro yra ir visada bus ne taip. Kaip gali būti Briuselyje ar net Vilniuje.

Yra keletas aiškinimų, kodėl baltarusiai ir ukrainiečiai laiku nesukūrė, o sukūrę taip ir neįstengė išlaikyti valstybių. Sutinku su kalbančiais apie tai, kad valstybės klausimas buvo visai atsietas nuo didžiosios tautos masės gyvenimo. 1990–1991 m. nepriklausomybė nukrito kaip koks nereikalingas laisvos rinkos ir ekonominių reformų atributas, atsiradusios valstybės veikiai tapo Lukašenkos ir Kučmos valstybėmis, bet ne didžiosiomis Jankos ir Lukašo tėvynėmis. Koks skirtumas – Europa čia ar Neeuropa. Estai su latviais turėjo pilietinės visuomenės užuomazgas, lietuviai romantiškai kibo į istoriją, žavėjosi ne tik geltonkasėmis merginomis, bet ir tautos kovomis bei milžinų kapais. Jankos romantika taip ir liko šalia Olesios ašarų. Baltarusijos intelektualai Minske sakė: jums gerai, jūs Vakarai. Jų pačių gyvenimas apimtas bejėgiškumo. O gal teisingo suvokimo, kad Janka negali pakilti maištui? Juo labiau ilgalaikei programai.

Europa neturi koncepcijos, ką daryti su žeme, prasidedančia vos per pusšimtį kilometrų nuo lietuvių Europos centro, ką daryti su žmonėmis, kurie per tautinių valstybių kūrimo šimtmečius taip ir neapsibrėžė savo tautinės geografijos, nesuvokė savos tautinės istorijos. Prieš dešimtmetį atrodė, kad demokratija, rinkos ekonomikos idėja ir noras kurti vientisą bei laisvą Europą risis per kontinentą, nepalikdamas jokių istorijos ir geografijos reliktų. Europa iš pradžių patikėjo komunistais-reformatoriais, vėliau komunistais-nacionalistais, tačiau ir vieni, ir kiti greitai paskendo korupcijos liūne, susikūrė savo klanus ir į Europą ėmė žiūrėti kaip į galimą lėšų šaltinį savo bizniui. Vieni, gavę injekciją, jaučiasi patenkinti, kiti tikisi dar. Ir gauna.

O ką daryti? – klausė vienoje iš EU-ropos sostinių. Mes galime reikšti susirūpinimą dėl demokratijos likimo Baltarusijoje, galime stebėtis, kodėl ukrainiečiai nori ne europietiškai, bet veikiau azijietiškai stipraus prezidento, tačiau pagal dabar vyraujančias tarptautinių santykių nuostatas. Demokratija, kad ir kokia žavi ji būtų, nenumato galimybės savęs eksportuoti, nenumato galimybės ir ginti demokratijos svetur. Pastarajam veiksmui reikia motyvuoti savo viešą opiniją. Tai nelengva, ir dažnai tuo pasinaudojama, nenorint nieko daryti.

Gal taip ir geriausia. Jankai nereikia Vyčio ir LDK, Lukašui nereikia nei Habsburgų, nei lenkų, galiausiai abiems nereikia europietiškų subtilybių. Janka ir Lukašas saugumą jaučia ne NATO dimensijoje. Juos kamuoja klausimas, išgyvens ar neišgyvens šeima iki algos. Janka ir Lukašas pasiruošęs ginti tebeveikiantį industrinį monstrą, bet ne jo restruktūrizaciją ir privačią iniciatyvą. Taip paprasčiau, dėsninga ir užtikrinta. Nebent valdžia lieptų kitaip.

Medininkų pasienio postas, jau šiandien įrengtas tiesiog pavyzdingai, veikiai taps Europos siena, skiriančia Lukašo ir Jankos, o dar ir labai panašią Ivano erdvę nuo besiintegruojančios Europos. Skiria šiandien be vilties, kad kada nors Europa ir Neeuropa sueis drauge. Skiria per pačią Lietuvos istoriją, kurios lietuvis, kažkada šen bei ten išmėtęs, taip pat dar nesusirinko. Kodėl kaip tik istorinės Lietuvos teritorija, Europai integruojantis, lūžta pusiau? Ką ne taip darė kunigaikščiai XIV–XVIII a.? O gal viską darė teisingai, tik Lietuva neįveikė užkeiktos Huntingtono linijos, dalijančios Vakarų ir Rytų civilizacijas. Lietuva bandė pereiti civilizacijų Rubikoną taikiomis iniciatyvomis – sumanė Unitų Bažnyčią, o eklektišką LDK būtį Rytai veikė jėga ir civilizacijų dalijimo liniją dar paryškino. Vieni ar kiti užkariautojai liniją bandė stumti tankais. Tai nepavyko. Europos integratoriai atėjo su naujomis taikiomis iniciatyvomis, kurios vietiniams valdovams netiko, o Janka ir Lukašas liko abejingi.

Ar lietuvis nesijaus kaltas, kad XX a. pabaigoje taip skubėjo čia statyti integruotos Europos sieną? O gal pasijus laimingas laiku ją pastatęs?

KNYGOS

Alšėnienė Estera, *Išalusi valtis*: trilogija,Vilnius: Agora, 1999, 382 (1) p., 1000 egz.

JAV gyvenančios autorės, prieš keturiasdešimt metų pradėjusios rašyti šią knygą, romanai „Agilė“, „Audra“, „Agnė“ papildo pramoginės grožinės literatūros gretas. Knygoje aprašoma senų Žemaitijos dienų panorama, trijų moterų, Agilės, Audros, Agnės, gyvenimai, bandoma sukurti įvairius charakterius, dialogus, siužetą.

Saulius Drazdauskas

Eagleton Terry, *Įvadas į literatūros teoriją*, iš anglų k. vertė Marijus Šidlauskas, Vilnius: ALK / Baltos lankos, 271 p.

Tai pirmoji verstinė literatūros teorija po Nepriklausomybės atkūrimo. Iš kitų humanitarinių sričių, pirmiausia iš filosofijos, perimtais metodais – fenomenologiniu, hermeneutiniu, recepcijos teorija, struktūralizmu, semiotika, poststruktūralizmu, psichoanalize – bandoma apčiuopti literatūros kūrinio prasmę. Teorinė mintis dėstoma neakademiška, lietuviškai „paskaitoma„ kalba. Įdomus mėginimas literatūros teoriją praplėsti politiniais įsitikinimais, tik kažin ar šiais laikais ją būtina grįsti ir marksizmu?

Gediminas Mikelaitis

Erazmas Roterdamietis, *Pagiriamasis žodis kvailybei,* iš lotynų k. vertė Merkelis Račkauskas, Vilnius: Alma littera, 2000, 251 p.

Erazmo knyga lietuviškai leidžiama antrąsyk. Šis leidimas ir geriau suredaguotas, ir geriau komentuotas, ir geriau apipavidalintas. Keista, bet tokia sena knyga, regis, nė kiek neišsikvėpė. Tai, kas sakoma apie teologus, *mutatis mutandis* tinka dabarties mokslininkams, o įsimylėjėliai tokie pat visada. Nors ir didžiai mokslinga, ši knyga visai juokinga – moksleivis ją gali skaityti taip pat linksmai, kaip ir filologas klasikas.

Vytautas Ališauskas

Ilgūnas Gediminas, *Kazys Grinius*, Vilnius: Pradai, 2000, 627 p.

Knygoje išsamiai pasakojama apie įžymaus visuomenės ir politikos veikėjo, trečiojo Lietuvos Respublikos prezidento Kazio Griniaus (1866–1950) gyvenimo kelią nuo gimtojo Selemos Būdos kaimo iki tolimosios Čikagos. Leidinį puošia daugiau kaip pusantro šimto nuotraukų, didžioji dauguma skelbiama pirmą kartą. Tai nėra politinė biografija *sensu stricto*, todėl ne visi Griniaus pasaulėžiūros ir valstybinės veiklos aspektai nušviesti visapusiškai.

Algis Kasperavičius

Kulakauskas Antanas, *Kova už valstiečių sielas: caro valdžia, Lietuvos visuomenė ir pradinis švietimas XIX a. viduryje*, Kaunas: VDU, 2000, 163 p.

Istoriografijoje pirmiausia apibūdinama *kas* įvyko, tuo tarpu brandųjį istorinių tyrimų etapą sudaro atsakymai į klausimus: *kodėl* tai galėjo įvykti? arba *kam* ir *kaip* šovė į galvą tokiu keliu pakreipti istoriją. Kulakauskas kaip tik pastaruoju požiūriu detaliai bei meistriškai atskleidžia vieną mėginimų rusifikuoti lietuvius epizodėlį – pamokomą, kaip ir kiti Rusijos imperialistiniai sumanymai Lietuvos atžvilgiu. Autorius aptaria tiek įgyvendintus planus, tiek nerealizuotas alternatyvas.

Paulius Subačius

Kunčinas Jurgis, *Niekieno namai: Alytaus novelės*, Alytus: Alytaus naujienos, 1999, 200 p., 1200 egz.

Apsakymai, romanai, poezija, esė, publicistika – ir dar *Alytaus novelės*. Pasakojimas apie gimtąjį autoriaus miestą. Puikus pasiskaitymas Kunčino mėgėjams ir jo stiliaus vertintojams. Svarbiausias dalykas, kaip ir vedamojoje rinkinio novelėje „Tai, ką reikia prisiminti“, – nuolat ataidintis leitmotyvas *reikia prisiminti*. O prisiminti Kunčinas turi ką (norėtųsi sulaukti kokių *Vilniaus novelių*)! Deja, kaip autoriui tapo įprasta, jo knygos kaskart prastai apipavidalinamos.

Mikas Vaicekauskas

Literatūros teksto interpretacija: *15 lietuvių rašytojų tekstų interpretacijos pavyzdžiai ir patarimai mokiniams ir jų mokytojams*, sudarė **Giedrius Viliūnas**, Vilnius: Alma littera, 2000, 236 p.

Vienuolikos Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojų sukurtų pavyzdinių rašinių rinkinio, matyt, nepavyks išvengti tiems, kurie ruošiasi arba ruošia laikyti lietuvių kalbos brandos egzaminą A lygiu. Konspektyvūs ir konkretūs įvadiniai metodiniai patarimai *kaip interpretuoti literatūros tekstą* bei vienas kitas jais sekantis rašinių fragmentas – gelbėjimosi ratas guvesniems mokiniams, skęstantiems mokytojų ir vadovėlių suskystintos meilės literatūrai vandenyse.

Paulius Subačius

Mačionis Zenonas, *Profesorius Kazys Daukšas*, Vilnius: Pradai, 2000, 675 p.

Kazys Daukšas – vardas bent girdėtas tiems, kas anais sovietų laikais domėjosi oficialiu ir pusiau oficialiu viešuoju gyvenimu ir visiškai nebeaktualus šiandien. Vis dėlto žmogaus biografija visada yra ir epochos paveikslas. Neįmantriai, kartais ir nai-

vokai parašyta knyga suteiks gausybę medžiagos netolimai praeičiai pažinti, o vilniškės „Neringos“ kavinės lankytojai tiesiog apsidžiaugs – bent man smagiausi knygos puslapiai skirti kaip tik jai.

Vytautas Ališauskas

Michelini Guido, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 732 p., 500 egz.

Knyga ir nuvilia, ir nudžiugina. Norėtųsi turėti naują ir neapipjaustytais kraštais Mažvydo raštų faksimilę, kritinį tekstų aparatą ir pan. Prie Katekizmo gražu matyti lenkišką Sekliucijano tekstą, bet prie poterių reikėtų ir lietuviškųjų rankraštinių poterių – ir ne specialistas mato, kad versta ne iš Sekliucijano. Puiku – Mažvydo laiškų faksimilės. Knygos leidėjai ir toliau Mažvydą regi tik kaip kalbos mokslo objektą, pridedamose studijose teologijos ar kultūros istorijos – nė kvapo.

Vytautas Ališauskas

Pivoras Saulius, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida: XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė (Lyginamasis aspektas)*, Kaunas: VDU, 2000, 151 p.

Veikale dar sykį aiškinama, kaip radosi modernios kaimyninės tautos – viską lėmę valstiečiai, kurie buvo labai priešiški dvarininkams ir linkę į rusofiliją (latviai) arba konsolidavosi su ponais nacionaliniu pagrindu (lietuviai). Tačiau skaitytojas veltui tikėtųsi profesionaliai ištirto anuometės savimonės susiklostymo tolesnės perspektyvos. Knygoje išvengta prielaidos, kiek dviejų baltų tautų nesutarimus, požiūrio į pasaulį ir istorinio likimo skirtumus XX a. lėmė pilietinės tapatybės šaknų ypatumai.

Paulius Subačius

Romualdas Granauskas, sudarė **Rimas Žilinskas**, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 112 p., (ser. *Atspindžiai: kūrybos studijos ir interpretacijos*).

Marcelijus Martinaitis, sudarė **Jurga Perminaitė**, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 196 p., (ser. *Atspindžiai: kūrybos studijos ir interpretacijos*).

Mokyklai skirtuose straipsnių rinkiniuose stengiamasi pateikti pačių rašytojų mintis, svarbiausius straipsnius, recenzijas apie kūrinius. Rinkiniai neabejotinai bus naudingi mokinukui, kuriam nebereikės kuistis senuose leidiniuose. Kita vertus, atskleidžia kritikos privalumus ir trūkumus, ypač išryškėjančius vadinamuosiuose „Fragmentuose“. Vieni fragmentai pataiko į taikinį, kiti suka gražių žodžių ir skambių formuluočių keliais ir klystkeliais, pvz., prie Granausko prozos esmės net nepriartėjantis Mykolo Sluckio komentaras.

Rima Malickaitė

Verdon Jean, *Viduramžių malonumai,* iš prancūzų k. vertė Irina Mikalkevičienė, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 175 p.

Tiems, kurie dar nuo mokyklos suolo vaizduojasi Viduramžius kaip saulėtų katedrų ir proto sutemų epochą ir pamiršta, kad ir tuomet gyvenę žmonės buvo iš kūno ir kraujo, Pasolinio „Kenterberio pasakojimai“ ir Verdono „Viduramžių malonumai“ būtų begal įdomūs. Intriguojančiai parašyta ir sklandžiai išversta Verdono knyga apie malonumus (nuo meilės iki medžioklės) gali būti ir vienas iš skaitymo malonumų. Tik gaila, kad piešiama tradicinė (blogąja žodžio prasme) represinės Bažnyčios ir prigimtinės žmogaus teisės (*šiuo atveju teisės į laisvę*) dichotomija. O gal Bažnyčiai derėtų surengti dar vieną atgailos ir atsiprašymo dieną – šįkart už erotinės fantazijos žabojimą?

Liudas Jovaiša

Wölfflin Heinrich, *Pamatinės meno istorijos sąvokos: stiliaus raidos problema naujajame mene*, iš vokiečių k. vertė Jurgita Ludavičienė, Vilnius: Pradai, 2000, 273 p.

Po nemenko pasisekimo ir net kelių leidimų sulaukusios Ernsto Gombricho „Meno istorijos“ pasirodė ir kitas ne mažiau garsus ir populiarus klasikinės menotyros veikalas. Be jo kol kas neapsieina joks dailės istorijos pradžiamokslis. Taigi tęsiamas nelengvas ir kilnus visuomenės humanitarinio švietimo darbas. Norėtųsi priminti, kad net pasaulinio masto dailėtyros įžymybės retai rašo lengvu, patraukliu stiliumi, dažniausiai vartoja specifinę kalbą, daug sudėtingų terminų bei vardų, todėl jaukinant lietuvių skaitytoją, privalu itin atidžiai parinkti vertėjo bei redaktoriaus tandemą ir užtikrinti darnų bei sklandų jų bendradarbiavimą. Priešingu atveju tokie vertimai bus kaip vanduo į smėlį.

Giedrė Jankevičiūtė

Istoriniai dienorakščiai

PALEMONAS DRAČIULA

I

Nieko neturėtų stebinti tariamai didelis savižudžių skaičius Lietuvoje. Vertinant *Aušros* gadynę medicininiu požiūriu, diagnozė aiški – tautinis šokas, kurį sukėlė dėl ilgų baudžiavos šimtmečių suirę nervai.

Antai patriarchas Jonas Basanavičius buvo baisus hipochondrikas ir savo gyvenimą suvokė kaip nervų ligos istoriją.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis išprotėjo ir mirė Pustelniko sanatorijoje.

Poetas Eduardas Jokūbas Daukša valkatavo ir mirė sušalęs kelyje.

Poetas Edmundas Steponaitis mirė pačioje jaunystėje nuo smegenų uždegimo.

Bajoras ir revoliucionierius Liudas Janavičius nusižudė Jakutske.

Kompozitorius Česlovas Sasnauskas dėl įgimto nervingumo atsisakė dainininko karjeros.

Rygos policininkas ir poetas Juozas Miliauskas-Miglovara nepripažino naujų žodžių, užsispyręs buvo ir liko prieš „sielą“ ir „įsčių“, siūlydamas tokias maldaknyges su jų autoriais viešai sudeginti, o save įtikino, kad visos Lietuvos lopšys yra Viduklės apylinkės, nes „ženklin vidu“.

Poetas ir Virbalio burmistras Jonas Mačys – Kėkštas prasigėrė, pavogė miestelio raštinės dokumentus ir, nuvykęs Amerikon, virto sauja pelenų Fresh Pond krematoriume.

Poetas Andrius Jonas Vištelis-Višteliauskas vedė lenkę, kuri jį pravardžiavo pagonimi, susirgo neuroze ir mirė Buenos Airių beprotnamyje.

Kelių statybos inžinierius ir dramaturgas Antanas Vilkutaitis-Keturakis mirė Sankt Peterburge, daktaro Šteino privačioje psichiatrinėje ligoninėje nuo silpnaprotystės, kurią sukėlė sifilis.

Kalbininkas Kazimieras Jaunius sirgo nervų liga ir kurį laiką praleido beprotnamyje.

Kalbininkas Kazimieras Būga susirgo nervų liga ir mirė Karaliaučiaus universiteto klinikose.

Kunigas ir poetas Jonas Žilius-Jonila vedė savo sekretorę, susirgo nervų pakrikimu ir mirė Smiltynėje.

Dailininkas Antanas Žmuidzinavičius Paryžiuje sudegino Henri Matisse iškamšą ir sušoko jai suktinį bei klumpakojį.

Maironis nuolat verkdavo, kai važiuodavo pro Trakų pilį; užtat Vydūnas niekada neverkė, nes buvo sausas kaip kempė, vegetaras ir nieko negėrė.

Tik ar verta šį sąrašą tęsti?

II

Vincas Kudirka mėgdavo skripkele pagriežti, tačiau Šakių bažnyčios varpas jos melodijas vis užgoždavo. Daktarą tai labai nervino, tad jis nutarė tuo varpu atsikratyti, ir kai jį nukabinęs vilko naktį per miestelį, tasai savo skambėjimu daug žmonių prikėlė.

Nebūtina turėti muzikinę klausą, idant pajustum istorijos alsavimą. Miklios rankos svarbiau.

III

1826 m. Simonas Daukantas atvyko į Rygą ir tapo Rygos ir Lifliandijos, Estliandijos ir Kuršo generalgubernatoriaus kanceliarijos žurnalistu.

Lygiai po šimto metų, 1926 m. iš Rygos į Lietuvą atvyko žurnalistas Justas Vincas Paleckis.

Žemaitiška reinkarnacija!

IV

1434 m. gegužę Jogaila, iškišęs galvą pro pilies langą, klausėsi lakštingalų čiulbėjimo ir labai susigraudino:

– Koks tu, Viešpatie, didis! Antai Mindaugą nugalabijo, Vytenį nutrenkė perkūnas, Gediminą nunuodijo, Algirdą sudegino, Kęstutį pasmaugė, Vytautą numetė arklys, o štai aš gyvenu, kupinas pasaulio skambėjimo!

Po šių žodžių persišaldė ir netrukus mirė.

Nesuprato Jogaila, jog mirtis kartais gieda lakštingalos balsu.

Iš tiesų... juokinga...

išreikšti už berlynietišką aštuoniolikto amžiaus Apšvietos sąjūdį. Kita vertus, šį sąjūdį mininčiuose renginiuose apie jį kalba ir vertina kitos nacijos atstovai. Štai, pavyzdžiui, kovo 28 d. Valstybinėje Berlyno bibliotekoje atidaryta paroda „Immanuelis Kantas ir Berlyno Apšvieta“. Šia proga susirinkusiems vienintelę paskaitą skaitė profesorius iš Jeruzalės Yirmiahu Yovelis. Neatsitiktinė ir paskaitos tema: „Kantas vokiečių ir žydų Apšvietoje“.

Esama ir kitų reiškinių, rodančių, kad šiandien vokiečiai vengia viešai kalbėti apie savo nacionalumą, savo kaip asmenų nacionalinę identifikaciją. Net abiejų Vokietijų susijungimas, kuris ir leido Berlynui tapti tokiu, kokį jį šiandien matome, dažniausiai aiškinamas tik politiškai, kaip dviejų vienos Vokietijos valstybės dalių suvienijimas. Politiškumo vertės iškėlimas virš nacionalinės aštrina įtampą ir tarp pačių vokiečių. Politiškai, socialiai ir ekonomiškai mažiau išsivysčiusi rytinė dalis, vidinį Vokietijos gyvenimą vertinant politiniu, ne nacionaliniu matu, priimama kaip našta, socialinių ir ekonominių visos Vokietijos negandų priežastis.

Tačiau, kita vertus, kažin ar kada nors, išskyrus nacių valdymo laikotarpį, Vokietijoje buvo įsitvirtinusi ar bandoma įtvirtinti vieningos nacijos savimonė. Vokietijoje stiprios ir palaikomos decentralizacijos tendencijos. Berlynas, nors ir tapęs megapoliu, suvienytos Vokietijos sostine, niekada nebus vienintelis, neprilygstamas jos kultūros centras. Aiškindami šio šimtmečio Vokietijos įvykius politiškai, vokiečiai stengiasi kalbėti apie nacionalizmą kaip politinį reiškinį, nustatyti su juo asmeninį santykį. Viešai pabrėžiama, jog šiandienė Vokietija istoriškai yra nutraukusi ryšį su nacių valstybe.

Berlyne netikėtai tapau vieno iš pradžių mane labai nustebinusio reiškinio liudytoja. Vienas berlynietis kolega maloniai leido padirbėti prie kompiuterio savo darbo kabinete, kurį dalijosi su dar dviem jaunais kolegomis. Pastarieji egzaminavo vieną studentę. Jai užduotas klausimas buvo apie tai, ar ji kaip vokietė jaučianti atsakomybę už nacių nusikaltimus prieškariu ir karo metais. Ką gali žinoti, gal taip klausti paskatino užsienietės buvimas tame pačiame kambaryje. Tačiau studentė neatrodė nustebusi. Man klausimas pasirodė itin asmeniškas, intymus. Iš to, kaip atsargiai ir įgudusiai studentė žingsniavo nacionalumo–nacionalizmo ribos labirintu, piršosi išvada, jog nacionalumas šiandien lietuviui reiškia visai ką kita negu vokiečiui, o būti lietuviu kultūriškai ir psichologiškai yra daug paprasčiau, negu būti vokiečiu.

Iškelti vieną ar kitą nacionalizmo formą Vokietijos visuomenėje tampa intelektine poza, kol kas neviešai madinga kai kurių intelektualų grupėse. Neseniai Vokietiją sudrebino vadinamasis Sloterdijko skandalas. Skaitydamas pranešimą vienoje konferencijoje, filosofas pareiškė, jog žmones būtina genetiškai tirti ir skirstyti. Be abejo, jis iš anksto žinojo, kad toks pareiškimas būtent Vokietijoje sukels skandalą. Taip ir įvyko: pranešimas susilaukė plataus ir priešiško viešosios visuomenės atgarsio. Kita vertus, demokratinėje šalyje filosofas nekliudomas paskaitos pagrindu išleido knygą, kurioje jis visiems prieinamu būdu išdėstė savo argumentus. Knygos ne tik kad niekas neuždraudė, tačiau ji susilaukė netikėto populiarumo. Tiesa, populiarusis filosofas patyrė akademinę nesėkmę: nebuvo paskirtas į jam dar iki skandalo žadėtą aukštą akademinį postą Vokietijoje.

Vis dažniau pasitaiko ir tvirtų, skaičiais paremtų iššūkių Vokietijos visuomenei. Žurnalas *Spiegel* balandžio pradžioje pateikė sensacingą sociologinę informaciją. Dvidešimt septyni procentai vokiečių jaunimo yra priešiški užsieniečiams. Berlyno televizija paskelbė šią informaciją, papildžiusi kitais duomenimis, ją lyg ir paneigiančiais. Vieno mokslinio instituto tyrimai rodo, kad vokiečių jaunimas nėra priešiškas užsieniečiams. Šį kartą, tiesa, nepateikiami jokie skaičiai. Nacionalumo–nacionalizmo santykio problemą Vokietijai teks anksčiau ar vėliau ir turbūt skausmingai spręsti.

Tokios dvigubos informacijos negalima paaiškinti vien viešais politiniais Vokietijos interesais. Tai bendras atsikuriančios Vokietijos bruožas, gerai pastebimas kaip tik Berlyne. Jokie skaičiai negali aprėpti joje atsirandančios įvairovės bei joks tyrimas – pateikti vienareikšmių vertinimų. Vokietija, kurios problemas, sėkmes ir negandas ryškiausiai atspindi Berlyno miestas, šiandien kuria savo istoriją, kuri yra daugianacionalinė. Netikėtai šiuolaikiškai berlynietiškai skamba Karlo Marxo citata, „aukso“ raidėmis išrašyta Humboldto universiteto fojė. Pasaulį, kurį iki šiol filosofai tik aiškino, mes turime keisti.

Berlynas atspindi Vokietiją, bet Berlynas yra kas kita negu Vokietija. Berlyno kultūrinis savitumas būdavo išreiškiamas trumpa fraze, išsprūdusia ir iš Marlene Dietrich lūpų, *Berlin ist Berlin*. Berlynas

ir dabar yra Berlynas, nė į vieną kitą nepanašus miestas, sudarytas iš dviejų skirtingų dalių, nors ir suvienytų politiškai, bet turinčių savitą socialinį, ekonominį ir kultūrinį gyvenimą, išskirtinių mielų bruožų. Viena berlynietė kaip tokį rytų pusės savitumą nurodė saldumynus, kokių vakarų pusėje nė su žiburiu nerasi.

Berlynas šiandien yra atradimų ir nusivylimų miestas vokiečiams, kurie grįžta į jį, vedami praeities prisiminimų. Pagyvenusi vokietė veltui bando surasti namą, kuriame ji gyveno prieš karą mokydamasi Berlyne. Berlynas yra aiškių ar vos pastebimų prieštaravimų ir paradoksų miestas. Moteris, beveik kasdien ant Friedrichstrasse's tilto per Šprė armonika grojanti rusiškų patriotinių karo metų dainų melodijas, taip pat yra Berlyno gyventoja. Į Berlyną atvyksta žmonės, niekaip nesaistomi sudėtingos jo istorijos. Berlyne sau vietos ieško jo senbuviai.

Paradoksali, bet simptomiška yra Kreuzbergo rajono, kuriame gyvena beveik vien turkai, istorija. Kaip pasakoja senbuviai, tuo metu, kai apie miesto susijungimą niekas ne tik nekalbėjo, bet ir negalvojo, Vakarų Berlyno valdžia gausėjančiai turkų bendruomenei apsigyventi skyrė žemę miesto pakraštyje. Nieko nuostabaus, kad toje žemėje iki tol niekas nenorėjo kurtis, nes, būdama Berlyno pasienyje, ji tuo metu neturėjo jokių vystymosi perspektyvų. Šiandien šis rajonas netikėtai atsidūrė pačiame sparčiai besivystančio miesto centre.

Berlynas šiandien yra ta vieta, kurioje daug dalykų netikėtai įgyja kitus pavidalus, apgaubiami netikėtos reikšmės. Istorija ir dabartis persipina, viena kitą paryškindamos. Rytų pusėje aptiksime nemažai pastatų, kurių sienose aiškios Berlyno mūšio paliktos žymės. Šalia jų kyla stiklo ir betono konstrukcijos. Perkuriami, pertvarkomi ištisi rajonai, bet pačiame Berlyno centre aptiksime ir ramią, statybų nepaliestą vietą, kurioje palaidoti žydai ir į kurią būtinai nuves po vakarinį Rytų Berlyną jus vedžiojantis studentas vokietis.

Berlynas tuo ir išsiskiria, kad jame labai ryškiai ir koncentruotai atsispindi Vokietijos istorija, šiandienos jos bėdos ir ateities viltis. Akivaizdu, jog miesto plėtimasis ir virsmas megapoliu toli gražu nėra sietinas su džiugesio pilnu gyvenimu, viltimi dėl dar geresnio rytojaus, leidusia miestą pavadinti greičiausiu pasaulyje. Dabar miestas ne plečiasi, vystosi, o pildosi, atsinaujina. Ir šis atsinaujinimas suprantamas greičiau kaip būtinybė, už kurią mokama socialine bei nacionaline įtampa.

Miesto tyrinėtojai nurodo, jog šiandien Berlyno socialinė integracija yra imperatyvi, kalbama apie augančias socialines problemas, dėl jų stiprėjančias nacionalizmo apraiškas. Pokyčiai, kurie iš karto nėra pastebimi, kurie nėra visiškai valdomi, formuoja ateities Berlyno kultūrinį ir socialinį pagrindą, vyksta žmonių tarpusavio santykiuose. Šiandiena iš Berlyno gyventojų reikalauja neapsimestinės tolerancijos, naujo istorinių nuoskaudų įvertinimo bei daug tvirtesnio tikėjimo ateitimi, negu iš kurio nors kito Vokietijos miesto gyventojų. Šiandienos Berlynas yra socialinis-nacionalinis išbandymas jiems ir dar didesnis Vokietijai.

Akivaizdu ir tai, jog daugiausia permainų tenka rytinei miesto pusei. Jos išoriniai pavidalai kinta ne kaip jos pačios vystymosi pasekmė, o dėl vakarinės pusės iniciatyvų ir, žinoma, svarios materialinės paramos. Ar tai išstums per keliasdešimt metų suformuotą savitumą, miesto kasdienybės įpročius, ar šios istorijos patirtį perims bei integruos vakarų pusė, šiandien labai sunku numatyti.

Nekyla abejonių, kad po kiek laiko abi Berlyno pusės supanašės, bent jau išoriškai. Rytiniame centre nebeliks užkaborių ir pusiau apgriuvusių namų, kuriuose glaudžiasi menininkai, neformalai studentai, miesto egzotikos ieškantys turistai. Užkaborių, taip primenančių dingusį sovietiškai apšiurusį Vilniaus senamiestį. Norisi tikėti, kad Berlynas išaugs į kažką nauja ir vientisa, kuriame dera skirtingybės.

Šiandien Berlynas kaip daugiatautis ir daugiakultūris miestas yra iššūkis kultūrinio bei nacionalinio grynumo sergėtojams. Praeitis, kuri dažniausiai siejama su viena nacija, dabartyje transformuojasi į daugianacionalinę, gal ne vien tik Berlyno, tačiau ir visos Vokietijos ateitį. Kaip ši šalis, iki šiol neturėjusi tokios patirties, išlaikys šį išbandymą, parodys ateitis.

2000 05 02

Nerija Putinaitė

DIENORAŠTIS

Aušra Vaišvilaitė

2000 m. balandžio 1-oji. Du pranešimai per radiją – kad miesto meru bus Gentvilas ir kad miesto meru bus Kurtinaitis. Norėčiau, kad nors vienas pranešimas nebūtų balandžio 1-osios pokštas. O Čekijos užsienio reikalų ministras VDU – ne pokštas. Vestibiulyje, ant kiekvieno laiptų maršo ir kampo po aukštą beveidį ir kostiumuotą. Salėje profesūra ir mūsų ateitis. Ministras atrodo paprastas ir išmintingas. Sakė: mokykitės iš mūsų klaidų, ne iš savo. Nemanykite, kad klestintį kapitalizmą galima sukurti be kapitalo. Lengva pasakyti – nemanykite!

04 02. Anytos gimtadienis. Pensininkai ir mes. Politikoje jiems viskas aišku. Tik viena vaistinės vedėja balsavo už liberalus. Jos sūnus kartu su Klemensu Rimšeliu lankė darželį. Bet dėl Seimo pirmininko – visiška harmonija. Vienas svečias jaunystėje dirbo su Aloyzu Sakalu. Sakė: buvo smailas prie moterų ir gudrus be galo. Bet draugiškas. Išmokė skambinti telefono automatu be kapeikų. Reikėjo susukti milicijos numerį, paskui kažkokį skaičių, o tuomet jau reikiamą numerį.

04 03. Radau sode pražydusį didžiulį kroką. Niekieno nesėtą ir nesodintą. Gal paukščiai atnešė. Jaučiuosi kaip apdovanota.

04 05.
P.
Pušys prie plento purve prisiglaudę,
Pušys pravirko paguostos.
Pralekia paukščiai, palieka plentas,
Pilku purvu papuoštas (...)

Gražu žiūrėti kaip po rinkimų išsigando žurnalistai, pamatę, ką pridarė, kaip tikrą išmintį parodė visos Lietuvos lenkų organizacijos (pareiškimas dėl NATO), bet baisu dėl savo kolegų, draugų, giminių ir pažįstamų, kurie nutilo ir akis nuleido, lyg vėl gyventų prie sovietų. Suskirsčiau žmones į tris rūšis pagal vaikystėje gautas pamokėles. Pirmiems, užsigavus kojytę į akmenėlį, suaugusieji kojytę pūsdavo ir guosdavo, kad jau nebeskauda, antriems jų tėveliai liepdavo žiūrėti kur bėga, galvas pametę, ir neverkti, nes jie jau dideli, o treti būdavo mokomi nubausti blogąjį akmenėlį. Akmenėliui būdavo „daroma nu, nu, nu“. Tai tie, kur rodė „nu, nu, nu“, taip elgiasi ir dabar. Nu, nu, nu – valstybei, kuri mums trukdo gyventi ir mumis nesirūpina; nu, nu, nu – Seimo pirmininkui, kuris dėl visko kaltas; nu, nu, nu ir mums su jumis. Internetinio folkloro popietė. Trumpas žinynėlis nepažįstantiems lietuvių, *Attention*, PLS!!!, TIK MERGINOMS, Kuo kaltas Landsbergis etc. Dalijamės tarpusavyje, kas ką radę. Gal būtent internetas bus ta vieta, kur suklestės dabartinis lietuvių folkloras? Gal pasibaigs rusiškų anekdotų ir rusiškų dainuškų era?

Atšilo. Prie teatro smuikuoja vaikinas. Net bomžas atrodo stilingai – ryškiai raudonas golfas, kepurė (?) ir lazda.

04 06. Šiandien man laisva diena. Pagal pilietinės savišvietos programą namuose įjungtas Lietuvos radijas. „Ryto rato“ laidoje „vaidina“ sociologijos profesorius Romualdas Grigas. Sužinojau daugybę naudingų dalykų. Pvz.: a) mano pilietiškumui trukdo mano katalikiška pasaulėžiūra (protestantiška būtų geriau), b) vieno Šustausko Lietuvai per maža, reikėtų daugiau ir c) reikėtų daugiau žemdirbių piketų, idant būtumėme labiau pilietiški ir t. t. ir pan. Taip suprantant pilietiškumą, didžiausia siekiamybė mūsų apilietiškai visuomenei būtų pilietinis karas. Gyveni žmogus ir mokaisi...
Rusijos delegacija neteko balso teisės Europos Taryboje. Šia proga Rusijos prezidentas pasipuošė karinio jūrų laivyno uniforma ir išbandė raketinį ginklą.

04 07.
Medžioklinis šuva geriau nei povas,
nors neblizga jis plunksnų margumu,
bet galvą greit nusukt gražuoliui gali.
Kas grožis prieš medžioklės meną?
???

Na štai, rubajato pabaiga apie meną ir grožį jau numirė. Draugai žurnale neišsspausdino, popierėlį pamečiau, ir še tau.

04 08. Esu pikta, pikta, pikta. Nemiela sau ir aplinkiniams. Toks piktumas negali būti teisingas. Tik nežinau, kur klystu, kurioje mano akyje rąstas. Įsivėliau į be-

prasmį ginčą jau su antru patriarchalinio (diktatūrinio?) anarchizmo išpažinėju. Vienas balsavo už Šustauską, o antras... iš Panevėžio.
„Visą lietuvių gyvenimą tvarko valdžia ir jei lietuvis gyvena blogai, vadinasi, – bloga yra valdžia“ (iš internetinio folkloro).

04 09. Į Vilnių parvežti Raimundo Katiliaus palaikai. Neliko dalelės mūsų Lietuvos.

04 10. Namų savininkai pasmerkti pavasariniam aplinkos tvarkymui. Pusdienį nuoširdžiai padirbėjusi, pasijutau nusipelniusi gyventi geriau. Buvo ir atradimų. Atgavus Nepriklausomybę, Lietuvoje vėl atsirado susuktos vinys, kurios sovietmečiu buvo dingę. Čia turėčiau pritarti tiems, kurie mano, kad anksčiau buvo geriau. Vinis iš lentų traukti tikrai buvo lengviau.

04 11. Einu Laisvės alėja. Taip norisi pabelsti į skardinę *Omnitelio* sieną. Į tą didžiulę modernią šiukšliadėžę, bet pamatau savo atvaizdą vitrinoje ir susilaikau – nebevalia. Šalti metaliniai paviršiai, fasadai, interjerai ir veidai. Tai – ne mano Kaunas. Yra ir kiti. Jie šiltesni, jie su barzdom. Jie lašiniuoti ir minkšti. Jie su kvapeliu. Jie keikiasi, rėkia ir spjaudosi. Ir jie – ne mano Kaunas. Mano Kaunas aptrupėjo ir apsilupo po žiemos. Mano Kaunas žilstelėjęs ir džiazuojantis. Mano Kaunas puošiasi naujomis vitrinomis. Mano Kaunas su kaklaraiščiu. Pamenu, pusbrolis net į žygį baidarėmis išsiruošė su kaklaraiščiu. Kad priprastų. Dabar jis habilituotas daktaras.

04 12. Kantrybė išaugina rožes. Ant mano kapo rožės neaugs.

K.
Kur krito kartėlio kristalai,
Kančių koralai kilo.
Kodėl kantrybės kiekis kritinis
Kaip kvapas krokodilo?..

04 13. Sūnus grįžo vėlai ir susibarė su televizoriumi. Kodėl tas po žinių rodo sporto naujienas, o nerodo kultūros naujienų. Tikrai, kodėl?

04 14. „Paskutinė kryžkelė“: kaimo problemos. Kas gali paneigti galimybę, kad galbūt iš reketo p. Ramūnas Karbauskis praturtėjo. Juk su savo globotiniais (jeigu jie jam iš tiesų rūpi) turėtų pasidalyti patirtimi, kaip išbristi iš skurdo ir netgi praturtėti. Ir kokiu gi būdu? Sustatė juos ant plento, kaip pakelės plėšikus, ir liepė reikalauti.

Pusdieniui atsidūriau Druskininkuose. Gera, gražu, jauku. Tokiame miške laiminga būčiau, net būdama barsukas. Toks platus prisiplojęs prie žemės kailiniuotis. Vaikštinėčiau sau po mišką ir dainuočiau.
Ne kaime mūsų, lietuvių, šaknys, o miškuose.

04 15. Vis dar įdomu, kas Kauną pajuokai išstatė. Pasirodo, kaimynė. Ne ubagė – vidutinė verslininkė. Išvakarėse pašventė su draugais ir nusprendė, kad niekas nieko gera Kaunui nepadarė, o p. Š. bent parėkaus. Linksmi žmonės. Ir lai dega viskas mėlyna liepsna.

04 18. Naršau Internetą. Fotogalerijas. Ieškau vietelės, kur būčiau laiminga. Gavėnia užsitęsė. Reikia Velykų, atostogų ir vitaminų.
Ir atleisk mums mūsų kaltes, kaip ir mes atleidžiame savo kaltininkams.
O LNK transliuoja serialą „Beribis kerštas“.

04 19. Gera, kai pabudus šviečia saulė, žinoti, jog laukan išėjusi susitiksiu žmones lietuviškai šnekančius ir to paties, gal ir ne paties geriausio, bet nuo vaikystės pažįstamo būdo. (Praėjo porinkiminė depresija?)
Duryse radau Tučio laiškelį. Kurio? Mano širdyje du Kęstučiai turi po šiltą vietelę. Pagalvojau, jog ir aš pasirašinėju Aušra, lyg kitų Aušrų ir būti negalėtų.

04 20–21. Prezidento metinis pranešimas maloniai nustebino. Ir parašytas sklandžiai. Abiem su S. kilo ta pati mintis: kas parašė?
Radijas Glavecko balsu kalba apie balsavimo „prieš“ pavojus per Seimo rinkimus. O ar kada nors mūsų žmonės balsavo „už“? Nebent tik kai priiminėjo konstituciją. Ir tai nežinia.

04 23. Šventos Velykos. Henry's Davidas Thoreau rašė, kad valgio gaminimas žemina žmogaus orumą. Po tokio pažeminimo begalinis valgymas orumo nepridėjo. Bet ir kapinėse, gretimais, sočiai užkandžiavo gausi šeimyna. Patyriau, kad po Vagnoriaus ir svitos pasišalinimo pagausėjo į TS(LK) stojančiųjų. Šiandien teko dalytis *Bardolino* buteliu net su dviem kandidatais. Įstočiau ir aš, bet po to, kai trečioje klasėje buvau įviliota į pionierius, o ketvirtoje versta nešioti kaklaraištį, jaučiu politinių organizacijų baimę.
Nežinia kodėl prisiminiau Ozolo prieš dešimtmetį apie LKP pasakytus žodžius: „Ne palaikau, bet remiu“. Įspūdingas posakis, nors man ir netinka.

04 24. Sužydėjo sodai. Nebereikia užuolaidų ant langų ir paveikslų ant sienų. O veidrodžių?

V. (...)
Vėl veidas veidrodžio vergas –
Vampyriškas vaidinimas (...)

P.S. V – kaip varna arba kaip Vaišvilaitė.

ISTORIJA IR ATGAILA

Vytautas Ališauskas

Kelias dešimtis metų Lietuvos katalikai gyveno ne tik fiziškai atskirti nuo Visuotinės Bažnyčios, bet ir nuo savo pačių praeities. Ji kartkarčiais atklysdavo iš raudonųjų propagandininkų kalbų ar rašinių kaip „kryžiaus žygių“, „raganų laužų“ ar „buržuazinės-klerikalinės diktatūros“ šmėklos. Daugiausia, kas buvo įmanoma – per pamokslą ar diskusijoje po ateistinės paskaitos atsikirsti oponentui. Praeitis liko ideologinių spekuliacijų ir kovų dalyku. Paskutiniais prieškario ar karo metais seminariją baigę kunigai nostalgiškai prisimindavo Bažnyčios istorijos kursą, kuriame „viskas buvo dėstoma be pagražinimų“. Prisiimti tokią nepagražintą istoriją reiškė savo tapatumą išstatyti pavojui.

Nepriklausomybė atnešė naują santykį su praeitimi. Praeitis ir toliau liko pavojinga – karas ir pokaris, bendravimas su KGB ir sovietinio valdininko ar darbininko gyvenimas drauge su visais meluojant ir vagiant. Atėjo nauja istorijos užmaršties banga: praeitis esanti „tik“ istorija ir jokio asmeninio santykio su ja būti negalį. Negalį tokio santykio būti ir Bažnyčioje. Tad ir katalikai gyvena tokios dvigubos užmaršties – totalitarinės ir demokratinės – gaubiami. Drauge tokia užmarštis neišvaduoja širdies nuo naštos. Tai, ko nedrįstame prisiminti, pripažinti ir išpažinti, lieka mumyse kaip nesuvokta našta.

Jubiliejiniai, 2000-ieji Malonės metai, į tokį mūsų gyvenimą atėjo kaip iššūkis – kaip ir visi iššūkiai ir nemalonus, ir viltingas. Istorinės atgailos mintis Bažnyčią Lietuvoje pasiekė tam iššūkiui lyg nepasirengusią. Šventasis Tėvas jau prieš kelerius metus prabilo apie Bažnyčios sąžinės sąskaitą. Mūsų šalyje šis paraginimas liko neišgirstas. Juo tad nuostabiau, kad šiandien, daugiau kaip mėnesiui prabėgus po Atgailos ir atsiprašymo pamaldų Vilniuje, tai, kas įvyko balandžio penkioliktą, atrodo natūralus dalykas. Ačiū Dievui, šio to tada netekome, likome skurdesni, ir tai jau truputį juntame: atsirado daugiau erdvės malonei. „Dievo malonių neįmanoma pasverti, įvertinti, pamatuoti, – jas reikia atvira širdimi priimti. Tačiau priimti gali tik tuščia širdis: širdis, kuri apsivalo nuo savo nuodėmių, kuri nusikrato ilgai slėptos neapykantos, apmaudo, kritikos, pavydo...“ – kalbėjo arkiv. Audrys Juozas Bačkis Vilniaus arkikatedroje. Atsiprašymas ir atgaila buvo skirti dangiškajam Tėvui. To tarsi nepastebėjo įvairūs komentatoriai, svarstę, supras ar nesupras žmonės šią atgailą, pakils ar smuks Bažnyčios prestižas. Kai kas net laukė sensacingos sumaišties Bažnyčios viduje. Tuo tarpu tikintieji Vilniaus šventovėje padarė tai, ko galios ir prestižo žaidimų taisyklės nieku gyvu neleidžia daryti. Jie atvirai išpažino: „daugel kartų mūsų Bažnyčios vaikai nutoldavo nuo Jėzaus pavyzdžio ir susigundydavo valdžia, įtaka, turtais. Praradę savo panašumą į Nukryžiuotąjį, jie tapdavo pilni puikybės, išdidumo, savimeilės“. Tai deginanti tiesa, kurios reikšmę nelengva suvokti iš karto. Šie žodžiai, taip pat žodžiai apie abejingumą Šoa akivaizdoje, apie dalyvavimą sovietinėje sistemoje, apie politikos iškėlimą virš Dievo, turi likti mumyse ilgam. Veidmainiškai atrodytų pastanga prisiimti asmeninę atsakomybę už tuos, kurie šaudė žydus, arba už tuos, kurie kagėbistams skundė pogrindžio kovotojus. Taip pat ne mes, šiandienos lietuviai ir lenkai, kovėmės bažnyčiose ir varžėme vieni kitų teisę melstis savo kalba. Antra vertus, ne mažiau atstumiančios atrodo krikščionių pastangos pateisinti arba sumenkinti blogį, jį interpretuoti kaip „neišvengiamą būtinybę“, siūlyti „pamiršti, kas buvo“, kadangi „gyvenimas visai pasikeitęs“. Drąsa pripažinti savo Bažnyčios praeitį be pagražinimų, su jos skauduliais, maža to, ją priimti kaip įpareigojimą, turės išaugti pamažu. Kalčių pripažinimas buvo būtina jų išpažinimo sąlyga, tačiau išpažinimas savo ruožtu reikalauja naujos kokybės pripažinimo. Reikės drąsos priimti priekaištus, kuriuos dar visai neseniai mokėjome meistriškai paneigti, reikės brandumo nepasiduoti mazochistiniam norui kaltinti save ir krikščioniją dėl visų pasaulio blogybių ir nelaimių. Tačiau krikščionis žino, kad atmintis pagyja ne tik dėl jo pastangų, bet ir Šventosios Dvasios veikimu.

Lietuvos vyskupų laiškas Atgailos ir atsiprašymo dienai yra ne tik žvilgsnis į praeitį. Jį galima suprasti ir kaip perspėjimą dėl ateities pavojų. Kiekvieną kartą, kai Bažnyčiai kils pagunda siekti galios, griebtis prievartos ir nusišalinti nuo atsakomybės, ji turės prieš akis Malonės metų atgailą. Jei bus primiršusi – ją primins kiti. Šiaip ar taip, po atsiprašymo pamaldų katalikui nebus lengva sakyti, kad istorija yra kažkas, kas neturi ryšio su juo, ir jis su istorija niekaip nesusijęs.

Prezidentas pusiaukelėje

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Prezidento Valdo Adamkaus kadencija beveik įpusėjo. Kai kurie jo prezidentavimo bruožai jau aiškūs. Adamkaus netenkina reprezentacija. Jis nori būti aktyvus prezidentas, praplėsti prezidento galias ir įtaką, dalyvauti šalies valdyme.

Adamkus populiarus, bet ne itin sunku Lietuvos prezidentui būti populiariam. Prezidentas nepriima svarbiausių ūkinių sprendimų, didele dalimi lemiančių žmonių gyvenimo lygį. Jis nedidina mokesčių, neįveda muitų, nenubraukia dotacijų, nenutaria, kurį valdininką atleisti, kurias programas apkarpyti. Ne prezidentui rūpintis įstatymo smulkmenomis, kompromisais su opozicija; jam gana nurodyti bendrą kryptį. Per didžiąsias šventes ir iškilmingus posėdžius jis kalba valstybės vardu. Privalomas politinis neutralumas leidžia jam rinktis, į kurias politines kovas įsivelti, o kurių nepaisyti. Algirdas Brazauskas buvo Adamkaus priešingybė, bet jis taip pat populiarus.

Tačiau toks populiarumas – tik vienas lazdos galas. Prezidento galimybės veikti realią politiką yra ribotos, ypač jei jis neturi Seimo daugumos paramos. Šiuo atveju jis negali nurodyti, ką reikia daryti, tenka prašyti ir įvairiais būdais ieškoti Seimo ar Vyriausybės pritarimo savo planams. Adamkus yra parodęs ir nelauktai didelę populiaraus prezidento galią, ir tokio prezidento santykinį bejėgiškumą.

Adamkus dar vis neranda savo vaidmens Lietuvos politikoje, tebeieško geriausio, arba labiausiai priimtino prezidentavimo varianto. Galima įžvelgti tris jo veiklos etapus, taigi ir tris išbandytus variantus. Pirmaisiais metais prezidentas stengėsi įsitvirtinti Lietuvos politikoje, parodyti Seimui ir Vyriausybei, kad su jo nuomone reikės taikstytis. Būta konfliktų, ir dažniausiai iššūkį mesdavo prezidentas. Adamkus privertė Vagnorių pertvarkyti Vyriausybę. Su Seimu jis varžėsi dėl Valstybės kontrolieriaus paskyrimo. Vėliau kilo nesutarimai su ūkio ministru Babiliumi, po to – lemtinga dvikova su premjeru Vagnoriumi.

Šis, vadinkime jį kovos dėl valdžios, tarpsnis yra kiek prieštaringas. Vyriausybės pertvarkymas sukėlė suirutę konservatorių ir krikdemų gretose, pakenkė koalicijos partnerių santykiams. Nemažą dalį konfrontacijų Adamkus pralaimėjo – ir ne tik dėl Kęstučio Lapinsko kandidatūros į Valstybės kontrolieriaus pareigas. Adamkus patyrė nesėkmę susidūręs su Vagnoriumi, kai Seimas pareiškė pasitikėjimą premjeru. Tik vienašališkas Vagnoriaus nutarimas atsistatydinti išgelbėjo padėtį. Antra vertus, šios pergalės konservatoriams brangiai kainavo, nes kiekviena juos artino prie politinės bedugnės krašto. Partijos reitingai pavojingai krito. Patys konservatoriai įsisąmonino, kad po dar kelių tokių pergalių jiems gresia politinė mirtis.

Bet tokia vieša per žiniasklaidą vykdoma kova buvo nenaudinga ir prezidentui. Nors Adamkus parodė, kad įgydamas populiarumą ir pasitikėjimą prezidentas sukuria naujų galių (kurios Konstitucijoje neminimos, bet oponentams jų nevalia nepaisyti), jis taip pat atskleidė ir savo Achilo kulną.

Antrasis prezidentavimo – atsakomybės ir vadovavimo – tarpsnis prasidėjo ir baigėsi su Rolando Pakso premjeravimu. Atlikęs svarbų, jei ne lemiamą, vaidmenį paskiriant Paksą, pagerinęs santykius su konservatoriais, prezidentas padidino savo galimybę tiesiogiai veikti Vyriausybę, formuoti jos planus. Prezidentas, premjeras ir Seimo pirmininkas dažniau susitikinėjo, aptarinėjo dienos problemas, stengėsi bendromis jėgomis įveikti kai kuriuos sunkumus. Numatytą bendradarbiavimą ribojo Pakso pasimetimas bei nutarimas nepaisyti savo Vyriausybės ir partijos programų. Vis dėlto bendravimo būta. Paaiškėjus, kad Pakso vyriausybė, tiksliau tariant, pats Paksas ir ūkio ministras Maldeikis, nenorėjo ar nepajėgė baigti derybų su *Williams* dėl „Mažeikių naftos“ pardavimo, Prezidentūros prašymu Seimo vadovybė perėmė derybas į savo rankas. Tarpsnis baigėsi, kai Paksas atsistatydino, o prezidentas, pabūgęs galimo populiarumo nuosmukio, Pakso pavyzdžiu atsiribojo nuo savo paties uoliai peršamos sutarties. Pažymėtina, kad per Pakso premjeravimą Vyriausybei neteko išgirsti didesnių prezidento priekaištų.

Atsakomybės ir valdymo eksperimentas kai kuriais atžvilgiais buvo rizikingas. Glaudesnis bendradarbiavimas, tegul ir žadantis didesnį vaidmenį šalies valdyme, turi savų trūkumų. Pirma, nors prezidentas ir valstybės galva, jo galimybės veikti vykdomosios valdžios elgesį yra nedidelės. Ne prezidentas, o premjeras vadovauja Vyriausybei, taigi ministerijoms ir jų tarnautojų armijai. Svarbiausi sprendimai daromi Seime

ar ministrų kabinete, o prezidentas abiejose vietose faktiškai tik svečias. Premjeras arba Seimo vadovybė gali tiesiog nepaisyti jo prašymų. Antra, prezidento štabas tiesiog per mažas, kad galėtų atidžiai prižiūrėti valdžios veiklą ar rengti įstatymų projektus. Dabartinėmis sąlygomis jo vaidmuo neišvengiamai antraeilis. Trečia, kyla pavojus, jog prezidentas taps savotišku Vyriausybės, taigi kurios nors politinės partijos, įkaitu, jam bus primetama atsakomybė už veiksmus, kurių jis nepaskatino ir kuriems nė nepritarė. Dėl šių ir kitų priežasčių prezidentui politiškai naudinga išlaikyti šiokį tokį atstumą tarp savo ir kitų politinių institucijų.

Kai kurie konstitucijos puritonai neslepia džiaugsmo dėl prezidento nesėkmių. Esą jis peržengė savo konstitucinius įgaliojimus, ir neišvengiama bei gerai, jog gavo per nagus. Ši nuostata iš esmės klaidinga. Konstitucija panaši į šachmatų taisykles. Ji nurodo, kurie ėjimai leistini ir kurie ne, o galutiniai rezultatai priklauso nuo žaidėjų, t. y. politikų, sugebėjimų. Prezidento, Seimo, Vyriausybės, net teismų galios vienu metu gali didėti, kitu – mažėti, priklausomai nuo aplinkybių ir to, kas vadovauja šioms institucijoms. Kreipdamasis į rinkėjus, bendraudamas su jais per žiniasklaidą, didelę reikšmę skirdamas savo retoriškai įtaigioms kalboms, Adamkus tiek praplėtė prezidento realią įtaką, kad oponentai nelabai linkę su juo viešai konfliktuoti, idant dėl to nenukentėtų. Tačiau problema čia – ne išaugusi prezidento įtaka, bet tai, kad jis nežino, ką su ja daryti, ir bijo jos netekti. Įtaka ir populiarumas tampa tikslas savaime, užmirštama, kad tai tik priemonės svarbesniems tikslams įgyvendinti.

Pastarąjį pusmetį prezidentas griebėsi naujos taktikos. Laikosi atokiau nuo politikos aktualijų. Stengiasi įvykius vertinti iš aukštumos, iš politinio *sub specie aeternitatis* atitikmens. Labiau pabrėžiamas jo dorovinis, o ne politinis autoritetas. Jis artimiau nebendrauja su naująja Vyriausybe, bet ir nesiveržia į kovą su ja. Valdžios įstaigos toliau kritikuojamos, bet priekaištai švelnesni. Nesiūloma keisti ministrų, bet ir vengiama konkretesnių įsipareigojimų.

Po audringų metų nesunku suprasti prezidento norą tapti santūriu, nešališku įvykių stebėtoju ir vertintoju, nepartiniu išminčiumi, kurio taip ilgisi kai kurie politologai. Sakoma, kad kelias į pragarą grįstas gerais norais. Kelias į objektyvią kritiką irgi. Čia prezidento tyko trys sunkiai išvengiami pavojai. Pirma, kritika greitai taps smulkmeniška. Antra, ji bus šališka, kadangi dažniausiai bus taikoma Vyriausybei ir Seimo daugumai. Trečia, prezidentas taps žiniasklaidos aidu, užuot kalbėjęs savitu ir svariu balsu. Kritikuoti valdžią lengva, kadangi apstu įvairių trūkumų ir klaidų. Be to, visada galima reikšti nepasitenkinimą Vyriausybės ar Seimo nutarimais, ne todėl, kad jie aiškiai klaidingi, bet dėl to, kad galėtų būti geresni. Antai prezidentas skundėsi, kad Kęstučio Dirgėlos paskyrimas Lietuvos geležinkelių vadovu nebuvo su juo iš anksto derinamas ir gal nėra pagrįstas ilgalaikiais valstybės interesais. Veikiausiai buvo tinkamesnis kandidatas, bet panašūs priekaištai tiktų ir kone visiems prezidento paskyrimams.

Prezidento kritika kartais destruktyvi, pvz., jo pastabos dėl protestavusių žemdirbių traukimo baudžiamojon atsakomybėn. Esą neverta bausti piketuotuojų dabar, tai tik didins įtampą, bet neužkirs kelio panašiems veiksmams. Faktiškai prezidentas politiniais sumetimais paragino nepaisyti įstatymų. Ar žemdirbiams siūlomas teisinis imunitetas stiprins pastangas kurti prezidento nuolat linksniuojamą teisinę valstybę? Ar nepakertamas vidaus reikalų ministro ir kitų pareigūnų autoritetas, juos įstumiant į „blogiečių gretas“, o prezidentą – į „geriečių“? Nesakau, kad kiekvieną įstatymą reikia visada aklai taikyti, bet nutarimas jo nepaisyti turi būti gerai apgalvotas. Ir jis negali būti viešų diskusijų objektas. Jei prezidentas mano, kad žemdirbių baudimas – klaida, jis turi stengtis įtikinti Vyriausybę keisti nuostatas, o ne viešai ją kritikuoti už įstatymų vykdymą. Tokia smulkmeniška kritika prezidentas primena pradžios mokyklos mokytoją, dalijantį pažymius. Vienoks elgesys – patenkinamas, kitoks – blogas, trečioks – tiesiog smerktinas. Taip vertinami ne tik esminiai, bet ir antraeiliai klausimai.

Prezidento kritika dažniausiai taikoma Vyriausybei arba Seimo daugumai. Juk sunku smerkti opoziciją, kuri beveik nieko nedaro. Kritikos vertų reiškinių Lietuvoje apstu. Kol kas negirdėti, jog prezidentas būtų komentavęs žiniasklaidos bulvarėjimą, sensacijų vaikymąsi, vis aiškesnį šališkumą. Kai žiniasklaida isteriškai reagavo į Vyriausybės siūlymą žurnalistus apmokestinti dvidešimties, o ne trylikos nuošimčių tarifu, prezidentas būtų galėjęs palaikyti premjero ketinimus įvesti racionalesnę mokesčių sistemą, priminti žurnalistams, kad jie šiuo atžvilgiu nesiskiria nuo eilinių piliečių. Bet Prezidentūrą gaubė kapų tyla. Lietuvoje ketvirtoji valdžia nepakanti kritikai.

Pagaliau tokia savo kritika prezidentas tik mėgdžioja žiniasklaidą. Kiekvienas žurnalistikos studentas gali per minutę išvardyti bent dešimt valdžios trūkumų. Gerokai sunkiau nurodyti galimus trūkumų šalinimo būdus. Kaip tik to būtų galima tikėtis iš prezidento. Arba bent pasiūlymų sukurti mišrias valdžios ir nevyriausybinių organizacijų darbo grupes, kurios mėgintų grumtis su tomis problemomis.

Niekas neabejoja Valdo Adamkaus gerais norais ir jo teigiamu įnašu į Lietuvos politinį gyvenimą. Bet jam ir jo štabui dar galutinai neaišku, kuo prezidentas turėtų būti, koks jo pagrindinis vaidmuo Lietuvos politikos gyvenime. Bandymus rasti atsakymą į šiuos klausimus apsunkina dažnai kintanti Lietuvos politinė konjunktūra ir neslepiamas prezidento noras išsaugoti savo populiarumą.

MIRTIS KAIP GYVENIMO KLAUSIMAS

Tomas Kiauka

Kiekvienas iš mūsų žinome, kad esame mirtingi. Šis žinojimas yra savaime suprantamas, bet kartu nesuvokiamas. Ką mes žinome apie mūsų žinojimą, kad esame mirtingi? „Ar žino kas nors iš mūsų tai, ką žino, kai žino, kad jis turės mirti? Ar nėra mūsų klausimas apie mirtį visados ir neišvengiamai slėpimas to, kas žinoma, slėpimas kažko nesuvokiamo, kas yra nebūtis?“[1], – klausia Hansas-Georgas Gadameris. Iš tiesų mirties neįmanoma su niekuo palyginti: ji yra ne procesas, ne veiksmas, bet tiesiog paskutinis gyvenimo taškas. Šis taškas neturi nei pločio, nei ilgio, nei aukščio, nei gylio, neturi nei erdvės, nei laiko, taškas visiškai be jokios dimensijos – absoliučiai bepavidalė abstraktybė.

Mirties neįmanoma ne tik suvokti, bet ir patirti, nes patyrimas sudarytas iš dviejų elementų: išgyvenimo ir bandymo tą išgyvenimą suprasti ir padaryti išvadas. Mirtį galime išgyventi, kai mirštame, bet mirę mes jau nebegalime to apmąstyti. Būtent šis mirties nepatiriamumas leido Epikūrui išsakyti požiūrį į mirtį, turėjusį didžiulės įtakos antikinei mirties sampratai: „Priprask prie minties, kad mirtis yra niekas, kad ji mūsų neliečia. Nes viskas, kas yra gera ar bloga, slypi tiktai pojūčiuose. O mirtis sunaikina pojūčius. Teisingas pažinimas – kad mirtis mūsų neliečia – padaro mūsų gyvenimo baigtinumą tokį, kad mes juo galime mėgautis. [...] *Taigi tai, kas yra laikoma baisiausiu iš visų blogių, mirtis, neliečia mūsų visiškai, nes kol mes esame, nėra mirties, o kai įžengia mirtis, tada jau mūsų nėra*“[2]. Taikliai pasakyta. Ir su visu teiginiu galima būtų sutikti, jeigu pripažinsime, kad viskas slypi tik tuo momentu išgyvenamuose pojūčiuose. Bet ar iš tikrųjų taip yra? Įtakingas šių laikų vokiečių teologas Eberhardas Jüngelis perfrazavo Epikūro sentenciją, apversdamas ją aukštyn kojom: „Mirtis mus liečia. Nes tiktai kol mes esame, yra ir mirtis, ir kai mūsų dar arba jau nėra, nėra ir mirties!“[3]. Paradoksalu, kaip šie du teiginiai, iš esmės pripažindami tą patį – mirties empirinį nepatiriamumą, – sako priešingus dalykus.

TOMAS KIAUKA (g. 1968) – mokėsi Erlangeno ir Heidelbergo universitetuose. Teologijos magistras. Domisi protestantiška sistemine teologija.

Ši prieštara atskleidžia dalyko esmę: mirtis mums aktuali tik tol, kol mes dar gyvi, nes tik gyvieji gali apie ją galvoti. Tik gyvieji su ja susiduria, tik gyvųjų ji laukia, ne mirusiųjų. Epikūras lyg ir pamiršo, kad žmogus gali svajoti, mąstyti, prisiminti ar įsivaizduoti. Ar ne todėl žmogus vienintelis tarp visų gyvųjų tvarinių laidoja mirusiuosius?

APIE KLAUSIMĄ

Ir vis dėlto: ką veikti su tuo žinojimu, kad viena diena bus paskutinė ir kad teks palikti šią laiko tėkmę, kurią vadiname gyvenimu? Kaip mes galime kalbėti apie tai, apie ką neturime nė lašo patyrimo? Kiekvienas pažinimas prasideda klausimu. Klausimas yra atskaitos taškas minčiai, jis suteikia mąstymui kryptį ir formą. O kaip turėtų skambėti klausimas, kai kalbama apie mirtį?

Čia pasiremsiu paprastu gyvenimo epizodu. Kiekvienas žmogus yra patyręs tą jausmą, kai jam netikėtai pranešama apie pažįstamo žmogaus mirtį. Buvo žmogus ir nebėra žmogaus. Ta žinia kartais persmelkia mūsų sąmonę skaudžiai ir aiškiai, nušviesdama mūsų egzistenciją ir problemas kitokia šviesa. Toji šviesa neretai mums atskleidžia kažką svarbaus, ko anksčiau nepastebėjome. Ji leidžia pažvelgti į esmę, ir galbūt tada mes pamatome tiesą. Štai tokiais momentais išryškėja mūsų santykis su mirtimi, su tuo žinojimu, kad esame laikini. Todėl mirties samprata mūsų gyvenimui turi lemiamos reikšmės, nors ir ne visada tai pastebime. Palyginkime viduramžių vienuolio, gyvenančio pagal regulos normas, ar musulmono *fanatiko*, susisprogdinančio kartu su savo aukomis, ir postmodernaus nihilisto, užsiėmusio tik malonumų vaikymusi, elgesio motyvus. Tiek vienu, tiek kitu atveju laikomasi tam tiko požiūrio į mirtį, į tai, kas laukia po jos: vienuolis ar musulmonas tikisi atpildo danguje, o nihilistas nesitiki nieko, todėl skuba imti iš gyvenimo, kiek pajėgia. Čia vėl priminsiu Epikūrą. Jis sako, kad teisingas mirties suvokimas

[1] Gadamer H.-G., „Der Tod als Frage“, in: *Variationen (Kleine Schriften IV)*, Tübingen, 1977, 62–73, S. 64.

[2] „Brief an Menoikeus“, in: Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, Hamburg, 1967, Vit. Phil. 10, S. 122–135.

[3] Jüngel E., *Tod*, Stuttgart, 1971, S. 24.

leidžia mėgautis gyvenimu. Būtent šis *pažinimas* yra visos Epikūro hedonistinės filosofijos pagrindas ir sąlyga: mirtis turi būti išstumta iš sąmonės, nes mirties baimė trukdo mėgautis gyvenimu. Taigi etika ir mirties samprata neatsiejamos.

MIRTIS IR ŠIUOLAIKINĖ VISUOMENĖ

Dalykai, jų būtis skleidžiasi santykiuose, per santykius mes pažįstame mus supantį pasaulį, išmokstame jame orientuotis, elgtis, jį vertinti, kitaip tariant, gyventi. Taigi *gyventi* reiškia būti santykiuose. Santykis su mirtimi taip pat pasireiškia per gyvenimo santykius ir juos esmiškai veikia. Tad koks gi santykis su mirtimi šiandien?

Esama pagrįsto požiūrio, kad mirtis šiuolaikinėje visuomenėje vis labiau išstumiama iš žmogaus sąmonės: pvz., anoniminė mirtis ligoninėje, o ne namuose tarp artimųjų, arba tai byloja ir tendencija, kai specialios institucijos vis labiau perima ir tvarko atsisveikinimo su mirusiuoju ceremoniją. Ryškiausias pavyzdys yra tai, jog kalbėjimas apie artėjančią mirtį prie ligonio lovos dažniausiai tampa tabu, lyg toks dalykas išvis neegzistuotų. Jeigu viduramžiais žmonės labiausiai bijojo mirti staiga, tam nepasirengę, tai šiandien, ko gero, dominuoja priešingas požiūris.

Kita vertus, pastebėsime ir, atrodytų, priešingą tendenciją: mirtis sutinkama bemaž kiekviename žingsnyje: žiniasklaida, filmai, romanai, roko muzika negali apsieiti be mirties įvaizdžio. Mirtis čia yra tapusi preke, nešančia gerą pelną. Taigi santykis su mirtimi ambivalentiškas: asmeniniame gyvenime ji lyg ir neegzistuoja, o išoriniame visuomenės gyvenime klesti mirties *apyvarta*. Ką sako ši paradoksali situacija? Kas yra ta jėga, kuri verčia visaip vengti visko, kas primena savo paties mirtingumą ir kartu taip traukia prie mirties inscenizavimo? Atsakymas gali pasirodyti pernelyg paprastas – tai nesuvokta mirties baimė. Tiksliau, santykis su mirties baime, baimės baimė. Pabandysime ieškoti atsakymo, kodėl taip yra.

BAIMĖ BIJOTI

Baimė yra vienas esminių žmogaus egzistencijos fenomenų, be kurio jis negalėtų išgyventi. Ji priverčia žmogų pasirinkti atitinkamą elgesio formą vienoje ar kitoje situacijoje. Baimė gali būti įvairių formų ir nevienodo intensyvumo. Modernioji antropologija skiria sveiką baimės formą, verčiančią žmogų kūrybingai veikti, ir destruktyvią, galinčią paralyžiuoti sąmonę arba sukelti agresyvumą.

Kalbėdami apie baimę mirties temos kontekste, pabandysime pasigilinti į tas baimes, kurios yra egzistencinio pobūdžio, t. y. susijusios ne su konkrečiais objektais, keliančiais baimę, bet panašesnės į sunkiai apibrėžiamą baimės formą – nerimą ir rūpestį. Čia pasiremsiu jau klasika tapusia Fritzo Riemanno studijos apie baimes išvadomis[4].

Keturios Riemanno identifikuotos baimės formos yra susijusios su esminiais mūsų būties reikalavimais arba poreikiais, kuriuos trumpai aptarsime. Pirmas poreikis – mumyse gyvenantis noras tapti individualiomis nepakeičiamomis asmenybėmis, kurios gyvena savo tapatybę atitinkantį gyvenimą – šis poreikis yra ne kas kita, kaip tai, ką paprastai vadiname noru *tapti savimi*. Tačiau šis noras konfrontuoja su vienatvės ir socialinės izoliacijos baime: juo daugiau individualumo, juo labiau mes išsiskiriame iš kitų, juo didesnė galimybė tapti nesuprastam, atstumtam, kartais net sutapatintam su priešu, su kuriuo kovojama. Tačiau jeigu mes neišdrįstame tapti savimi, tai liekame esmiškai skolingi mūsų žmogiškajam orumui ir mūsų būties pašaukimui – nerealizavę savęs, todėl nelaimingi.

Antras mūsų būties reikalavimas yra troškimas atsiverti pasauliui ir žmonėms, išgyvenant turtinančius santykius, patiriant tai, kas yra už mūsų esantis pasaulis. Su šiuo poreikiu yra susijusi baimė prarasti save, tapti priklausomam, nebegalėti gyventi savo gyvenimo taip, kaip norėtum. Tačiau jeigu mes neišdrįstame atsiverti pasauliui, liekame vieniši, nepažinę nei savęs, nei pasaulio, nes savęs pažinimas įmanomas tik per santykį su kitu.

Trečias mumyse giliai įsišaknijęs troškimas yra siekimas pastovumo, priešpriešinto laikinumui, tai yra ilgesys to, kuo galime gyvenime pasikliauti ir remtis. Mes norėtume taip gyventi, lyg gyventume amžinai. Mes trokštame turėti savo namus plačiąja prasme, kur jaučiamės saugiai, kur galime suleisti šaknis, planuoti ateitį ir siekti tikslų. Bet tuo pat metu mes žinome, kad kiekviena gyvenimo akimirka gali būti paskutinė, kad viskas gali staiga baigtis, kad ateities negalima numatyti ir kad mes negalime ja manipuliuoti. Su tuo yra susijusi baimė, mums primenanti mūsų laikinumą, priklausomybę ir gyvenimo nenuspėjamumą. Tačiau jeigu mes neturėtume nė trupučio šio pastovumo ir tikrumo iliuzijos, iš viso negalėtume nieko daryti ir sukurti. Nes viskas, ką kuriame, nori išlikti, nori būti. Todėl mes gyvename taip, lyg turėtume neribotą laiką, lyg tai, kas mūsų pasiekta, yra stabilu ir nelaikina; ir nors tai tik iliuzija, ji yra esminė sąlyga, be kurios mes nieko negalėtume nuveikti.

Ketvirtas mūsų gyvenimo poreikis yra noras keistis, patirti nauja, paliekant tai, kas jau pažįstama, atsiskiriant nuo jau pasiektų ir turimų dalykų, ir būti judėjime ir tėkmėje, viską išgyvenant lyg nesibaigiantį procesą. Šis troškimas sukelia baimę prieš nusistovėjusias tvar-

[4] Riemann F., *Grundformen der Angst. Eine tiefenpsychologische Studie*, München, 1961.

kos sistemas – prieš varžančius įstatymus ir moralės normas – prieš tai, kas grasina kaip nors suvaržyti mūsų judėjimą į priekį. Tai yra baimė prieš galutinybę ir būtinybę, galinčias suvaržyti mūsų laisvę.

Matome, kad šie keturi esminiai gyvenimo poreikiai prieštarauja vieni kitiems: viena vertus, troškimas tapti savimi, bet kartu ir vienatvės baimė; kita vertus, pastovumo, bet kartu ir pokyčių troškimas. Šios antinomijos yra mūsų gyvenimo variklis, jos neleidžia mums nurimti ir pasitenkinti esama padėtimi.

Visos įmanomos baimių formos yra šių pagrindinių baimių išraiška, kurios gali būti sąlygotos skirtingų veiksnių. Bet grįžkime prie mūsų temos: prie kokios baimės priskirtina mirties baimė?

Jeigu atidžiai pažvelgsime į jau minėtas baimių formas, pastebėsime, kad joms visoms būdinga viena – atskyrimo arba praradimo – dimensija: baimė netapti savimi yra baimė prarasti save, kaip ir baimė būti atskirtam nuo pasaulio reiškia baimę prarasti pasaulį. Toks pat ir kito baimių dueto santykis: baimė prieš tai, kad nauja yra ne kas kita, kaip baimė prarasti praeitį, tai, ką jau turi, kaip ir baimė prieš galutinybę ir nelaisvę yra baimės prarasti ateitį išraiška. Praradimas, arba potenciali netektis, ir yra tai, kas sukelia baimę. Mirties baimę galime pavadinti tobula šių baimių jungties visuma. Nes mirtį mes suvokiame kaip absoliutų visų įmanomų būties dimensijų praradimą – visišką santykio nebuvimą: tarp savęs ir pasaulio, praeities ir ateities. Todėl galima teigti, kad mirties kaip nebūties baimė yra visų baimių pirminė forma ir jų šaltinis. Štai kodėl mirties baimė iš esmės yra jėga, labiausiai veikianti mūsų gyvenimo santykius. Todėl svarbiausia yra mums tai, kaip mes su šia baime apsieiname.

Psichoanalizė teigia, kad išstumta baimė niekur nedingsta, bet sugrįžta kitokia, destruktyvia forma į žmogaus gyvenimą. Ji transformuojasi į agresiją, kuri gali būti nukreipta prieš aplinką arba net prieš save. Neretai ši agresija pasireiškia paslėptai ir gali įgauti tam tikrą, kartais net visuomenėje pripažintos elgesio normos formą. Tad nuo to, kaip mes sugyvename su mūsų egzistencinėmis baimėmis, priklauso viso mūsų gyvenimo pobūdis.

MIRTIES BAIMĖ, ARBA TURĖTI AR BŪTI?

Čia pasiremsiu psichoanalitiko ir sociologo Ericho Frommo mintimis, kurias jis išdėstė knygoje „Turėti ar būti“[5]. Pasak Frommo, esama dviejų skirtingų gyvensenos būdų, kuriuos jis pavadino egzistencija *turint* ir egzistencija *būvant*. Skirtumas tarp jų tas, kad egzistencija *turint* remiasi naikinimu: santykis su pasauliu

[5] Fromm E., *Haben oder Sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft*, Stuttgart, 1976.

Gintautas Trimakas. Bernardinų kapinės. Vilnius. Fragmentas. 1995. Fotografija

ir žmonėmis grindžiamas ne lygiaverčiu ir laisvu bendravimu, bet tuo, kad aš paverčiu aplinką ir žmones į negyvus, privalančius paklusti objektus, neturinčius teisės reikšti savo valios. Todėl tokie santykiai yra neišvengiamai agresyvūs, nes tik taip galima ką nors *turėti*. Tokios egzistencijos vektorius yra nukreiptas į nebūtį.

Egzistencija *būvant* – gyvybinga, pagrįsta laisvu bendravimu, todėl praturtinanti abi santykyje esančias puses; šios egzistencijos vektorius rodo į laisvos, save realizuojančios būties augimą. Taigi galimos dvi priešingų krypčių tendencijos, būties ir nebūties, kūrimo ir naikinimo link, suteikiančios ir mūsų egzistencijai kryptį, iš esmės formuojančios mūsų gyvenimo santykius: egzistencija *būvant* pagrįsta laisvės ir taikos principais, tokiuose santykiuose esama sąlygų atsirasti meilei ir džiaugsmui – tai, kas iš esmės daro mūsų gyvenimą prasmingą ir vertingą. O egzistencijos *turint* santykiams galioja jėga ir prievarta, juose negali būti nei laisvės, nei taikos, todėl nėra vietos ir meilei bei džiaugsmui.

Natūralu, kad kiekviena gyvybė stengiasi plėstis būties link. Tad kodėl atsitinka, kad žvelgiant į realybę pernelyg dažnai dominuoja „turėjimo" egzistencija? Čia esama tiesioginio ryšio su mirties baime, tiksliau, su jos nesąmoningu išstūmimu iš mūsų sąmonės: jeigu mirties baimę nusakėme kaip visapusišką praradimo baimę, tai egzistencija *turint* yra šios baimės išstūmimo forma. Kitaip tariant, juo didesnė baimė ką nors prarasti, juo didesnis troškimas *turėjimu* atsikratyti tos baimės. Problema kyla ne dėl pačios baimės, bet dėl negalėjimo tą baimę iškęsti. Frommas rašo, kad negalėjimas susitaikyti su savo mirtingumu verčia mus per turėjimą siekti nemirtingumo iliuzijos[6].

Todėl nenuostabu, kad prievartos potencialas visuomenėje susijęs su mirties išstūmimu iš jos sąmonės: tai sąlygoja polinkį naikinti arba tiesiog žudyti. Žudydami, – ar tai būtų fizinis, ar dvasinis aktas, – mes patys nemirštame, bet tarsi stovime virš mirties ir nors trumpam jaučiamės ją nugalėję[7]. Dėl nepakeliamos mirties baimės mirties inscenizacija šiuolaikinėje visuomenėje – nuolatinis jos „rodymas" ir „vartojimas" – sukuria klaidingą įspūdį, kad mirtis yra mums gerai pažįstamas dalykas, ir kaip tik ši iliuzija išstumia baimę iš mūsų sąmonės. Mes prie jos tiesiog „priprantame". Sunku būtų nepritarti Ratzingerio nuomonei apie šiandieninį visuomenės santykį su mirties baime: „Tačiau kaina už baimės išvarymą yra labai didelė. Paskui mirties nužmoginimą neišvengiamai atseka gyvenimo nužmoginimas. [...] Požiūris į mirtį lemia ir požiūrį į gyvenimą: taip mirtis tampa raktu, leidžiančiu atsakyti į klausimą, kas iš tikrųjų yra žmogus. Brutalumas, kurį šiandien patiria žmogaus gyvenimas, yra giliai susijęs su mirties problemos atmetimu. Ir išstūmimas, ir subanalinimas galiausiai išsprendžia problemą tik tiek, kad ir vienu, ir kitu atveju yra panaikinamas pats žmogus"[8].

Tad koks gi turėtų būti teisingas santykis su mirtimi? Ar reikia nuolat galvoti, kad kada nors mirsime ir į viską žiūrėti pro šio *memento mori* akinius? Bet ar tuomet galėtume iš tikrųjų ką nors veikti, visiškai tam atsiduodami, ar galėtume kurti ir įgyvendinti planus, galų gale svajoti ir džiaugtis? Žmogaus gyvenimas yra nukreiptas į ateitį, ir tai yra įmanoma todėl, kad jis nežino savo išėjimo valandos. Jau senovės graikų tragikas Aischilas dramoje apie Prometėją išreiškė šią mintį: esminis žmonių draugo Prometėjo nuopelnas žmonijai, anot Aischilo, buvo ne tiek ugnies padovanojimas, kiek tai, kad jis atėmė iš žmonių žinojimą apie jų mirties valandą, taip išlaisvindamas juos iš vargingo ir neveiklaus buvimo. Nes „ateitį turi žmogus tol, kol jis nežino, kad neturi ateities"[9]. Tad kas nesutiktų su Spinozos mintimi, kad apie mirtį sveikas žmogus galvoja mažiausiai, kad jo išmintis slypi apmąstymuose ne apie mirtį, bet apie gyvenimą?

PRIIMTI MIRTĮ

Mes trumpai buvome palietę mirties baimės išstūmimo problemą, konstatuodami, kad tai neleidžia skleistis būties santykiams. Kita vertus, taip pat aišku, kad neįmanoma egzistuoti, nuolat prisimenant savo būsimą baigtį. Tad kokia gi išeitis? „Kas gyvena, negali priimti mirties. Kas gyvena, privalo priimti mirtį," – štai taip apie šią dilemą pareiškė Gadameris, pats tada būdamas aštuoniasdešimt ketverių metų amžiaus[10]. Iš tiesų priimti mirtį yra didysis gyvenimo uždavinys, galbūt net viso gyvenimo prasmė ir tikslas, prie kurio mes galime tik artėti. Priimti mirtį reiškia išmokti suvokti būties dovaną kaip stebuklą, žinant tą paprastą tiesą, kad to, kas yra, galėjo ir nebūti, kad ir manęs paties galėjo nebūti. Išmokti stebėtis ir džiaugtis būties stebuklu yra vienintelė gyvenimo prasmė. Todėl priimti mirtį reiškia ne ką kitą, o išmokti gyventi – tai labai sena išmintis. Ar ne tą patį turėjo galvoje Sokratas, sakydamas, kad filosofuoti reiškia mokytis mirti? Ar ne tą patį byloja ir viduramžių *ars moriendi*?

Visa tai skamba poetiškai ir prasmingai, bet gan abstrakčiai. Tačiau kaip reikia „priimti mirtį"? Kaip mokytis šio meno? Žymaus vokiečių tanatologo J. Wittkowskio apibūdinimu, „priimti mirtį" – tai sąmoningai suvokti

[6] *Ibid.*, p. 84.

[7] Plg. Ritschl D., „Leben in der Todeserwartung", in: *Sterben und Tod (Studium Generale)*, Heidelberg, 1998, S. 123–137, 123.

[8] Ratzinger J., *Eschatologija. Mirtis ir amžinasis gyvenimas*, Vilnius, 1996, p. 73.

[9] Gadamer H.-G., „Die Erfahrung des Todes", in: *GW* 4, Tübingen 1987, S. 287–302; 291.

[10] *Ibid.*, S. 293.

jos neišvengiamybę, pripažinti tai kaip žmogiškosios egzistencijos dalį, nebijoti apie tai kalbėti ir galvoti, ir būti pasiruošusiam ją sąmoningai išgyventi (tai neturi nieko bendra su dispozicija savižudybei)[11]. Mirties neišvengiamybės suvokimas pagimdo baimę, kurią mes galime iš mūsų sąmonės išstumti – tai suponuoja egzistenciją *turint*, – arba tą baimę sąmoningai išgyventi. Baimės išgyvenimas gali suteikti impulsą veikti ir priversti gyventi atsakingai, tai reiškia – suvokiant mums skirto laiko vienkartiškumą ir apibrėžtumą. Todėl baimės nereikia bijoti. Mirties baimė mus saugo nuo užsisklendimo savyje, taigi skatina mus atsiverti santykiams. Gyvenant ta baimė savotiškai realizuojasi ir atneša vaisių. Sociopsichologiniai tyrimai rodo, kad senatvėje mirties neišvengiamybė suvokiama aiškiau negu jaunystėje, tačiau, kitaip negu tikėtasi, mirties baimė sutinkama retai. Ir atvirkščiai: mirties baimė juo didesnė, juo mažiau su mirtimi buvo susidurta ir išgyventa jos artuma[12]. Todėl galima teigti, kad juo labiau žmogus realizavo save gyvenime, juo labiau jis realizavo ir savo mirties baimę, kitaip tariant, juo mažiau jis bijo mirties. Tą patį byloja studija, kurią parengė sociologė E. Schuchard. Ji tyrė santykį su mirtimi žmonių, išgyvenusių mirties akistatą, remdamasi daugiau kaip tūkstančiu biografijų, parašytų 1900–1994 metais[13]. Neretai tai buvo biografijos žmonių, pasmerktų mirčiai. Studijoje mokslininkė ieškojo atsakymo į klausimą, kaip galima išmokti gyventi tokiomis sąlygomis, kurios, atrodo, daro gyvenimą neįmanomą. Schuchard padarė verčiančią susimąstyti išvadą: tarp sergančių ir mirštančių žmonių esama gyvybingumo, kurio dažnai stinga vadinamiesiems „sveikiesiems“. Autorė atranda kitokių, negu įprasta, gyvybiškumo ir sveikumo išraiškų. Sveikata, jos manymu, yra reliatyvi kategorija, ji negali būti suprantama vien kaip ligos požymių nebuvimas. Prie esminių sveikatos bruožų reikia priskirti norą gyventi ir gyvenimo džiaugsmą – tai, kas iš esmės suteikia energijos gyventi.

Žinoma, tai nereiškia, kad visi pasmerktieji mirčiai atranda tikrąjį gyvenimo džiaugsmą: besiartinančios baigties suvokimas dažnai tampa nepakeliama našta. Bet Schuchard tyrimai parodė, kad gali būti ir kitaip. Tai byloja apie tai, kad mūsų santykis su gyvenimu nebūtinai priklauso vien tik nuo objektyvių sąlygų ir sugebėjimo imti iš gyvenimo, bet ir nuo gilesnio būties suvokimo, kuris neįmanomas be to, ką pavadinome „priimti mirtį“.

MIRTIES DABARTIŠKUMAS: VIENATVĖ, KALTĖ, BEPRASMYBĖ

Tačiau priimti mirtį nėra lengva, netgi iki galo neįmanoma. Tai yra mūsų pasaulėvokos vystymosi kryptis, mokanti matyti, stebėtis ir džiaugtis. Mirtis yra tol, kol esame mes: ji yra visados „dabar“: todėl išgyvendami savo laikinumo suvokimą mes neišvengiamai patiriame mirties dabartiškumą, atskleidžiantį tris mūsų egzistencijos bruožus – vienatvę, kaltę ir beprasmybę.

Mirtis verčia pajusti totalią vienatvę. Žmogus miršta vienas, jo niekas negali pavaduoti ar bent kiek padėti – tai, kas yra mirtis, jam tenka išgyventi vienam. Tai suvokiame ne patys mirdami, bet patyrę kito, dažniausiai artimojo, mirtį. Šis suvokimas skausmingai atskleidžia ir kitą tiesą: savo giliausia esme žmogus yra vienišas. „Iš tikrųjų buvimas yra tai, kas privačiausia. Egzistencija yra vienintelis dalykas, kurio negaliu perteikti. Galiu papasakoti apie savo egzistenciją, bet negaliu ja pasidalyti“, tvirtina Emmanuelis Levinas[14].

Mirties dabartiškumą išgyvename kaip nesustabdomą ir nepakartojamą ateities virsmą praeitimi. Kitaip tariant, kiekviena gyvenimo situacija yra vienkartinė, o tai reikalauja iš mūsų atsakomybės. Atsakingai elgiamės tada, kai į situaciją reaguojame, mūsų manymu, teisingai, taip, kad nesijaustume kalti. Tai, kad nežinome savo mirties valandos, reikalauja iš mūsų gyventi be kaltės: prieš „išeidamas“ žmogus trokšta susitaikyti. Ir niekas taip neprislegia pasilikusiųjų, kaip neatleista kaltė.

Tačiau kas gyvena, neišvengiamai yra kaltas, jeigu kaltę suvoksime ne vien kaip nesilaikymą tam tikrų priimtų moralės normų arba kokio nors įstatymo pažeidimą. Priimdami bet kokį sprendimą, kieno nors atžvilgiu vis tiek liksime kalti. Kaltės fenomenas yra būties sąrangos išdava ta prasme, kad visi santykiai pagrįsti davimo ir ėmimo principu. Imantysis tampa skolingas, taigi kaltas. Seniausioje ir pagrindinėje krikščionių maldoje „Tėve mūsų“ yra žodžiai: „ir atleisk mums mūsų kaltes, kaip ir mes atleidžiame savo kaltininkams“. Tačiau tiksliai verčiant reiktų žodį „kaltė“ pakeisti žodžiu „skola“, nes tokia yra pirminė graikiško žodžio *ofeilėma* prasmė. Aišku, kad mums toks vertimas skambėtų keistokai, nes skolą mes suprantame ne kaip kaltę. Tačiau kaip tik skola pavirsta kalte, jeigu ji nėra grąžinama. Mūsų skola prasideda su atėjimu į šį pasaulį – su pirmu oro įkvėpimu ir pirmu motinos pieno gurkšniu – ir auga tol, kol mes gyvename. Ir tiktai nedidelę dalį tų skolų mes pajėgūs grąžinti. Ar įmanoma, pavyzdžiui, grąžinti mums duotą laiką? Todėl kaltė ir egzistencija – neatsiejami dalykai. Teisus Emmanuelis Levinas, sakydamas: „Niekas negali kurią nors akimirką sakyti: padariau viską, ką privalėjau. Tiktai veidmainis...“[15]

[11] Wittkowski J., *Psychologie des Todes*, Darmstadt, 1990, S. 107.

[12] Plg. Rosemeier H. P., „Untersuchungen zur Psychologie der Todeskonzepte“, in: Winau R., Rosemeier H. P. (Hg.), *Tod und Sterben*, Berlin–New York, 1984, S. 217–236; 225.

[13] Schuchard E., „Leben und Sterben lernen im Spiegel von über 1000 Biografien der Weltliteratur“, in: Becker U. u. a. (Hg.), *Sterben und Tod in Europa*, Neukirchen-Vluyn, 1998, S. 159–174.

[14] Levinas E., *Etika ir begalybė. Pokalbiai su Philippe'u Nemo*, Vilnius, 1994, p. 54.

[15] *Ibid*, p. 110.

Gyvendamas žmogus sąmoningai ar nesąmoningai suteikia savo gyvenimui kokią nors prasmę. Ši prasmė yra neišvengiamai susijusi su didesniais ar kuklesniais gyvenimo planais – ką nors nuveikti, sukurti, kuo nors tapti, kur nors nukeliauti ar ką nors pamatyti. Tačiau mes suvokiame, kad bet kuri mūsų gyvenimo akimirka gali būti paskutinė – dėl ligos, nelaimingo atsitikimo, netgi karo. Todėl mūsų gyvenimas niekad negali būti pilnutinis, „iki galo įvykęs", nes mes niekad nebūname visko padarę, ką norėjome. Net jeigu ir iškiltų tokia iliuzija, kad pasiekėme viską, ko troškome, gyvenimas vis tiek tebūtų fragmentas, ir tai patiriame tuomet, kai mus palieka mums artimi žmonės. Būtent artimųjų mirtis, su kuria numiršta ir mūsų pačių dalis, sugriauna iliuziją, kad gyvenimas gali būti pilnutinis, o tai atskleidžia, paprastai kalbant, paties gyvenimo beprasmiškumą.

Trumpai ir prabėgomis paminėjome tris aspektus – vienatvę, kaltę ir beprasmybę, kurie yra patiriami, suvokus mirties dabartiškumą. Priimti mirtį reikštų sugebėti gyventi su šia patirtimi. Bet ar įmanoma pakelti šią naštą, ar tai nėra absurdiškas Sizifo darbas?

MIRTIS IR MEILĖ

Kad ir ką kalbėtume apie mirtį, jaučiame, kad tai didžioji būties paslaptis, kurią gyviesiems įminti nėra lemta. Tačiau jiems lemta su šia paslaptimi gyventi, ir tai nėra lengva. Išstumti mirties baimę – klaidingas kelias, sąmoningai mirtį priimti – Sizifo kelias. Protas čia pasirodo bejėgis. Tačiau žmogaus egzistencijoje esama galingų jėgų, kurios gali tai, ko negali protas. Viena tokių yra meilė, kuri jau senovės mitologijose yra jėga, susigrumianti su mirties galia – prisiminkime, kaip Orfėjus, vedamas begalinės meilės, ėjo išlaisvinti Euridikės iš mirties karalystės.

Šioje vietoje noriu pakeisti iki šiol išsakytų samprotavimų plotmę ir pažvelgti į keliamus klausimus iš kitokios perspektyvos – būtent krikščioniškojo tikėjimo perspektyvos. Gadameris savuosiuose apmąstymuose apie mirtį yra pasakęs: „[...] jeigu ir šis (modernusis) mokslinis pažinimas, kaip ir antikinio pasaulio, savo ribas atrado mirties nesuvokiamybėje, tuomet tenka pripažinti, kad klausimo horizontas, kuriame mąstymas mirties paslapties link apskritai gali judėti, persikelia į tokius išganymo mokymus kaip krikščioniškieji visomis savo variacijomis [...]. Mąstančiai minčiai tai turi reikšti tiek kažką nesuvokiama, tiek kartu ir suprantama, kad mirties įveika glūdi ne kur kitur, o tik prisikėlime iš numirusiųjų – tikinčiajam tai didžiausia tiesa, kitam – kažkas nesuvokiama, bet tai nėra labiau nesuvokiama negu pati mirtis"[16].

Šventasis Raštas svarbus ne tik tikintiesiems kaip jų tikėjimo šaltinis, jis yra kultūrinis fenomenas, turintis savyje per šimtmečius sukauptą gyvenimo išmintį. Naujasis Testamentas kalba apie du esminius dalykus: Jėzaus Kristaus prikėlimą iš numirusiųjų ir šio prikėlimo suvokimą kaip Dievo meilės išraišką. Todėl Evangelija iš esmės paveikė požiūrį į mirtį: Didžiojoje Kristaus mirties ir prisikėlimo paslaptyje glūdi atsakymai į tris mūsų egzistencijos klausimus – kaip gyventi vienatvėje, kaltėje ir beprasmybėje:

jeigu vienatvės totalumas mirtyje atrodė galutinis ir neįveikiamas, tai Kristaus prisikėlimas yra teigimas, kad esama galios, stipresnės už totalią vienatvę mirtyje;

kas gyvena – yra kaltas. Kristaus mirtis ant kryžiaus atpirko mūsų kaltę – Kristus lyg žmonių atstovas prieš Dievą priėmė mums skirtą bausmę – taip išlaisvindamas mus kitokiam gyvenimui – be kaltės naštos;

Kristaus likimas mums yra ženklas, kad prasmė – tai daugiau, nei mes pajėgūs suvokti, kad tai galiausiai ne mūsų kompetencijos klausimas, kad mes turime teisę pasikliauti tuo, kuris mus pašaukė būti. Visi šie trys aspektai telpa į sakinį: Dievo meilė nugalėjo mirtį[17].

Meilė, jeigu ji yra daugiau nei fizinių ir psichinių poreikių tenkinimas, yra Dievo dovana – žmogus pats iš savęs nepajėgus mylėti tokia meile. Jeigu Evangelija teigia, kad dieviška meilė laimi prieš mirtį, tai reiškia, kad mylintis tokia meile turi dalelę dieviškos galios ir gali priimti mirtį, kitaip tariant, pakelti mirties dabartiškumą, iš esmės ją nugalėdamas, nes dieviška meilė pajėgi įveikti vienatvę, kaltę ir beprasmybę: meilė įveikia vienatvę, nes ji siekia totalaus susivienijimo; meilė atleidžia, nes ji gali pralaužti atpildo dėsnio galiojimą; galiausiai meilė įveikia ir beprasmybę, nes ji nesiekia kokių nors už jos esančių tikslų, o pati savaime yra prasmė – lyg muzika, išsipildanti kiekvieną akimirką: kartu su mąstytoju Franzu Rosenzweigu galime teigti, kad meilės kūrinys yra kiekvieną akimirką užbaigtas ir subrendęs mirčiai.

Galima mirtį priimti, mokantis gyventi akis į akį su baime. Bet tik meilė gali mirtį įveikti, nes nebėra meilėje baimės, bet tobula meilė išveja baimę (*1 Jn* 4, 18). Kad meilė stipri kaip mirtis, žinome iš mitų ir pasakų. Evangelija teigia, kad meilė stipresnė už mirtį. Todėl pabaigsiu šiuos pamąstymus apie didžiąją mūsų būties paslaptį – mirtį – įstabia prancūzų rašytojo ir filosofo Gabrielio Marcelio mintimi: mylėti žmogų reiškia jam pasakyti – tu nemirsi.

[16] Gadamer H.-G., *Die Erfahrung des Todes*, S. 294.

[17] Suprantama, kad šios tiesos yra kitokio pobūdžio, lyginant jas su moksline tiesos samprata: šių teiginių tiesa suvokiama per tikėjimą. Tačiau jos reikšmingos ir kitaip mąstančiam, pirmiausia tuo, kad byloja apie kitokį būties suvokimą, kurio pagrįstumas nuo Kanto „grynojo proto kritikos" laikų yra tiek pat legalus, kiek ir racionalistinė ar kokia kitokia pasaulėžiūra.

Akademija, intelektualai ir valia galiai

TOMAS DAUGIRDAS

Šiandienos visuomenėje, spaudžiamoje finansinių nepriteklių, iš naujo kyla klausimas apie intelektinės veiklos naudą. Intelektualams, kurių dauguma yra akademinio pasaulio gyventojai, keliami reikalavimai pagrįsti savo reikšmę visuomenei. Šie reikalavimai stiprina ir intelektualų savirefleksijos poreikį. Nenuostabu, kad ne vienas jų pasigenda laikų, kai priklausė privilegijuotai sovietinėje visuomenėje inteligentų kastai.

Privilegijuota akademinio pasaulio gyventojo turėta padėtis, lydima pagarbos sovietinėje visuomenėje, nepriklausomoje Lietuvoje yra prarasta. Ketinama panaikinti ir vienintelį likusį aukščiausiojo šio pasaulio sluoksnio bruožą, šiuo metu dar garantuojantį neatimamas ne tik finansines, bet ir galios privilegijas – habilituoto daktaro laipsnį. Akademinio pasaulio atstovai vis dar ieško savo vietos ir vaidmens Lietuvos visuomenėje.

Šios paieškos neretai lydimos nemalonių apraiškų. Neretai sukeliami kartų konfliktai, aukštesnį akademinį statusą turinčiam intelektualui jauname akademinę veiklą vos pradėjusiame kolegoje įžvelgus galimą konkurentą. Baisia legenda tarp studentų yra tapę bakalauro ir magistro diplomų gynimai Vilniaus universiteto filosofijos fakultete. Jų metu jaunieji kolegos turi progą savo kailiu patirti bekompromisinės galia paremtos konkurencijos vaisius. Kova dėl vietos visuomenėje šiandien neretai skleidžiasi kaip siekis išlaikyti kadaise ar tik ką įgytą galią akademiniame pasaulyje. Tai sudaro nesveikos konkurencijos sąlygas, tiesiogiai trukdančias kūrybai bei moksliniams tyrimams.

Nesunkiai atrandamos šių nemalonių apraiškų priežastys. Sovietmečiu akademinis pasaulis sudarė privilegijuotą visuomenės dalį. Labiau pastebimi ir garbinami negu gamtos ar humanitarinių sričių mokslininkai buvo garbinami „žodžio kūrėjai“ bei filosofai. Šios dvi grupės savo priemonėmis palaikė ideologiškai svarbią, visuomenę konsoliduojančią galią. Pirmi – kurdami net nacionalinį-patriotinį prieskonį turinčius himnus dirbančiai liaudžiai ir jai draugiškai valdžiai, antri – ne poetinės, o dialektinės išraiškos priemonėmis leniniškai-marksistiškai aiškindami tikrovę. Kūrėjų ir filosofų leninistų grupės tenkino visuomenėje vis didėjantį emocinio ir intelektinio komforto poreikį. Šiandien visuomenės nevaldo viena ideologija, nuomonių įvairovė išstūmė ne tik vieną tiesą, bet padarė nebesvarbius ir jos skelbėjus. Sovietmečiu kai kurie intelektualai buvo tapę tiesą bylojančiais pranašais. Kita vertus, ir sovietinė visuomenė į juos žvelgė kaip į išskirtinius žmones. Ne vienas šiandien su nostalgija prisimena laikus, kai į susitikimus su nusipelniusiais liaudies rašytojais, poetais ar filosofais provincijoje susirinkdavo tiek žmonių, jog netilpdavo kultūros namų salėse.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais į Lietuvą atvykę užsienio lektoriai neretai stebėdavosi paskaitų pasiklausyti atėjusių žmonių gausa. Paskaitos sutraukdavo įvairiausius akademinius ir neakademinius klausytojus, trokšte troškusius žinių. Lietuvos situaciją lektoriai apibūdindavo kaip vieną dėkingiausių, retai aptinkamą Europoje, kur tuo metu net studijuojančių susidomėjimas akademiniais dalykais, peržengiančiais jų siaurą domėjimosi sritį, buvęs labai menkas.

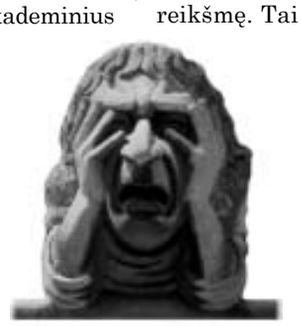

Vienoje ar keletoje tokių paskaitų dalyvavę gali prisiminti ir kitą gluminantį bruožą. Po paskaitos, per kurią klausantieji kruopščiai užsirašinėdavo, nebuvo užduodama jokių klausimų. Be abejo, sugebėjimas klausti gali būti išugdomas tik ten, kur kalbantis žmogus nėra tiesos institucija, o tik nuomonės reiškėjas. Klausiama ten, kur domimasi dalyku, jo profiliais, o ne įsisavinama absoliuti tiesa.

Neišvengiamas paskaitininko pranašo nuvainikavimas įvyko kartu keičiantis ne tik visuomenės požiūriui į jai pateikiamas tiesas. Žinios nėra tas dalykas, ką kas nors gali turėti, saugoti paslaptyje, laikyti kaip galią, kartkartėmis išsakydamas.

Geras pavyzdys – „Atviros visuomenės namuose“ rengtų diskusijų populiarumo mažėjimas. Šiuo metu nereta vis dar visuomenei skelbiama diskusija apie naujai pasirodžiusią knygą ar kokį visuomenės reiškinį virsta pakviestų referentų pasisakymų virtine, šiems nesistengiant sudominti negausios auditorijos, atsakančios į jos nesudominusią diskusiją snaudimu.

Tikrieji žinių pranašai ir saugotojai šiandien yra ne mokslininkai, o politikai. Jie pasirodo visuomenei tiksliai nustatytu laiku ir paskelbia žinias, dažniausiai suteikdami joms ypatingą reikšmę. Tai žinios, atskleidžiančios „tikrąją“ valstybės būklę, vadinasi, ir piliečių padėtį, išreiškia tai, nuo ko priklauso ir priklausys piliečių gerovė. Tiesos galios pasislinkimas iš akademinės į politinę sferą kai kuriems akademinio pasaulio gyvento-

jams atvėrė kelius į savo išskirtinio statuso visuomenėje išlaikymą. Išliko ir akademinio pasaulio atstovų, kurie visaip stengiasi palaikyti pranašo-intelektualo įvaizdį. Ryškiausias jų Lietuvoje yra Arvydas Šliogeris. Paradoksalu, tačiau tam, kad akademikas išlaikytų iš rankų beišsprūstantį vaidmenį, jis privalo veltis į diskusijas su politikais, aptarti temas, kurias dažniausiai menkai suvokia.

Nestebina ir gausybės humanitarinių ir nehumanitarinių specialybių akademiniam pasauliui priklausančių žmonių staigus susidomėjimas politiniais bei tarptautinių santykių mokslais. Būtų pernelyg paprasta šį reiškinį aiškinti geresniu šių mokslų adeptų finansavimu. Ne paskutinę vietą čia, matyt, užima ir siekis išlaikyti išskirtinę galią visuomenėje, būti kuo arčiau svarbiausius tai visuomenei dalykus sprendžiančių įvykių.

Sovietinių intelektualų didžiausios įtakos visuomenėje laikas – judėjimo dėl nepriklausomybės pradžia. Tuo metu poetinis žodis, dialektiniai minties posūkiai vienijant visuomenę vaidino didelį vaidmenį. Sąjūdžio mitinguose buvo deklamuojamos eilės, poemos, išreiškiama individuali pozicija, stipriai ataidėdavusi visuomenėje. Sąjūdžio metu ne vienas sovietmečiu išgarsintas ir ideologijai parankus intelektualas tapo tautinio išsivadavimo šaukliu. Nepriklausomybė nebūtų iškovota be paramos žmonių, išugdytų sovietinėje visuomenėje ir geriausiai suprantančių sovietinę retoriką, kurią ištobulinę buvo sovietiniai žodžio ir minties intelektualai. Net aiškiai antisovietiškai nusiteikę judėjimo dėl nepriklausomybės lyderiai, norėdami būti suprasti, turėdavo naudoti tą pačią pranašaujančią poetinę retoriką.

Šiandien matome, jog praūžusi Revoliucija primiršo savo tėvus, o dabartis neretai karikatūriškai parodo tuos, kurie taip ir nesugebėjo prisitaikyti prie sumenkusio intelektualų vaidmens. Turbūt pirmasis paradoksalų savo kaip intelektualo santykį su Sąjūdžiu aptiko ir išsakė kaip istorinę klaidą Arvydas Juozaitis, nesuprastas ir pasmerktas amžininkų bendraminčių. Jis iš tikrųjų pranoko savo laiką, tačiau ne politine įžvalga, o intelektualo savirefleksija, ateinančio, iki tol intelektualų saugotas vertybes pervertinančio, laiko nuojauta.

Šiuo metu tie patys Sąjūdį kūrę ir save su juo tapatinę intelektualai save supranta kaip opoziciją jų pačių iškeltai partijai. Jų pozicija dažniausiai ir šiandien paremta giliu tikėjimu, o ne faktais. Ji dabar išreiškia ne tvirtą tikėjimą ateitimi, o nuspalvinta pasaulio pabaigos nuojauta. Šiandien intelektualai visuomenėje vis dar stengiasi veikti ne individualiai, o kaip grupė, išskirtinė galios visuomenėje siekianti dalis. Galima prisiminti praėjusių metų pabaigoje grupės intelektualų paskelbtą atvirą laišką prieš *Williams* atėjimą į Lietuvą ir prieš Lietuvos ėjimą į NATO. Įdomu ir tai, kad, kilus visuomenės reakcijai, toli gražu nepalaikančiai laiško nuostatų, kai kurie pasirašę individualiai nuo laiško atsiribojo.

Kaip siekis sutelkti intelektualus, parodyti, jog jie sugeba išreikšti vieningą nuomonę, aiškintinas ir kitas akademinio pasaulio atstovų viešas pareiškimas šių metų pradžioje. Akademinėse įstaigose ir institucijose renkami parašai po dokumentu, reikalaujančiu lietuvinti nelietuviškų pavardžių transkripciją. Veikimo visuomenėje reikšmė simuliuojama keliant problemą, kurią išspręsti gali lingvistų komisija, o ne politizuota, net ir didelę įtaką visuomenėje turinti grupė.

Apie intelektualų siekį atgauti prarastas pozicijas byloja ir Vilniaus universiteto rektoriaus Rolando Povilionio veikla. Atmintinas jo siekis tapti Lietuvos prezidentu gali būti aiškinamas ne tik giliomis asmeninėmis ambicijomis, bet ir savo, kaip akademinio pasaulio žmogaus, savimone.

Akivaizdžiai mažėjant intelektualų kaip klasės įtakai politiniam gyvenimui, formuojantis profesionalų politikų klasei, vis dar įtaką visuomenei siekiantiems išlaikyti akademinio pasaulio gyventojams teks apsispręsti. Jiems reikės susitaikyti su pakitusia savo padėtimi visuomenėje, grįžti į akademinės arba kūrybinės veiklos pasaulį ar įsteigti uždaras, slaptas, pusiau slaptas intelektualų grupeles, kuriose jie tarp „savų žmonių“ galės reikšti nuomonę, nesusilaukdami priešiškos plačiosios visuomenės reakcijos. Tokio uždaro politikuojančio elgesio pavyzdžių yra jau šiandien. Vienas jų – „Renesanso klubas“, buriantis bendraminčius, mąstančius apie Lietuvos atgimimą, ir, kaip manoma, inicijavęs liūdnai pagarsėjusį atvirą Lietuvos intelektualų laišką.

Verdant aistroms dėl politinių įtakų, vyksta ir akademinis gyvenimas. Į jį sugrįžta kai kurie nenusisekę, nors vilčių dar nepraradę politikai, jame darbuojasi tie, kuriems politinės galios siekiai nebuvo svarbiausi. Akademinė veikla, nesiejant jos su visuomenės ideologija, yra daug mažiau pastebima, reikalauja ilgalaikių pastangų ir atneša ne tokius efektyvius ir visuotinai vertinamus rezultatus. Vyksmą visuomenėje politizuojant, akademinis darbas gali pasirodyti nereikalingas, ypač tiems, kurie jį iškeitė į politinės galios vaikymąsi. Juo labiau, kad daugiau kaip dešimt metų politikavusiems intelektualams sunku susigrąžinti akademinę kvalifikaciją.

Galios santykiai, kaip žinia, šiandien daug ką lemia ir akademinėje bendrijoje. Ne visada suvokiama, kad atradimai intelektiniame pasaulyje padaromi ne kovojant ir užvaldant, o kolegiškai bendradarbiaujant. Kita vertus, akivaizdu, kad pranašas-intelektualas Lietuvoje jau yra istorijos dalykas. Formuojasi kiti intelektinio darbo, akademinės veiklos vertinimo kriterijai. Ateina ir nauja intelektualų karta, auginta ne mintimis apie išskirtinį valdžios globojamo ir jai naudingo intelektualo vaizdinį, o apie savo darbą dirbantį visuomenės narį. Lieka viltis, jog ateities akademinio pasaulio atstovas, jaučiantis saiką ir suvokiantis savo galios visuomenei ribas, matydamas būtinybę, kreipsis į visuomenę ir susilauks ne pašaipių, niekinančių ir atvirai priešiškų jos atgarsių, o įsiklausymo.

MORALINIS ŽLUGDYMAS

Alain Besanšon

Aplink fizinį sunaikinimą: milžinišką kalną lavonų, žemės suniokojimą – akivaizdžiausią stichinių negandų apraišką, tyrinėjimų bei statistikos objektą – driekiasi nematoma sritis, kurioje nuostoliai daug didesni. Jie paliečia didesnę dalį žmonių ir jų kompensavimui reikės daug daugiau laiko, – tai protų ir sielų naikinimas.

ABSURDIŠKUMAS

Galima išdėstyti (ir tai buvo daroma) šiame amžiuje dalį žmonijos užvaldžiusių dviejų pagrindinių ideologinių pavidalų intelektualinę genealogiją. Kyla pavojus patikėti, kad juose dar išlieka didelės ir gilios idėjos, kuriomis pasinaudodami susiformavo šie ideologiniai pavidalai. O tai reikštų, kad jiems nepelnytai suteikiami aukštos kilmės dokumentai. Šitaip būtų einama jų nurodyta kryptimi, nes jie paremti šia genealogija. Marksizmas-leninizmas manėsi esąs iš Herakleito ir Demokrito kylančios tradicijos paveldėtojas. Jis pretendavo perimti Lukrecijų, Švietimo epochą, Hegelį ir visą mokslinę raidą. Marksizmas-leninizmas manė juos apibendrinęs ir užbaigęs. Nacizmas rėmėsi graikų tragedija, Herderiu, Novaliu, kitokiu Hegeliu, Nietzsche ir, žinoma, savo teisumą grindė nuo Darwino prasidėjusia moksline raida. Nereikia jais tikėti. Tai iliuzija, galinti, be to, sukompromituoti visus, kurių vardais jie remiasi: kyla rizika priekaištauti Hegeliui ar bet kuriam kitam jų cituotam filosofui arba mokslininkui dėl to, kad iš jų kilo tokie paveldėtojai.

Ši iliuzija išsisklaido, vos susipažinus su realiu nacių ir komunistų vadų mąstymo mechanizmu. Čia dominuoja ypač skurdaus pasaulio interpretacijos sistema. Tarp klasių arba rasių vyksta dualistinė kova. Klasių ar rasių apibrėžimas turi prasmę tik sistemoje ir jos dėka, tad klasės ar rasės sąvokoje nebeįmanoma įžvelgti jokio objektyvumo. Šios beprotiškos sąvokos paaiškina kovos prigimtį, ją pateisina, pagal ideologo dvasią suteikia kryptį priešininkų ir sąjungininkų veiksmams. Kaip tikslo siekimo priemonėmis galima naudotis klasta bei gudrybe, ir iš tiesų Lenino, Stalino, Mao, Ho Chi Minho komunizmas turėjo už Hitlerį daug gabesnių veikėjų: visos sistemos logika lieka absurdiška, o jos tikslas – nepasiekiamas.

Partinio aktyvisto psichinei būsenai būdingas fanatiškas įsitraukimas į sistemą. Išankstiniai nurodymai perorganizuoja visą mąstymo bei patyrimo lauką iki pat pakraščių. Jo kalba transformuojama. Ji reikalinga ne komunikacijai ar išraiškai, bet užmaskuoti būdui, kuriuo sukuriamas nepertraukiamas sistemos ir tikrovės ryšys. Kalbai skirtas maginis vaidmuo tikrovę pajungti pasaulėžiūrai. Tai liturginė kalba, kurios kiekviena formuluotė rodo kalbančiojo susiliejimą su sistema ir reikalauja, kad pašnekovas taip pat su ja susilietų. Tad jos skiriamieji žodžiai – tai grasinimai bei valdžios simboliai.

Paklusus ideologijai, neįmanoma likti protingam. Nacizmas sužavėjo keletą didžių protų: Heideggerį, Carlą Schmittą. Tačiau taip atsitiko todėl, kad jie į nacizmą perkėlė jam nepriimtinas savo idėjas – nuoseklų antimodernizmą, nuoseklų antidemokratizmą, metafizika virtusį nacionalizmą – visa tai, ką nacizmas tariamai pasiėmė, išskyrus vertę, kurią šios idėjos turėjo intelektualiniame šių filosofų gyvenime – mintį, gilumą, metafiziškumą. Šie filosofai taip pat pasidavė genealogijos iliuzijai.

Marksizmas-leninizmas į savo sąjungininkų gretas visada patraukdavo tik antraeilius protus, pavyzdžiui, Luk*á*csą: jie netrukus prarasdavo savo sugebėjimus. Komunistų partijos galėjo didžiuotis žymiais šalininkais savo gretose – Aragonu, Brechtu, Picasso, Langevinu, Neruda – bet stengėsi palikti juos nuošalėje, suteikdamos galimybę prisijungti pagal atsitiktinumą, nuotaiką, naudą, aplinkybes. Nepaisant paviršutiniško tokio prisijungimo pobūdžio, nuo jo nukentėjo Picasso dailė (pvz., *Žudynės Korėjoje*), Nerudos bei Aragono poezija. Menas gali estetiškai išlikti kaip provokacija. Žymiausi protai prie ideologijos prisišlieja dėl atsitiktinio susiliejimo skirtingų jausmų, kurių prigimtis su

ALAIN BESANŠON – istorikas ir publicistas, Prancūzų Akademijos narys, garsių intelekto istorijos ir sovietologijos veikalų autorius. Čia skelbiamas antras skyrius iš jo paskutinės knygos *Le malheur du siècle. Sur le communisme, le nazisme et l'unicité de la Shoah*, Paris: Fayard, 1998, p. 39–73. Iš prancūzų k. vertė *Nijolė Keršytė*.

ideologija neturi nieko bendra. Tačiau suartėdami su pačia ideologijos šerdimi, šie jausmai išblėsta ir kartais lieka vien absurdiškumo likutis.

Komunistinėje terpėje vadai (Stalinas, Mao) kartais siekdavo savo vardu apibendrintai išdėstyti pamatinę schemą. Ji surašyta keliuose puslapiuose ir apima visą doktriną: nėra nieko aukštesnio už šiuos vadovėlius, kartais laikytus „pradiniais“, norint paskatinti manyti, jog esama kitokių, moksliškesnių, kurie esantys vien tų pradmenų daugiažodis išplėtimas. Nepaisant to, jie prievarta pateikiami kaip „studijų“ objektai, kitaip sakant, valdiniai privalo praleisti ištisas valandas juos kaldami mintinai ir gromuliuodami tą patį per tą patį. Nacistinėje terpėje nebuvo tokių žinynų. Mąstymas turėjo sekti vado mintimi, kuri buvo pateikiama kaip pranašingas ir įkvėptas mąstymas. Paanalizavę mąstymo turinį, matome, jog tai niekingas socialinio darvinizmo, eugenikos, nyčiško pobūdžio neapykantos

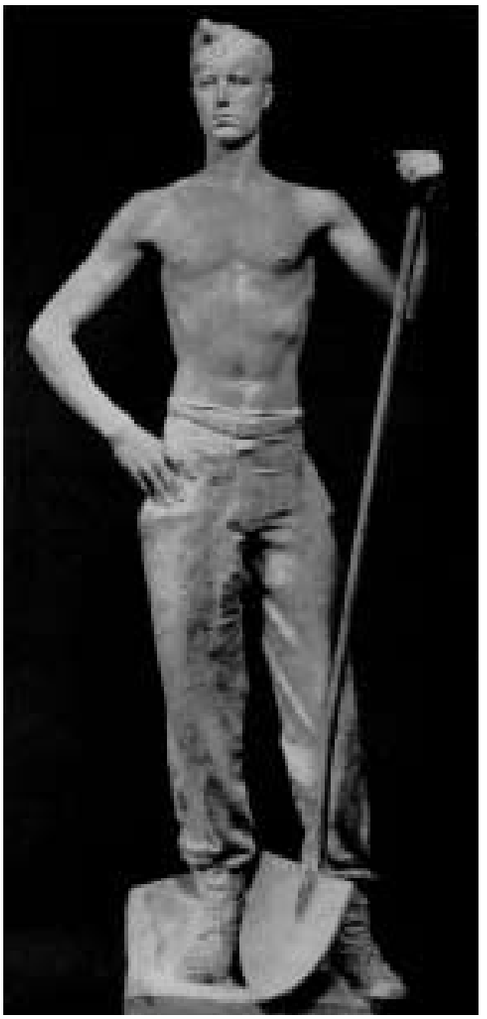

Fried Heuler. Atokvėpis. Viurcburgas. Iliustracija iš žurnalo „Die Kunst im Deutschen Reich“. 1943

krikščionybei, „piktavališkumo“ religijos ir patologinio antisemitizmo mišinys.

Nacį ar komunistą galima pateikti klinikiniam psichiatro tyrimui. Jis atrodo užsidaręs, atitrūkęs nuo tikrovės, galintis savo pašnekovui be galo pateikinėti tuos pačius argumentus, apsėstas tos pačios idėjos ir kartu įsitikinęs, kad yra racionalus. Kaip tik todėl psichiatrai šią būseną prilygino chroniškam sistemiškam kliedesiui, šizofrenijai, paranojai. Ilgiau patyrinėjus matyti, jog šis apibūdinimas tėra metafora. Pats akivaizdžiausias šios beprotybės netikrumo ženklas yra tas, kad ją galima apversti: kai baigiasi spaudimas ir pasikeičia aplinkybės, beprotybės atsikratoma iš karto, tarsi prabudus iš sapno. Tačiau tai sapnas atviromis akimis, jis neblokuoja judesių ir jame išlieka tam tikras, iš pažiūros racionalus rišlumas. Už pažeistos sferos ribų, ten, kur glūdi sveiko žmogaus aukščiausioji proto dalis, apipavidalinanti religiją, filosofiją, „protą valdančias idėjas“, kaip pasakytų Kantas, intelekto funkcijos atrodo nepaliestos, tačiau išskaidytos į atskirus polius ir pajungtos pačiam didžiausiam kliedesiui – tokiam dideliam, kad pabundama su tuščia galva ir reikia visiškai iš naujo mokytis gyventi bei pažinti. Vokietija, visą šimtmetį buvusi Europos Atėnais, pabudo, apkvaitusi nuo dvylika metų trukusio nacizmo. O ką ir kalbėti apie Rusiją, kuri daug sistemingiau septyniasdešimt metų buvo pajungta absurdo pedagogikai ir kurios intelektiniai pagrindai buvo ne tokie tvirti bei daug trapesni!

Negana to, šios netikros protinės ligos sukelia epidemijas ir yra užkrečiamos. Jos buvo palygintos su staigiu maro ar gripo išplitimu. Formaliai žiūrint, Vokietijos nacifikacija 1933 m., kultūrinė kinų revoliucija iš tiesų plito tarsi užkrečiama liga. Kol daugiau nieko nežinome apie minėtas psichines pandemijas, šiuos palyginimus laikykime tiesiog metaforomis.

Absurdiškumas – tai moralinio žlugdymo paveikslo fonas. Natūralios ir visiems bendros sąmonės tvarkos pažeidimas gali egzistuoti tik tokiu atveju, jei prieš tai buvo iškreipta pasaulio samprata ir santykis su tikrove. Ar šis apakimas yra švelninanti aplinkybė, ar neatsiejama blogio dalis – apie tai čia nediskutuosiu. Tai netrukdo morališkai įvertinti.

NACISTINIS GĖRIO FALSIFIKAVIMAS

Įdėmiau pažvelgus į operacijas, kurios buvo atliekamos vienai tautai šešiose koncentracijos stovyklose, mums pritrūksta žodžių, sąvokų, vaizduotė negali to apimti, o atmintis aprėpti. Atsiduriame už žmogiškumo ribų, tarsi būtume priešais negatyviąją transcendenciją. Čia neišvengiamai kyla mintis apie demoniškumą.

Mūsų akimis žiūrint, demoniškumo ženklas yra tas, kad šie veiksmai buvo atlikti gėrio vardu, prisidengiant morale. Moralinis žlugdymas kaip priemone naudojasi

tokia gėrio falsifikacija, kad nusikaltėlis – sunku net pasakyti, kokiu mastu – gali nesuvokti, jog jis daro bloga.

Himmleris karo metu pasakė daugybę kalbų aukščiausio rango karininkams bei SS vadams[1]. Jų tonas visada moralizuojamai pamokomas.

Štai tekstas, pranokstantis atsitiktines epochos aplinkybes, net tiesioginius Reicho interesus ir iškylantis iki universalumo: „Visa tai, ką mes darome, turi būti pateisinta mūsų protėvių atžvilgiu. Jei neatrasime šio moralinio ryšio – paties giliausio ir geriausio, nes paties natūraliausio, – mes nesugebėsime nugalėti krikščionybės ir sukurti vokiško Reicho, kuris visai žemei bus palaima. Tūkstantmečiais buvo baltosios rasės pareiga – užvaldyti žemę ir visada jai nešti gėrį bei kultūrą“ (1942 m. birželio 9 d.).

Pagal nacizmo sampratą, gėris – tai istorijos sugadintos natūralios tvarkos atstatymas. Teisingą rasių hierarchiją apvertė pražūtingi įvykiai: krikščionybė („šis maras – sunkiausia iš visų ligų, kada nors mus užpuolusių per visą mūsų istoriją“), demokratija, pinigų valdžia, bolševizmas, žydai. Natūralią tvarką vainikuoja vokiečių Reichas, tačiau jame lieka vietos ir kitiems germanams: skandinavams, olandams, flamandams. Galima net palikti neliestą Britų Imperiją, kuri yra „baltosios rasės sukurta pasaulinė imperija“. Žemiau – prancūzai, italai. Dar žemiau – slavai, kurie bus pavergti ir kurių skaičius bus sumažintas: Himmleris ketina jų „sumažinti“ trisdešimčia milijonų. Visuomenėje taip pat bus atstatyta natūrali tvarka, pagal kurią viešpataus geriausieji, tvirčiausieji, gryniausieji, šauniausieji, kurių gyvų pavyzdžių pateikia *Waffen-SS* elitas. Himmleriui sakant šią kalbą, vokiečių „rasės“ nepagydomai sergantiems, neįgaliesiems, nepilnapročiams ligoninėse bei prieglaudos namuose buvo slapta atliekama eutanazija.

Visa tai, tęsia Himmleris, įvyks ne be ypatingai sunkios kovos. Savo kalbose jis nuolat kviečia rodyti heroizmą, žmogaus jėgas pranokstantį žygdarbį, aukščiausios pareigos Reichui jausmą, ypač kai kalbama apie sunkių įsakymų vykdymą: „Mes turime įvykdyti ideologinius uždavinius ir duoti atsaką likimui, kad ir koks jis būtų; mes turime visada išstovėti ant kojų, niekada neparpulti, niekada nenusilpti, bet visada būti vietoje, kol gyvenimas užges arba kol bus atliktas kiekvieno uždavinys“.

„Galutinė išeitis“ tam tikrais aspektais yra tik techninė problema, kaip kad utėlių naikinimas gresiant šiltinės pavojui: „Utėlių sunaikinimas kyla ne iš pasaulio sampratos. Tai švaros klausimas. [...] Netrukus mes neturėsime utėlių.“ (1943 m. balandžio 24 d.). Sulaužyto kraujomaišos draudimo metafora nuolat išnyra ideologinio sunaikinimo kontekste. Jau Leninas ja rėmėsi. Tačiau Himmleris, kaip geras vadas, tai sako siekdamas nuraminti ir padrąsinti savo klausytojus. Jis žino, kad tai nėra taip paprasta, kad gali atsirasti klaidinga sąžinės graužatis, ir idant būtų atliktas tam tikros rūšies uždavinys, „visada reikia įsisąmoninti, jog mes dalyvaujame rasinėje, pirmapradėje, natūralioje ir pradinėje kovoje“ (1943 m. gruodžio 1 d.). Šie keturi būdvardžiai adekvačiai apibūdina bendrą nacistinės etikos toną.

1943 m. spalio 6 dienos kalboje Himmleris paskelbia galutinės išeities sampratą: „Sakinyje ‘žydai turi būti sunaikinti’ yra mažai žodžių, jį galima greitai ištarti, ponai. Tačiau iš to, kuris jį įgyvendina praktiškai, šis sakinys reikalauja sunkiausio ir sudėtingiausio dalyko pasaulyje. Aišku, tai žydai, tai tik žydai – tai akivaizdu, tačiau pagalvokite, koks skaičius žmonių – net partijos draugų – kreipėsi į bet kokią tarnybą ar net į mane su garsiuoju prašymu, sakydami, kad, žinoma, visi žydai yra kiaulės, išskyrus vieną ar kitą, kurie yra geri žydai ir kurių nereikia liesti. Drįstu tvirtinti, kad, sprendžiant pagal šių prašymų bei nuomonių skaičių, Vokietijoje būtų daugiau gerų žydų negu jų egzistuoja apskritai. [...] Atkakliai prašau jūsų tiesiog išklausyti tai, ką čia sakau šiame siaurame rate ir niekada apie tai nebekalbėti. Mums iškilo toks klausimas: ką daryti su moterimis ir vaikais? – Aš apsisprendžiau ir čia taip pat suradau akivaizdžią išeitį. Nejaučiau teisės sunaikinti vyrus – jei norite, sakykite juos „nužudyti“ arba „priversti nužudyti“ – ir leisti užaugti jų vaikams, kurie atkeršytų mūsų vaikams bei mūsų palikuonims. Reikėjo imtis sunkaus sprendimo nušluoti šią tautą nuo žemės paviršiaus. Šį uždavinį turėsiančiai atlikti organizacijai tai bus pats sunkiausias dalykas, kokį tik jai teko atlikti. Manau, galėsiu pasakyti, kad tai buvo atlikta be mūsų žmonių ir karininkų širdies ar sielos kančių. Vis dėlto toks pavojus yra realus. Kelias tarp dviejų galimybių – tapti pernelyg kietu, bešir džiu ir nebegerbti žmogaus gyvenimo arba tapti pernelyg minkštašir džiu, pamesti galvą ir net patirti nervinę krizę – kelias tarp Scilės ir Charibdės nepaprastai siauras“.

Kaip tik šis svaiginantis vidurys, kurio reikalauja Himmleris, kartais būdavo pasiekiamas: iš tiesų daugybė didžiųjų budelių buvo švelnūs šeimos tėvai, sentimentalūs sutuoktiniai. Jis reikalauja, kad „uždavinys“ būtų atliktas be „egoistinių“ motyvų, ramiai, išvengiant nervingo silpnumo. Girtavimas, jaunų merginų žaginimas, savanaudiškas deportuotųjų plėšimas, pasidavimas nereikalingam sadizmui rodo disciplinos stoką, netvarką, nacistinio idealizmo užmiršimą, ir už tai reikia smerkti bei bausti.

* * *

Nacistinė moralė reikalauja sekti gamtos nurodoma tvarka. Tačiau natūrali tvarka ne kontempliuojama,

[1] Himmler H., *Discours secrets*, Paris, 1978.

bet išvedama iš ideologinio pažinimo. Gėrio polį reprezentuoja „baltoji rasė“, blogio – „žydų rasė“. Kosminė kova baigsis vienos ar kitos rasės pergale.

Tačiau visa tai netiesa. Nėra rasių, kaip jas suvokia nacistai. Aukštas šviesiaplaukis arijas neegzistuoja, net jei įsivaizduotume aukštaūgius bei šviesiaplaukius vokiečius. Nacistų suvokiama prasme žydai neegzistuoja, nes rasinė reprezentacija, kurią iš jų sukūrė nacistai, tik atsitiktiniu ryšiu susijusi su tikra biblinės sandoros tautos tapatybe. Nacis įsivaizduoja matąs prigimtį, tačiau ji slepiasi už interpretacinio tinklelio. Istorinė bei karinė situacija taip pat buvo suvokiama iškreiptai. Dėl savo „nacizmo“ Hitleris pradeda karą ir dėl to paties nacizmo jį pralaimi. Stalinas buvo pranašesnis, kad sugebėjo savo ideologiją atidėti į šalį tol, kol reikėjo pasiruošti pergalei. Leninizmo ideologija buvo „geresnė“, nes ji leido tokias pauzes ir įgalindavo politinę kantrybę, kurios neįstengė turėti impulsyvus bei konvulsyvus nacizmas.

Nacių etika reiškėsi kaip visos žmonijos etinės tradicijos neigimas. Vos keli marginaliniai mąstytojai estetinės provokacijos forma išdrįso imtis kai kurių šios etikos temų. Iš tiesų jos siūloma natūralizmo rūšis – antžmogis, ikižmogiškumo stadijai priklausanti būtybė, valia galiai, nihilizmas, iracionalizmas – ją nustumia link estetikos plotmės. Tai svaiginantis meninis kičas: Nürnbergo teatriniai pastatymai, kolosalinė Speerio tipo architektūra, niūrus primityvios jėgos spindesys. Kaip moralė ji negali susilaukti rimtų sekėjų istorijoje, kur jos iškreiptumas tampa akivaizdus. Ji negali būti universalizuojama: šios dvi silpnybės priešpriešina ją komunistinei moralei.

Tai rodo, kad nacistinė moralė buvo mažiau užkrečiama nei komunistinė ir kad jos atliktas moralinis žlugdymas buvo ne toks paplitęs. „Žemesnės“, „ikižmogiškos“ rasės šioje doktrinoje įžvelgė neišvengiamą mirtiną grėsmę ir negalėjo ja susigundyti. Pati vokiečių tauta (tiek, kiek ji sekė Hitleriu) šia doktrina susigundė labiau dėl nacionalizmo nei dėl nacizmo. Nacionalizmas, kaip visai natūrali aistra, ypač įsiliepsnojusi per du pastaruosius šimtmečius, dirbtinėms nacistinio (kaip, beje, ir komunistinio) režimo grupuotėms perdavė savo energiją, savo kurą. Keli vokiečių elito nariai palaikė kanclerio atėjimą į valdžią, bet plėšikiškas Hitlerio grupuočių aristokratizmas neturėjo nieko bendra su senuoju elitu. Tas elitas, kuris rėmėsi Nietzsche, kaip ir visi, pateko į spąstus. Tuo tarpu karininkų korpuso lojalumą galima paaiškinti karine tradicija, esant progai sustiprinta truputėliu kantizmo bei hegelizmo. Kareiviai pakluso taip, kaip paklūsta kareiviai.

ŠŠtai kodėl teorinė nacizmo viršūnė – fizinis žydų tautos, po to hierarchine tvarka ir kitų tautų sunaikinimas – buvo viena iš geriausiai Reicho saugomų paslapčių. „Krištolinė naktis“ kaip išbandymas, išmėginimas, siekiant sušaukti ir sujungti vokiečių tautą didžiajam projektui, neturėjo politinio pasisekimo. Tada Hitleris nusprendė už istorinės Vokietijos teritorijos ribų pastatyti šešis didžiuosius masinio naikinimo centrus.

Nacių padarytą moralinę žalą galima aprašyti vieną centrinį branduolį juosiančiais koncentriniais ratais, kuriuos leidžia įsivaizduoti cituotos Himmlerio kalbos. Šį branduolį suformavo visiškai į nacizmą atsivertusieji. Jų nedaug. Tai partijos šerdis, *Waffen-SS*, Gestapo šerdis. O atliekančių masinį naikinimą yra dar mažiau. Jų ir neturėjo būti daug: aukštas vokiečių pramonės bei technologijos išsivystymas įgalino taupyti darbo jėgą. Keletas šimtų esesininkų, valdžiusių mirties stovyklas, „rankų“ darbą perduodavo pačioms aukoms. *Einsatzgruppen* buvo formuojamos be kvalifikacinio parengimo. Pastebėta, kad teoriškai galima palikti šį žmogžudžių korpusą. Tada tokių laukdavo dideli nemalonumai, pradedant nuo išsiuntimo į Vakarų frontą. Šie žmonės buvo arba tapo išsigimėliais. Neaišku, ar jie visi buvo atsidavę nacistinei ideologijai. Bet kokioje tautoje nesunku surinkti tiek kankintojų bei žmogžudžių, kiek reikia. Prisidengimas ideologija palengvino jų pašaukimą arba leido jam skleistis.

Buvo pabrėžiama, kad apie *Einsatzgruppen* veiklą negalėjo nežinoti Vermachtas, kurio užnugaryje jos veikė; kad ešelonų paskirtis, getų likvidavimas nebepalikdavo vietos spėliojimams; kad nepaisant *no man's land*, kuri supo mirties stovyklas, kai kurie dalykai galiausiai prasiveržd avo. Hilbergas rašė, jog paslaptis buvo „visiems žinoma paslaptis“. Tai, be abejo, tiesa, tačiau reikia atkreipti dėmesį į du dalykus.

Visiems žinoma paslaptis nėra tas pats, kas viešai skelbiama politika ir viešas faktas. Vokiečiai paklusdavo dėl karinės bei pilietinės drausmės, dėl nacionalizmo, iš baimės, iš bejėgiškumo sumanyti ar įvykdyti pasipriešinimą. Net atskleista paslaptis juos atleisdavo nuo tiesioginės moralinės atsakomybės ar bent jau leisdavo laviruoti, nusukti galvą į kitą pusę, apsimesti, tarsi visa tai neegzistuoja. Nacizmo valdoma visuomenė gyveno ant teisės likučių. Karininkų korpuse buvo daug žmonių, ištikimų karo kanonams ir daugiau ar mažiau vykusiai besistengusių išsaugoti tam tikrą orumą. Kadangi nuosavybė nebuvo panaikinta, pilietinė visuomenė dar gyvavo. Filmas *Schindlerio sąrašas* paremtas faktu, kad Vokietijoje galėjo egzistuoti įmonės savininkas, renkantis ir globojantis žydus kaip darbo jėgą. Nuo pat pirmų komunizmo metų Rusijoje toks dalykas neįsivaizduojamas.

Paslapties turinys normaliam protui buvo neįtikėtinas. Didžioji Vokietijos dalis dar gyveno normalioje visuomenėje, turėjo normalią moralę ir neįsivaizdavo, kas jos laukia, todėl jai buvo sunku patikėti nuo jos slepiama tikrove, įtarimais, akivaizdžiais ženklais. Patys žydai, iš kurių būdavo atimama nuosavybė,

kurie būdavo surenkami, deportuojami, tuo nepatikėdavo net tada, kai atsidurdavo priešais dujų kameras.

Nacistinis mokymas praktiškai veikė tik kelis metus. Kai Vokietija buvo užimta, nacizmas tuoj pat išsisklaidė – bent jau Vakarų teritorijoje, mat Rytuose juo dar iš dalies vėl buvo pasinaudota. Visų pirma todėl, kad jį nuteisė ir pasmerkė visi vokiečių bei tarptautiniai teismai. Be to, dauguma gyventojų nebuvo juo iš esmės užsikrėtę. Pagaliau todėl, kad patys nacistai prabudę nematė aiškaus ryšio tarp to, kokie jie buvo veikiami maginės ideologijos, ir kokie jie yra dabar, kai ši ideologija išsisklaidė. Eichmannas vėl atrado savo gilią vidutinio tarnautojo prigimtį – tai, kas jis buvo iki tol ir kuo jis būtų vėl tapęs, jei nebūtų buvęs suimtas ir nubaustas. Bausmę jis priėmė pasyviai, kaip ir pridera jo bespalviam būdui. Jam pateikti kaltinimai, kaip teisingai parodė Hannah Arendt, nepamatuojamai pranoko siaurą šios banalios būtybės sąmonę.

KOMUNISTINIS GĖRIO FALSIFIKAVIMAS

Komunizmas yra moralus. Moralinis imperatyvas palaiko visą bolševizmo priešistorę (prancūzų ir vokiečių socializmas, rusų populizmas) ir jo pergalė švenčiama kaip gėrio pergalė. Estetika čia neaplenkia etikos. Nacis mano esąs menininkas, o komunistas – dorumo įsikūnijimas.

Šios moralės pagrindas glūdi interpretacinėje sistemoje. Čia moralė išvedama iš pažinimo. Pagal jį, pirmapradė prigimtis – tai anaiptol ne hierarchizuota, žiauri, nenumaldoma prigimtis, kuria žavisi nacių antžmogis. Ji panaši į gerąją Rousseau prigimtį. Prigimtis buvo prarasta, tačiau komunizmas ją atkurs ir pakels į aukštesnį lygmenį. Joje žmogus visiškai save realizuos. Trockis tvirtino, kad naujosios žmonijos pagrindas esąs Michelangelo ir Leonardo da Vinci. Komunizmas demokratizuoja antžmogį.

Natūralus progresas – tai istorinė pažanga, nes istorinis ir dialektinis materializmas užtikrina gamtos ir istorijos vienovę. Priešingai nacizmą lydėjusioms dekadanso temoms, komunizmas perima didžiąją Švietimo temą – Pažangą. Tačiau tai dramatiška, milžiniškus ir neišvengiamus griovimus turinti įveikti pažanga. Čia galime atpažinti likučius hegeliško pantragizmo, ypač visuomenei pritaikytos rūsčiojo darvinizmo kovos dėl gyvenimo liekanas. „Visuomeniniai gamybos santykiai“ („vergovė“, „feodalizmas“, „kapitalizmas“) eina vienas paskui kitą tarsi karalystės gyvūnų pasaulyje, kaip kad žinduoliai ateina po roplių. Čia glūdi slaptas nacizmo ir komunizmo sandermės pagrindas: „neverk dėl išpilto pieno“, „nesudaužęs kiaušinių, neiškepsi omleto“, „mišką pjauna – skiedros laksto“, – tai vis Stalino mėgti priežodžiai. Ir vienai, ir kitai pusei istorija yra mokytoja. Nacizmas siekia atstatyti grožio, o komunizmas – gėrio pasaulį.

Atstatymas priklauso nuo žmogiškos, ideologijos nušviestos valios. Leninizmas dar aiškiau negu nacizmas paklūsta dviejų antagonistinių pradų ir trijų laikų gnostinei schemai. Iš pradžių buvo pirmykštė bendruomenė, ateityje bus komunizmas, o dabar – tai dviejų pradų kovos laikas. Į priekį leidžiančios „pasistūmėti“ jėgos yra geros, o tos, kurios „stabdo“ – blogos. Ideologija (moksliškai pagrįsta) rodo blogąjį pradą. Tiesą sakant, visoje visuomenėje nusidriekia ne biologinės (žemesnės rasės), bet socialinės esmės tinklas: nuosavybė, kapitalizmas, papročių, teisės, kultūros visuma, kuri iškyla iš šio blogojo prado ir kurią galima apibendrintai pavadinti „kapitalizmo dvasia“. Tris laikus ir du pradus supratę žmonės, žinantys natūralios bei istorinės tvarkos esmę ir jos evoliucijos kryptį bei būdus ją paspartinti, susiburia ir suformuoja partiją.

Tad geros visos priemonės, padedančios pasiekti revoliucionieriaus numatomą tikslą. Kadangi procesas yra ne tik natūralus, bet ir istorinis, senosios tvarkos sugriovimas savaime yra išpirka, leidžianti įsivyrauti naujajai tvarkai. Bakunino formuluotė, apibendrinanti tai, ką jis suprato iš Hegelio, yra bolševizmo maksima: griovimo ir kūrimo dvasia sutampa. Bolševizmo priešistorėje narodnikai gerai suprato moralinę revoliuciją, kurią turėjo sukelti tokios sąvokos. Černyševskis, Nečajevas, Tkačevičius išplėtojo literatūrą apie „naująjį žmogų“, iš kurio Dostojevskis, supratęs jo metafizinę prasmę, sukūrė satyrą. Naujasis žmogus perima naująją moralę, pagal kurią visiškai pasiaukojama vardan tikslo ir siekiama iš savęs kategoriškai pašalinti likučius senosios moralės, kuriai „klasiniai priešai“ teikia pirmenybę, siekdami įamžinti savo viešpatavimą. Leninas kanonizavo komunistinę etiką. Trockis parašė kūrinėlį viską pasakančiu pavadinimu: *Jų ir mūsų moralė*.

Stebina tai, kad už revoliucinės terpės ribų niekas nepastebėjo šio moralinio lūžio. Siekdamas aprašyti naująją moralę, komunizmas iš tiesų naudojasi senaisiais žodžiais: teisingumas, lygybė, laisvė... Faktiškai pasaulis, kurį jis ruošiasi sugriauti, yra perpildytas neteisybės bei prievartos. Dorybingi žmonės negali nepripažinti, kad komunistai šias blogybes demaskuoja ypač aršiai. Tiek vieni, tiek kiti kartu konstatuoja, jog kiekvienam savo dalį paskirstantis teisingumas negerbiamas. Gėrio bei teisingumo vedamas žmogus siekia geriausio turtų paskirstymo. Komunistui teisingumo idėja – tai ne „teisingas“ išdalijimas, bet socializmo įvedimas, privačios nuosavybės panaikinimas, sunaikinant bet kokį išdalijimo matą, patį išdalijimą ir pagaliau atskirų pusių teisę. Skatindami įsisąmoninti nelygybę, komunistai deda visas pastangas ne tam, kad konstatuotų teisės stoką, bet kad priverstų trokšti tokios visuomenės, kurioje teisė nebebus reguliavimo priemonė. Lygiai taip pat komunistinės laisvės idėjos tikslas – paskatinti įsisąmoninti priespaudą, kai indi-

vidas, kapitalistinio susvetimėjimo auka, mano esąs laisvas. Galiausiai visi žodžiai, kuriais išreiškiami gėrio modalumai – teisingumas, laisvė, žmogiškumas, gerumas, geranoriškumas, išsipildymas – paversti instrumentais, siekiant vienintelio tikslo, kuris juos visus aprėpia ir realizuoja: komunizmo. Komunizmo idėjos požiūriu šie žodžiai su senaisiais žodžiais susiję tik homonimijos ryšiu.

Ir vis dėlto esama paprastų kriterijų, galėjusių išsklaidyti šią painiavą.

Natūralia, arba visuotinai priimta, morale vadinu tokią moralę, kuria remiasi Antikos, taip pat Kinijos, Indijos ar Afrikos išminčiai. Biblijos suformuotame pasaulyje ši moralė apibendrintai išdėstyta antrojoje Mozės įsakymų plokštėje. Komunistinė etika jai visiškai sąmoningai priešinasi. Ji kelia tikslą sunaikinti nuosavybę, taip pat su ja susijusią teisę bei laisvę ir reformuoti šeimyninę sąrangą. Ji leidžia bet kokio pobūdžio melą bei prievartą, siekdama įveikti senąją tvarką ir įvesti naująją. Tad iš esmės ji atvirai prieštarauja penktajam įsakymui („gerbk savo tėvą ir motiną“), šeštajam („nežudyk“), septintajam („nesvetimoteriauk“), aštuntajam („nevok“), devintajam („neliudyk melagingai prieš savo artimą“) ir dešimtajam įsakymui („netrokšk savo artimo turto“). Anaiptol nebūtina tikėti bibliniu apreiškimu, norint priimti šių visur surandamų priesakų dvasią. Dauguma žmonių mano, kad egzistuoja teisingi ir geri poelgiai, nes jie atitinka tai, ką žmonės žino apie visatos struktūras. Komunizmas kuria kitą visatą ir jai pritaiko savo moralę. Štai kodėl jis ne tik atmeta priesakus, bet ir jų pagrindą – natūralų pasaulį. Sakėme, kad komunistinė moralė buvo grindžiama gamta bei istorija. Tai netiesa: ji buvo grindžiama neegzistuojančia antgamte bei tiesos neturinčia istorija.

„Sovietinis režimas, – rašė Raymondas Aronas savo knygoje *Demokratija ir totalitarizmas*[2], – kilo iš humanistinio idealo įkvėptos revoliucinės valios. Tikslas buvo sukurti pačią žmogiškiausią sąrangą, kokia tik kada nors buvo istorijoje, pirmąją sąrangą, kurioje visi žmonės galėtų pasiekti žmoniškumą, kur išnyktų klasės, kur visuomenės homogeniškumas įgalintų piliečių tarpusavio pripažinimą. Tačiau šis absoliutaus tikslo siekiantis judėjimas nesiskaitė su jokiomis priemonėmis, nes, remiantis doktrina, ši absoliučiai gera visuomenė galėjo būti sukurta vien prievarta ir proletariatas buvo įsitraukęs į negailestingą kovą su kapitalizmu. Iš aukščiausio tikslo ir negailestingos technikos derinio atsirado skirtingos sovietinio režimo fazės.“

Šios eilutės visiškai aiškiai atspindi komunizmo dviprasmiškumą bei apgaulingumą. Kadangi tai, kas vadinama žmogiškumu ir žmoniškumu, iš tiesų yra ideologijos žadamas antžmogiškumas ir antžmoniškumas. Žmogiškumas ir žmoniškumas neturi nei teisės, nei ateities. Klasės yra ne sutaikomos, bet jos išnyksta. Visuomenė tampa ne homogeniška, bet sugriaunama jos autonomija ir jai būdinga dinamika. Ne proletariatas kovoja su kapitalizmu, bet jo vardu kalbanti ir veikianti ideologinė sekta. Pagaliau kapitalizmas egzistuoja tik kaip socializmo priešprieša, o šis egzistuoja vien ideologijoje, tad kapitalizmo sąvoka yra neadekvati, norint aprašyti tikrovę, kuri turi būti sugriauta. Tikslas nėra aukščiausias: jis tik įgauna aukštybės atspalvį. Priemonė – žudymas – tampa vieninteliu įmanomu tikslu.

Nuosekliai ir puikiai brėždamas paralelę tarp nacizmo ir komunizmo, Raymondas Aronas rašo: „Iki pat galo laikysiuos nuostatos, kad tarp šių dviejų fenomenų esama esminio skirtumo, kad ir kokie būtų jų panašumai. Esama esminio skirtumo dėl idėjų, suteikiančių gyvybės tiek vienam, tiek kitam sumanymui. Vienu atveju užbaiga – tai darbo stovykla, kitu atveju – dujų kamera. Vienu atveju veikia valia bet kokiomis priemonėmis sukurti naują režimą ir galbūt kitokį žmogų, kitu atveju – visiškai demoniška pseudorasę griaunanti valia“[3].

Aš taip pat pripažįstu skirtumą, remdamasis argumentais, kuriuos išdėstysiu vėliau. Arono pateikti argumentai manęs neįtikina. Nacizmas taip pat planavo bet kokiomis priemonėmis sukurti naują režimą bei naują žmogų. Neįmanoma nuspręsti, kuris iš juodviejų yra labiau demoniškas: ar tas, kuris griauna pseudorasę, o po to vieną paskui kitą kitas pseudorases, tarp jų ir „aukščiausiąją“, mat jos visos yra užterštos; ar tas, kuris griauna pseudoklasę, po to vieną paskui kitą kitas pseudoklases, nes jos visos užkrėstos kapitalizmo dvasia.

Pagaliau Aronas daro išvadą: „Jei turėčiau apibendrintai pasakyti apie kiekvieno iš šių sumanymų prasmę, manau, štai kokios būtų mano siūlomos formuluotės: dėl sovietinio sumanymo, tai priminčiau banalų pasakymą: ‘tas, kuris nori būti panašus į angelą, yra panašus į žvėrį’; o apie hitlerinį sumanymą pasakyčiau: ‘žmogus klydo, turėdamas tikslą tapti panašus į plėšrų žvėrį – jam tai pernelyg gerai pavyko’“.

Ar geriau būti į angelą panašiu žvėrimi, ar į žvėrį panašiu žmogumi, jei jie abu yra „plėšrūnai“? Neįmanoma nuspręsti. Pirmu atveju melas yra stipresnis ir pagunda didesnė. Gėrio falsifikavimas gilesnis, nes nusikaltimas labiau panašus į gėrį negu visiškai apnuogintas nacistų nusikaltimas, o tai komunizmui leidžia labiau išplisti ir paliesti širdis, kurios nebūtų pasidavusios SS pašaukimui. Gerų žmonių pavertimas blogais galbūt yra demoniškesnis negu blogų žmonių pavertimas dar blogesniais. Arono argumentaciją galima paaiškinti skirtingomis intencijomis. Nacistinė intencija prieštarauja universaliai gėrio idėjai. Komunistinė intencija ją apverčia, mat ji atrodo gera ir daugybei

[2] Aron R., *Démocratie et totalitarisme*, Paris, 1965, p. 302.
[3] *Ibid.*

nedėmesingų sielų leidžia prisijungti prie komunistinio projekto. Kadangi projektas nepasiekiamas, tai, norint apibūdinti moralinį sprendimą, lieka vien priemonės, kurios negali pasiekti savo tikslo, tad tampa realiu tikslu. Melui prisijungus prie nusikaltimo, šis tampa patrauklesnis ir pavojingesnis.

Patrauklesnis, nes leninistinis komunizmas pavagia itin seno idealo paveldą. Tapdami jo šalininkais, ne visi pajėgia įžvelgti jo vykdomą idealo iškreipimą. Žmogus, būdavo, ilgą laiką likdavo komunistu, net visą savo gyvenimą, bet taip ir nepastebėdavo to iškreipimo. Senosios (visuotinai priimtos) ir naujosios moralės painiojimas niekada iki galo neatskleidžiamas. Todėl komunistų partijose lieka tam tikra dalis „padorių žmonių“, kurių moralinis nuopuolis dar neprasidėjo, ir jų buvimas padeda visuotinei amnestijai. Senajam komunizmui daug lengviau atleisti negu senajam nacizmui, kurį galima įtarti iš pat pradžių sąmoningai nutraukus bet kokius ryšius su visuotinai priimta morale.

Pavojingesnis, nes komunistinis auklėjimas yra klastingas, progresyvus, nes jis blogus veiksmus vaizduoja esant gerus ir verčia juos atlikti. Pavojingesnis taip pat dėl to, kad būsimoms aukoms jis nenuspėjamas. Iš tiesų bet kuris žmogus vieną ar kitą akimirką gali įgauti įsivaizduojamų priešo bruožų. Nacizmas nurodė savo priešus iš anksto. Jis jiems priskirdavo fantastinę, nieko bendra su tikra neturinčią prigimtį, tačiau už ikižmogiškumo stadijos stovėjo realus žydas, už nekenčiamo slavo – gyvas lenkas ar ukrainietis. O tie, kurie nebuvo nei žydai, nei slavai, laukė savo eilės. Universalizmas, dėl kurio dar iki valdžios paėmimo komunizmas buvo gerokai pranašesnis už nacizmo propaguojamą išskirtinumo idėją, komunizmui paėmus valdžią, tampa visuotine grėsme. Kapitalizmas, kaip kad jį interpretuoja komunistai, egzistuoja tik ideologinėje plotmėje ir nėra tokios žmonių kategorijos, kurios negalėtų užgriūti prakeiksmas: „vidutinis“ ir „vargingas“ valstietis, inteligentas, „proletariatas“, pagaliau pati partija – viskas gali būti užkrėsta kapitalizmo dvasios. Niekas negali apsisaugoti nuo įtarimų.

* * *

Su tam tikra realizmo doze nacių vadai žadėjo kraujo ir ašarų, numatė mirtiną kovą, siekdami atstatyti teisingą rasinę žmonijos tvarką. O Leninas, priešingai, manė, kad laikas buvo subrendęs ir kad eschatologija įvyks tuoj pat po to, kai „kapitalizmas“ bus nuverstas. Revoliucija staiga įsiliepsnos visame pasaulyje. Vos tik iš ekspropriatorių bus atimta nuosavybė, iš karto spontaniškai atsiras socializmas. Tačiau kitą dieną po 1917 m. lapkričio 7 d. nieko neįvyksta ir užuolaida pakyla virš tuščios scenos. Kur išnyko proletariatas, vargingoji ir vidurinioji valstietija, proletarinis internacionalizmas? Leninas su savo partija, keliais raudongvardiečių būriais lieka vienas priešiškame arba abejingame pasaulyje.

Vis dėlto marksizmas-leninizmas yra mokslinis. Tad reikia, kad patirtis pateiktų įrodymų teorijai. Kadangi kapitalizmas nuverstas, svarbu, jog ateitų socializmas. O kadangi, atrodo, jis neateina, belieka jį pastatyti pagal teorijos nubrėžtas linijas ir tikrinti, kad kiekvieną akimirką rezultatas atitiktų priesaką. Taip sluoksnis po sluoksnio statomas netikras pasaulis, privalantis užimti tikrojo pasaulio vietą. Visuotinio melo atmosfera taip sutankėja, kad faktai atitolsta nuo juos privalančių aprašyti žodžių. Gėris teigiamas su pamišėlišku atkaklumu, siekiant paneigti blogio tikrovę.

Iš esmės kaip tik šitaip komunistiniame režime griaunama moralė. Kaip ir nacistiniame režime, ji žlugdoma koncentriniais ratais aplink pradinį branduolį.

G. I. Motovilov. Metalurgas. 1936. Bronza

Centre yra partija, o partijoje – jos valdantysis ratas. Pirmaisiais valdymo metais jis dar visiškai pajungtas ideologijai. Tai laikotarpis, kai valdantieji naikina „klasinius priešus“. Visiškai apnuodiję sąžinę, vardan utopijos jie griauna ištisas žmonių kategorijas. Retrospektyvinis žvilgsnis rodo, kad Rusijoje, Korėjoje, Kinijoje, Rumunijoje, Lenkijoje, Kambodžoje pradinis kraujo nuliejimas buvo vienas iš didžiausių per visą komunistinių režimų istoriją: kartais siekęs 10% ir daugiau visų gyventojų.

Kai pasirodo, kad utopinis sapnas vis netampa tikrove, o kiekvieno dešimtojo paaukojimas neatneš jokios naudos, galima pastebėti utopijos poslinkį paprasčiausio valdžios išsaugojimo link. Sunaikinus objektyvų priešą, reikia stebėti, idant jis neatsirastų iš naujo ar net neiškiltų pačiose partijos gretose. Tai antrojo teroro laikotarpis, atrodantis absurdiškai, nes neatitinka socialinio bei politinio pasipriešinimo ir siekia visiškai kontroliuoti visus žmones bei visas mintis. Baimė tampa visuotinė, ji paplinta pačioje partijoje ir kiekvienas jos narys jaučia grėsmę. Visi demaskuoja visus, visi vienas kitą išduoda.

Po to ateina trečia stadija, kai partija imasi atsargumo priemonių prieš nuolatinį valymą. Ji pasitenkina rutinišku vadovavimu valdžiai bei savo saugumu. Partija nebetiki ideologija, tačiau ir toliau kalba jos kalba ir akylai stebi, idant ši kalba, kurios melagingumas jai žinomas, būtų vienintelė vartojama kalba, nes tai jos viešpatavimo ženklas. Partija kaupia privilegijas bei naudą. Ji virsta kasta. Visur paplinta korupcija. Jos nariai liaudyje lyginami nebe su vilkais, bet su kiaulėmis.

Likusi gyventojų dalis sudaro periferiją. Iš tiesų jie skubiai sušaukiami bei mobilizuojami socializmo statybai. Visi patiria grėsmę, melą, skatinami dalyvauti nusikaltime.

Visų pirma ši gyventojų dalis yra uždaryta. Visa komunistų valdžia uždaro sienas – tai vienas pirmųjų jos veiksmų. Naciai iki 1939 m. leido išvykti už išpirką. Nuo to Vokietijos „grynumui“ buvo tik geriau. Tačiau komunistai to daryti niekada neleido. Jiems reikėjo visiško sienų uždarumo, idant būtų išsaugotos paslaptys apie jų daromas masines žudynes ir apie jų patiriamas nesėkmes, ypač dėl to, kad šalis buvo priversta tapti milžiniška mokykla, kurioje visi privalėjo įgyti išsilavinimą, ištirpdantį kapitalistinę dvasią ir jos vietoje pasėjantį socialistinę dvasią.

Antras žingsnis – informacijos kontroliavimas. Gyventojai neturi žinoti to, kas vyksta už socialistinės stovyklos ribų. Tačiau jie taip pat neturi žinoti, kas vyksta jos viduje. Jie neturi žinoti savo praeities. Jie neturi žinoti savo dabarties, bet vien spindinčią ateitį.

Trečias žingsnis – tikrovės pakeitimas pseudotikrove. Specializuotas melagingos produkcijos korpusas iš pseudožurnalistų, pseudoistorikų, pseudoliteratūros, pseudomeno, visa tai turi fotografiškai atspindėti fiktyvią tikrovę. Pseudoekonomika kuria įsivaizduojamą statistiką. Kartais atsitinka, kad dekoracijos įgauna nacistinio pobūdžio matmenis. Pvz., SSRS karo ir darbo invalidai buvo pašalinti iš viešojo gyvenimo, perkelti į tolimas prieglaudas, kur jie nebegadindavo paveikslo. Korėjoje, kaip pranešama, deportuojami neūžaugos, kurių „rasė“ turi išnykti ir kuriems neleidžiama daugintis. Šią milžinišką dekoraciją kuria milijonai žmonių. Kam to reikia? Kad būtų įrodyta, jog socializmas yra ne tik galimas, bet kad jis yra statomas, tvirtinamas, negana to, jis jau realizuotas: kad egzistuoja nauja, laisva, save reguliuojanti visuomenė, kurioje auga „nauji žmonės“, spontaniškai mąstantys ir veikiantys pagal tikrovės-fikcijos kanonus. Pats galingiausias valdžios instrumentas – tai naujos kalbos sukūrimas, kai visi žodžiai įgauna kitokią, negu įprasta, reikšmę. Jos tarimas bei specialus žodynas šiai kalbai suteikia liturginės kalbos vertę: ji žymi socializmo transcendenciją. Kalba rodo partijos visagalybę. O tai, kad ją vartoja liaudis, – akivaizdus jos pavergimo ženklas.

Iš pradžių nemaža dalis gyventojų sąžiningai mokosi meluoti. Jie patenka į naujosios moralės terpę kartu su jos senuoju moraliniu paveldu. Jie myli gerovę jiems žadančią valdžią ir tiki esą laimingi. Žmonės mano, kad gyvena teisingoje visuomenėje. Jie nekenčia socializmo priešų, juos demaskuoja, pritaria jų plėšimui, žudymui. Jie prisideda prie priešų sunaikinimo ar jam padeda. Žmonės dalyvauja nusikaltime patys to nepastebėdami. Kartu jie atbunka dėl nežinojimo, dezinformacijos, melagingų samprotavimų. Gyventojai praranda savo intelektines bei moralines gaires. Nesugebėjimas atskirti komunizmo nuo visuotinai priimto moralinio idealo sąlygoja tai, kad pažeidus jų teisingumo jausmą, dėl piktnaudžiavimo jie kaltina išorinį priešą. Iki pat komunizmo žlugimo Rusijoje milicijos ar partinių aktyvistų persekiojami žmonės juos laikė „fašistais“. Jie net nemanė jų pavadinti tikruoju vardu – komunistais.

Po to gyvenimas pagal socialistines dekoracijas, užuot tapęs „linksmesnis, laimingesnis“, kaip sakė Stalinas įsiliepsnojus „didžiajam valymui“, tampa vis nykesnis, niūresnis. Visur tvyro baimė ir reikia išgyventi. Iki tol buvęs nesąmoningas moralinis nuopuolis įsismelkia į sąmonę. Socialistinė liaudis, kuri elgėsi blogai, manydama, jog elgiasi gerai, dabar žino, ką daro. Ji demaskuoja, vagia, padlaižiauja, tampa pikta, niekšinga, ir dėl to jai gėda. Komunistinis režimas neslepia savo nusikaltimų, kaip tai daro nacizmas, jis juos skelbia ir kviečia gyventojus prie jų prisidėti. Po kiekvieno pasmerkimo seka pritarimo paradas. Kaltinamąjį viešai prakeikia jo draugai, žmona, vaikai. Jie pasiduoda toms ceremonijoms iš baimės ar tikėdamiesi kokios nors naudos. Pirmojo laikotarpio stachanovietis entuziastas – jei iš

viso toks kada nors egzistavo kitaip nei vien dekoracijos elementas – atsiskleidžia kaip tingus, nuolankus ir bukas *homo sovieticus*. Moterys nekenčia vyrų. Vaikai – savo tėvų, jausdami, kad tampa į juos panašūs.

Paskutinę stadiją aprašo sovietinės epochos pabaigos rašytojai Jerofejevas, Zinovjevas. Labiausiai paplitęs jausmas – neviltis ir pasišlykštėjimas savimi. Telieka naudotis specifiniais šio režimo teikiamais malonumais: neatsakingumu, tingumu, vegetuojančiu pasyvumu. Nebevargstama praktikuojant dvigubą mąstymą – veikiau mėginama išvis nebemąstyti. Užsidaroma savyje. Ašaringas sentimentalumas, *self-pity* – tai būdas, kuriuo kiti kviečiami būti degradacijos liudytojais, kaip tai daro girtuokliai. Nuolat vyksta Zinovjevo aprašyta „kova už savo teises", Hobbeso visų karas prieš visus, tačiau be ypatingos energijos. Zinovjevas manė, kad *homo sovieticus* buvo nepataisomos žmonių rūšies mutacijos produktas. Turbūt jis klydo.

Nėra jokios saugios vietos, kur būtų galima išvengti melo mokymo. Socialiniai senosios visuomenės rėmai buvo sugriauti kartu su nuosavybe ir pakeisti naujais – tiesiog mokyklomis bei priežiūros vietomis: kolchozas, kinų liaudies komuna valstiečiams, „profsąjunga" darbininkams, „sąjunga" rašytojams bei menininkams. Šių režimų istoriją galima aprašyti kaip nuolatinį bėgimą visuotinės kontrolės link, o valdinių atžvilgiu – kaip desperatišką ieškojimą prieglobsčio ar bent mažiausio nuosavo kampo. Jį visada buvo galima surasti. Šitaip Rusijoje kai kurios senosios inteligentijos šeimos išsaugojo savo tradicijas. Andrejus Sacharovas kilo kaip tik iš tokios šeimos. Universitetuose buvo kone visiškai ramių asirologijos ar klasikinės filologijos katedrų. Pavergtose cerkvėse buvo galima įkvėpti gryno oro. Režimo pabaigoje Maskvoje buvo galima rasti grupelių jaunų žmonių, atradusių moralinį bei intelektinį gyvenimą, gyvenusių iš ko papuolė, nėjusių į jokią tarnybą, nesiekusių jokių pareigų, maksimaliai sumažinusių bet kokį sąlytį su išorine sovietine terpe. Taip jie išsilaikė iki pabaigos.

Sovietinėje imperijoje komunistinis perauklėjimas baigdavosi ties lagerio vartais. Naciai net nesirūpino žmonių atversti, o bolševikai praktiškai atsisakė atvertinėti kalinius. Todėl Solženicynas galėjo tvirtinti, jog, nepaisant lagerio baisumo, jis buvo intelektinės laisvės bei dvasinio dvelksmo vieta. Tad azijietiškasis komunizmas, priešingai, iš jo padarė vietą, kurioje mokymas buvo itin įkyrus ir kankinantis. Valdžia registruoja kalinių pažangą. Iš lagerio jie išeina tik mirę arba perauklėti.

ĮVERTINIMAS

Istorinio požiūrio rėmuose galima pamėginti santykinai įvertinti nacizmo ir komunizmo šiame amžiuje vykdytą moralinį žlugdymą.

Moralinį žlugdymą suprantu ne kaip papročių pagedimą ta prasme, kai seni žmonės skundžiasi, matydami jaunimo papročius. Taip pat nenoriu apie šį amžių spręsti lygindamas jį su praėjusiais. Nėra jokio filosofinio pagrindo manyti, jog žmogus tada buvo doresnis ar nedoresnis. Vis dėlto komunizmas ir nacizmas, priešindamiesi papročiams, siekė pakeisti moralines taisykles, gėrio ir blogio suvokimą. Dėl to buvo padaryti tam tikri dalykai, kurių žmonijos patirtis dar niekada nebuvo užfiksavusi.

Nors nusikaltimo intensyvumu komunizmas galbūt negalėjo prilygti nacizmui, vis dėlto reikia patvirtinti, kad komunizmas atliko daug platesnį bei gilesnį moralinį žlugdymą. Dėl dviejų priežasčių.

Pirmiausia, būtinybė naująją moralinę taisyklę paversti vidujybe skirta visiems perauklėti numatytiems gyventojams. Liudijimai rodo, kad šis būtinas pavertimas vidujybe – sunkiausiai pakeliama komunistinės priespaudos dalis: visa kita – politinės bei pilietinės laisvės nebuvimas, milicijos priežiūra, fizinės represijos, net baimė – yra niekas, palyginti su šiuo luošinančiu mokymu, paverčiančiu bepročiu, nes prieštarauja jusliškai bei protu suvokiamiems faktams. Pagaliau jam pajungtas visas „priemonių" bei „organų" arsenalas. Kadangi komunizmas, kitaip negu nacizmas, tam turėjo laiko, mokymas buvo plečiamas iki pat galo. Po jo žlugimo ar pasitraukimo liko traumuoti žmonės, o užnuodytas sielas čia daug sunkiau išvalyti negu Vokietijoje, kuri, patyrusi laikiną susvetimėjimą, iš savo košmaro pabudo pasiruošusi dirbti, daryti sąžinės sąskaitą, apvalančią atgailą.

Taip pat dėl to, kad lieka nepanaikinama painiava tarp visuotinai priimtos ir komunistinės moralės: pastaroji slepiasi už pirmosios, parazituoja jos sąskaita, priverčia ją gangrenuoti, paverčia savo užkrėtimo instrumentu. Štai nesenas pavyzdys: po diskusijų apie *Juodąją komunizmo knygą* vienas *L'Humanit*é redakcinių straipsnių autorius per televiziją paskelbė, kad 85 milijonai žuvusiųjų niekaip neužtemdė komunizmo idealo. Jie buvo tik didelį gailestį keliantis nukrypimas nuo šio idealo. Po Osvencimo, tęsė jis, nebegalima būti naciu, bet po sovietinių lagerių galima likti komunistu. Šis visiškai sąmoningai kalbėjęs žmogus nesuvokė, kad jis ką tik pasiskelbė patį fatališkiausią nuosprendį. Jis nesuvokė, jog komunistinė idėja taip iškreipė tikrovės pradą ir moralinį principą, kad ji iš tiesų galėjo išgyventi ant 85 milijonų lavonų, tuo tarpu nacių idėja sužlugo po savo lavonais. Manydamas, kad kalba kaip pats garbingiausias žmogus, kaip bekompromisinis idealistas, jis pasakė siaubingus žodžius. Komunizmas labiau išsigimęs negu nacizmas, nes iš žmogaus nereikalauja sąmoningai žengti moralinį nusikaltėlio žingsnį ir naudojasi visoje žemėje paplitusia teisingumo bei gėrio dvasia, idant visur paskleistų blogį. Kiekviena komunistinė patirtis nuolat kyla iš naivumo.

AKMENŲ RINKIMO METAS

Dalia Kuodytė

Laikas žudyti ir laikas gydyti;
laikas griauti ir laikas statyti.
[...]

Laikas išmėtyti akmenis
ir laikas juos surinkti.

Koh 3, 3–5

Daugiau nei 50 metų praėjo nuo milijonus gyvybių nusinešusio Antrojo pasaulinio karo. Regis, viskas pasikeitė per šį laiką. Patyrusioje šoką Europoje praūžė „niurnbergų" banga, nušlavusi ne visada pačius kalčiausius, tačiau tapusi simboliniu teisingumo bei apsivalymo aktu. Ekonominė, socialinė, kultūrinė raida nepaprastai paveikė žmonių, tautų, valstybių santykius bei bendravimo būdus ir formas. Tačiau ar išties šie audringi pokyčiai išsprendė visas amžiaus viduryje suponuotas problemas, ar karo metu vykdyto holokausto sąskaitos jau suvestos? Tokios atsiprašymų už istorines kaltes lavinos pasaulis dar nematė: Bažnyčia atsiprašo žydų ne tik už tylėjimą holokausto metu, bet ir už kaltinimus dėl Kristaus mirties, Vokietija ir Šveicarija be atsiprašymų grįžta prie daug materialesnių skolų mokėjimo, Švedija užtikrina apie savo pasirengimą vėl iš naujo patikrinti asmenis, po karo gavusius čia prieglobstį. Vis dėlto išskirtiniu atveju bei tam tikru simptomu laikyčiau šių metų vasario mėnesį Izraelio Knesete įvykusį Vokietijos prezidento Johaneso Rau atsiprašymą už nacių įvykdytus nusikaltimus. Rau kreipėsi į Knesetą ir Izraelį vokiškai. Ir nors tai buvo suderinta su holokausto aukų draugijomis, netrukus pasigirdo protestai dėl aukų atminimo išniekinimo, dėl to, kad dar per anksti vokiškai kalbėti Izraelio Knesete. Tai gali reikšti tik viena – žaizdos dar neužgydytos, skausmas nenumalšintas, kaltės neišpažintos, o atgaila bus sunkesnė negu tikėtasi.

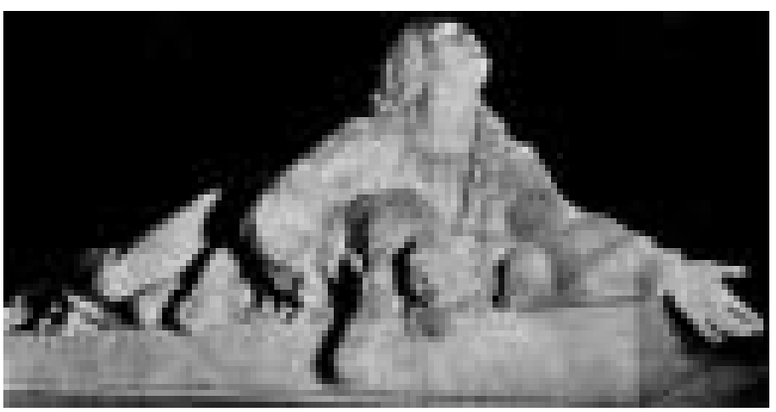

Vytautas Kašuba. Kenčianti Lietuva. Gipsas. Skulptūra, eksponuota „Raudonojo teroro" parodoje 1942 m.

Lietuva šiuo požiūriu – jokia išimtis, išskyrus faktą, kad mūsų pokarinio valstybingumo istorijai tik dešimt metų. Galbūt tai galėtų būti viena priežasčių, kodėl tokį didelį rezonansą visuomenėje sukelia kiekviena žinia, kad vienas ar kitas Vakarų istorikas, politikas ar visuomenės veikėjas apkaltino Lietuvą ir lietuvius vengiant objektyviai įvertinti nacių okupacijos laikotarpį bei lietuvių vaidmenį holokauste. Piktindamiesi tokia neteisybe, retai savęs paklausiame – kodėl taip vyksta? Ar tai reiškia, kad turime kažin kokių paslaptingų priešų, organizuojančių šmeižto kampanijas, užsakančių tendencingas publikacijas bei tyrimus, ar išties ko nors nežinome, neatsimename ir nenorime atsiminti? Galbūt bijome, kad atsiminus – labai skaudės, gal daugelį dalykų turėsime vėl perkainoti (jau nežinia kelintą kartą)? Tačiau kad ir kaip būtų – atsiminti, išsiaiškinti, įvardyti procesus ir faktus, kurie nėra nei herojiški, nei malonūs, anksčiau ar vėliau turėsime. Ir nedovanotina klaida manyti, kad tai turėsime padaryti kieno nors verčiami – juo anksčiau suvoksime (ir ne vien žodžiais), jog tai mūsų istorija ir mūsų problema, juo lengviau galima bus susitaikyti.

Šis tekstas – veikiau klausimai, nei atsakymai; tai žmogaus bandymas suvokti problemos istorinius bei moralinius aspektus, diskurso galimybes, neteigiant ko

DALIA KUODYTĖ – istorikė, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinė direktorė.

nors primygtinai, tačiau pabrėžiant, kad kiekvienam svarbu ieškoti tiesos.

Visi diskutuojantieji turbūt sutartų dėl vieno dalyko – šiuo metu tvyrančios įtampos lietuvių ir žydų santykiuose tiesiogiai susijusios su problemomis pirmosios sovietų bei nacių okupacijos, kurios pasekmė – valstybės, kaip reguliavimo sistemos, likvidavimas.

Tiek Lietuvos, tiek užsienio istoriografijoje jau galime rasti pakankamai platų naujausios Lietuvos istorijos faktų bei jų interpretacijų spektrą. Diskusijos apie tai, kas vyko Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metu, Vakaruose prasidėjo tik jam pasibaigus tiek DP stovyklose, tiek Niurnbergo proceso metu, ir vyksta iki dabar. Aiškėjant tragedijos Europoje mastams ir bandant suvokti jos priežastis ir pasekmes, neišvengiamai formavosi tam tikros schemos, modeliai, kurie, kaip pažinimo instrumentai, nėra blogi. Nepriimtina, kai tokios schemos, net atsiradus galimybei naudotis platesniu šaltinių spektru bei diskutuoti, tampa nepajudinamomis tiesomis. Manyčiau, viena iš tokių schemų – Lietuva yra žydšaudžių, kolaborantų kraštas – formavosi kaip tik už Lietuvos ribų ir buvo iškreiptai formuojama sovietinės istoriografijos. Lietuvai vaduojantis iš 50 metų sovietinės okupacijos, romantizuota istorinė atmintis tapo pagrindiniu argumentu bei atspara, siekiant tiesos bei teisingumo. Teigdamas lietuvių istorinės atminties hermetiškumą Vytautas Bruveris apibrėžia modelį, kai prie akivaizdaus teiginio, kad ir lietuviai dalyvavo žudant žydus, yra prijungiamas „tikroviškumą psichologiškai neutralizuojantis teiginys – kiekvienoje tautoje yra savų išgamų“ (*Lietuvos aidas*, 1998, Nr. 231). Atgavusi nepriklausomybę, Lietuva kaktomuša susidūrė ne tik su sau naujais ir nežinomais faktais, tačiau ir su tam tikrais modeliais ir štampais. Beje, sovietinė istoriografija be jokios rimtesnės analizės dėl suprantamų priežasčių buvo atmesta, nepaisant to, kad kai kurie teiginiai atitiko vakarietiškus standartus.

Naujų duomenų antplūdį galime vertinti tik teigiamai. Kita vertus, tai išprovokavo procesus, regis, peržengusius istorijos, kaip mokslo, ribas ir reikalaujančius daug platesnio apmąstymo ir istorinio bei politinio nagrinėjimo.

Manyčiau, kad stereotipiško lietuvių ir žydų santykių formavimosi šaknys slypi formulėje „mes–jie“. Šis identifikavimosi metodas būdingas tiek lietuviams, tiek žydams ir pakankamai gerai žinomas jau XIX a. Ieva Šenavičienė, nagrinėdama XIX a. antros pusės blaivybės sąjūdį, išryškina lietuvių bei žydų interesų takoskyrą: „išgąsdinti blaivybei palankios ir žydų interesams priešingos valdžios pozicijos, Telšių vyskupijos žydai, atsidūrę blaivybės sąjūdžio epicentre, turėjo bijoti išblaivėjusios liaudies neapykantos savo girdytojams – svetimo tikėjimo atstovams, antra vertus, galėjo tikėtis Katalikų bažnyčios užtarimo, priėmę katalikybę“[1]. Normaliomis sąlygomis tokia savivoka yra visiškai natūrali ir normaliai vertintina, tačiau lūžinėse istorijos situacijose daug kas įgauna kitokias, dažniausiai neigiamas prasmes bei formas. Kai skirtingi geopolitiniai interesai 1939–1940 m. dar labiau išryškino savivokos schemų ribas, lietuvių ir žydų santykiai įgavo atviro priešiškumo formą. Kaip tik tada, per pirmąją sovietų ir nacių okupacijas, antrąją sovietų okupaciją pirmame dešimtmetyje susiformavo lietuvių ir žydų skirtinga istorinės atminties vertybių skalė ir stereotipai: lietuvis–žydšaudys, nacių kolaborantas; žydas–komunistas, NKVD-istas; jie mus – mes juos (žymioji „dvigubo genocido“ teorija). Tai ir yra sustingę istorinės atminties modeliai, užbaigiantys bet kokią diskusiją ir vedantys į uždarą ratą, kuriame neveikia jokie faktologiniai ar faktografiniai argumentai. Pavyzdžių čia daug: pradedant Izraelio ambasadoriaus O. Ben Huro interviu pasakyta mintimi apie lietuvių ir žydų patirtas skriaudas: „Galėjo būti du, trys, keturi ar penki šimtai – nežinau tikslaus skaičiaus – žydų, dirbusių sovietiniam režimui, NKVD, KGB ir galėjusių kankinti žmones. Galbūt kai kurie iš jų nužudė daug lietuvių. Mes lyginame keletą individų su masiniu tautos naikinimu“[2]; kritika dėl LR Prezidento sudarytos komisijos pobūdžio, kai kvestionuojama kompleksinio naujausios Lietuvos istorijos tyrimo galimybė remiantis tuo pačiu nusikaltimo pobūdžio skirtingumu. Ir baigiant Lietuvoje pradėtais gaminti vokais, teigiančiais menamą teisybę apie žydus – Lietuvos duobkasius, tačiau iš esmės provokuojančiais tikriausią antisemitizmą su atsakomąja reakcija; kai kurių politkalinių bei tremtinių atsiminimai, vardijantys žydų – MGB tardytojų pavardes ir tarsi pagrindžiantys holokaustą. Istorinio tyrimo kontekste tai tampa bene didžiausia metodologine klaida, kai priežastiniais ryšiais bandoma paaiškinti pirmosios sovietų bei nacių okupacijų metu įvykdytus nusikaltimus (auka tarsi tampa pati kalta, kad su ja šitaip pasielgta – ir vėl „dvigubo genocido“ teorija).

Kaip matome, stereotipinio mąstymo požymių galime rasti tiek lietuvių, tiek žydų sąmonės kloduose. Tačiau ar galime tuo stebėtis ir piktintis, suvokdami, kokius lūžius, fizinius bei moralinius nuostolius šios tautos patyrė XX a. antroje pusėje? Nemanau, kad nors vienas sveikai mąstantis žmogus gali ginčyti, kad 200 tūkstančių žydų žūtis Lietuvoje – sunkiai protu suvokiama tragedija, šimtų tūkstančių lietuvių, lenkų, žydų deportacijos, žudynės Rainiuose ar Panevėžyje – nežmoniški nusikaltimai. Juk niekas nesiginčys, kad tai turi būti išaiškinta bei įvertinta. Maža to – o tai sunkiausiai su-

[1] Šenavičienė I., „Tautos budimas ir didžioji meditacija“, in: *Kultūros barai*, 1999, Nr. 1, p. 75.

[2] Mikelinskas J., „Apie tikrąsias aukas ir mąstymo klaidas“, in: *Kauno diena*, 1998, Nr. 95.

Skaitykite
Kultūros barus
ir jausitės dalyvaują
kultūros gyvenime

Kultūros barai – universalus kultūros ir meno žurnalas, atviras kritinei minčiai ir polemikai, siekiantis atspindėti nuomonių įvairovę ir ugdyti krašto kultūrą pačia plačiąja prasme.

Kultūros barai skiriami ne tik intelektualams, meno kūrėjams, kultūros strategams, bet visiems, kam rūpi Lietuvos ateitis – kokiomis vertybėmis, kokiomis orientacijomis ir nuostatomis remsimės XXI amžiuje.

Kultūros barus galima prenumeruoti Lietuvos pašto skyriuose ir redakcijoje, pirkti spaudos kioskuose, daugelyje knygynų ir meno galerijų.

Metinės prenumeratos kaina:
Lietuvoje – 48 Lt

Užsienyje (oro paštu) – 40 USD (arba kita valiuta pagal esamą kursą). Galima į redakciją atsiųsti banko čekį arba kreiptis į Mariją Paškevičienę šiuo adresu:

vokiama, – kad tiek vienos, tiek kitos okupacijos metu veikė visa nusikalstama sistema (propaganda, tiesioginis dalyvavimas vykdant nusikaltimą), ir toje sistemoje lietuviai nebuvo tik pasyvūs stebėtojai.

Čia išryškėja dvi problemos: nevienodų kriterijų taikymo bei kokybės remiantis kiekybe vertinimo. Regis, pripažįstame, kad holokaustas ir sovietų vykdytas genocidas (beje, Tomas Venclova siūlo vadinti jį stratocidu) yra skirtingo pobūdžio bei masto. Tačiau negalime nesutikti, kad tai, kaip minėjau, buvo nusikalstama veikla. Ir vieno, ir kito nusikaltimo vykdytojai bei organizatoriai yra nusikaltėliai, kurie turi būti įvardyti bei patraukti atsakomybėn. Nebrisdama toliau į teisines lankas, bandau pasakyti, kad toks vardiklis galėtų tapti normalios diskusijos „kodėl taip vyko/įvyko?“ atsparos tašku. Vargu ar gali išvesti iš aklavietės argumentai apie tragedijos pobūdį, aukų skaičių, nusikaltėlių tautybę ar jų skaičių. Kita vertus, tai jokiu būdu nereiškia, kad kvestionuoju kokių nors problemų, kaip istorijos mokslo objekto, svarstymą. Atvirkščiai, manau, jog Lietuvos istoriją nagrinėjant kaip procesą, bandant suvokti priežasties – pasekmės mechanizmą, vertinant vidines tiek tautų, tiek asmenų psichologines transformacijas bei jų sąveikas, kalbėjimas bei kalbėjimasis taptų tik produktyvesnis.

Toks Lietuvos istorijos vientisumo principas išryškina dar vieną, mano manymu, sunkiai su stereotipiniu mąstymu derančią paradigmą. Tai yra terminų vartojimas istoriografijoje, teisinėje kalboje, publicistikoje, tiesiog diskusijose. Visiškai sutinku su Alfredu Bumblausku, teigiančiu kad visos diskusijos bus bevaisės tol, kol diskutuojantys ir rašantysi aiškiai neapibrėš, ką nori pasakyti vienu ar kitu terminu. (Visiškas nesusipratimas toks nekodifikuotas kalbėjimas yra teisiniu požiūriu.) Tačiau jei diskusijos laukas daugiau ar mažiau aiškus, svarbu suvokti, kaip tokioje situacijoje veikia potekstės prasmės, iš esmės asociacijos principu derinančios pateiktą faktą ar mintį su susikurtuoju modeliu ar, kitaip tariant, stereotipu. Pavyzdžiui, net sutarus, kad istoriografijoje vartojamas žodis „genocidas“ gali turėti bendresnę prasmę nei holokaustas, viena vertus, sukeliama priešiška reakcija dėl galimo kokybinio palyginimo, antra vertus, atsiranda pagunda šiuo terminu nusakyti viską, kas susiję su kokiu nors tikru ar įsivaizduojamu blogiu. Reikia konstatuoti dar vieną svarbų momentą – kalbant apie visuomeninės sąmonės schemas bei su jomis susijusį kalbėjimą ar kalbėjimąsi, turime išskirti lygmenis, kurie dažniausiai sietini su socialinėmis ar politinėmis grupėmis. Manyčiau, tai būdinga tiek lietuviams, tiek žydams ir nulemta labai skirtingos patirties, amžiaus bei išsilavinimo ar tiesiog žinojimo.

Tačiau ir pastarojo teiginio nelaikyčiau neginčytinu. Kaip pavyzdį galima būtų pateikti vokiečių istoriko Knuto Stango knygą[3] ir reakciją į ją Lietuvoje. Tiek Arvydo Anušausko, tiek Sauliaus Sužiedėlio nuomone, daugelis knygoje pateiktų faktų nepagrįsti. „Deja, dr. K. Stango bandymai leistis į platesnes Lietuvos praeities ir Holokausto istorijos lankas, baigėsi tragikomiškai – pridaryta tiek klaidų, jog jas visas pristatyti skaitytojams iš tiesų prireiktų stamboko straipsnio.“[4] Saliamonas Vaintraubas Anušausko paskelbtą šios knygos recenziją vertina tik kaip didžiai papiktinto direktoriaus tauškalus (*Lietuvos žinios*, 1998 12 21). Šią istoriją paminėjau tik todėl, kad ji vaizdžiai iliustruoja stereotipų jėgą bei jų poveikį net ten, kur reikia pripažinti elementarias klaidas ir ieškoti tiesos.

Būtų netiesa teigti, kad Lietuvoje nieko nedaroma tai tiesai surasti. Tačiau čia reikėtų išskirti kelis lygmenis: politinį, paremtą daugiausiai šalies užsienio politikos konjunktūra, mokslinį, visuomeninį (neaptarinėsiu teisinio lygmens dėl itin specifinių problemų). Pagrindinis klausimas – kiek jie sąveikauja tarpusavyje kaip sistema, kurios pagrindinis tikslas – atviros pilietinės visuomenės formavimasis. O tai suprantu kaip asmenų gebėjimą būti atviriems naujoms idėjoms, diskutuoti, pagaliau „susitaikyti“ su savo istorija. Kitaip tariant, svarbu, kiek toji sistema, jei ji egzistuoja, veikia kiekvieną Lietuvos pilietį. Sistemos svarbą pabrėžiu todėl,

[3] Stang K., *Kolaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei; das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, 1996.

[4] Sužiedėlis S., „Dar kartą dėl K. Stang'o“, in: *Akiračiai*, 1999, Nr. 2 (306).

kad veikimas vienu lygmeniu geriausiu atveju – bevaisis, o dažniau – duoda visiškai priešingą rezultatą. Turiu galvoje LR prezidento Algirdo Brazausko atsiprašymą Izraelio Knesete žydų tautos už lietuvius, dalyvavusius holokauste Lietuvoje ir po to kilusią reakciją, dėl kurios atsiprašymas liko tuščia deklaracija, jei ne įžeidimu. Čia slypi atsakymas į klausimą, „ko gi jie dar nori – juk atsiprašėme?“ O juk iš esmės ne „jiems“, o mums to reikia – ir ne tuščių frazių, o gilaus suvokimo.

Liūdnokai atrodo ir moksliniai tyrimai, kurių, nors ir ne itin gausiai, jau turime, jei jie nevartojami minėtoje sistemoje. Dažniausiai jie taip ir lieka siauro mokslininkų rato pusiau slaptų diskusijų objektas.

Išskirtiniu reiškiniu mūsų padangėje laikyčiau Tarptautinės komisijos nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti įkūrimą. Komisija buvo įkurta Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus dekretu 1998 m. lapkričio 17 d. Komisiją sudaro Lietuvos, JAV, Vokietijos, Rusijos atstovai. Jau pirmame posėdyje ji apibrėžė darbo gaires – Molotovo–Ribbentropo pakto tarp dviejų totalitarinių valstybių – hitlerinės Vokietijos bei stalininės Sovietų Sąjungos pasekmes Lietuvai: valstybingumo netekti, dvi sovietų bei nacių okupacijas, visų tautybių jos piliečių, ypač žydų, tragišką likimą. Atsižvelgdami į tai, kad holokaustas ir sovietų padaryti nusikaltimai buvo vykdomi siekiant skirtingų tikslų ir skirtingais metodais, Komisijos nariai sutarė dirbti dviejose pakomisėse – nacių bei sovietų okupacijų. Šios pakomisės turi kontroliuoti ir koordinuoti šios srities Lietuvos ir užsienio istorikų tyrimus.

Viskas atrodytų labai paprasta ir net idealu – atliksime tam tikrus veiksmus, paskelbsime faktus, išplatinsime informaciją Lietuvoje ir užsienyje ir galėsime būti ramūs. Tačiau viskas daug painiau. Pats komisijos įkūrimas bei jos tikslų formulavimas suponuoja kelias esmines problemas bei iškelia klausimus. Sistemos prasme toks dėl politinės konjunktūros atsiradęs darinys, formuluojantis tik mokslinio tyrimo rezultatais pagrįstą tikslą, vertintinas teigiamai. Tačiau tuoj pat knieti paklausti – ar išvis įmanomos objektyvios (kiek iš viso gali būti objektyvi istorija) tokios Komisijos išvados, kiek jos bus mokslinės, ir pagaliau, kiek bus galutinės – ar po to nebebus galimi tos srities tyrimai bei mokslinės interpretacijos. Jei taip, tai Komisijos išvados pačios iškris iš istorinio diskurso plotmės ir iškils jų vertės klausimas. Šie klausimai dar diskutuotini ir neatsispindi komisijos dokumentuose.

Kitas ne mažiau svarbus klausimas – Komisijos vieta tarp veikiančių šioje srityje valstybinių įstaigų, visuomeninių organizacijų. Jei ji pajėgs tapti tam tikru koordinuojančiu mokslinių tyrimų, informacijos skleidimo, visuomeninių organizacijų skatinimo veiksniu, galime tikėtis gerų rezultatų.

Visos paminėtos problemos anksčiau ar vėliau turės būti apsvarstytos, kitu atveju jos gali rimtai stabdyti Komisijos darbą, kuris prasidėjo gana viltingai.

Ir vis dėlto vėl grįžtu prie, mano manymu, svarbiausio dalyko – kiekvieno individualaus suvokimo, kas gi įvyko tuomet Lietuvoje, kas įvyko su mumis.

Vaidoto Reivyčio bei Jono Morkaus mokomajame filme „Saulėlydis Lietuvoje“ apie žydus iki holokausto ir jo metu įstrigo keleto lietuvių moterų iš skirtingų Lietuvos vietų pasakyta mintis – išnykus žydams, tokia tuštuma miesteliuose paliko... Tad stumtelėję į šalį politiką, gudrius istorikų darbus, žvilgtelėkime savo sielosna – ar ne toji skausminga tuštuma neleidžia išsilaisvinti minčiai ir jausmui?

Vytautas Kašuba. Kalinių išlaisvinimas. 1942. Gipsas. Kaunas, Vytauto Didžiojo karo muziejus

II PASAULINIS KARAS PAGAL SUVOROVĄ

Lemiamas mūšis už desovietizaciją

Nerijus Šepetys

Brangioji Madlena, nepaprastai aliarmuojančios žinios ateina iš Baltijos valstybių. Likus keliems mėnesiams iki to, kai visa civilizuota žmonija minės Antrojo pasaulinio karo pabaigos 55-ąsias metines, Europoje vis aiškiau girdimas fašistų bumas [...]. *Mes norėtume sužinoti, kodėl JAV tyli, kai Baltijos šalių vadovai tyčiojasi iš milijonų aukų atminimo* [...]. *Savo ruožtu aš pasirengęs apsvarstyti visas galimas jungtines priemones neutralizuoti kylančią fašizmo ir revanšizmo grėsmę.*

Iš ministro Ivanovo atviro laiško
JAV valstybės sekretorei ir
Vakarų diplomatijos vadovams, 2000 kovas

KARAS KAIP NE KARAS

Ne paslaptis, kad visais laikais daugumos istorikų pagrindinis mitybos šaltinis buvo karas. „Karas“, žinoma, plačiaja prasme: ar valstybių, civilizacijų, tautų, ideologijų *išorinis* susidūrimas, ar *vidinis* konfliktas, kova dėl valdžios kurioje nors bendrijoje. Taip misti istorikai turi visas *istorines* teises: juk ar ne „Europos“ ir „Azijos“ susidūrimas pirmiausia rūpėjo Herodotui, ar ne didingąjį „vidinį“ Peloponeso karą rūpestingai aprašė Tukididas? Abiejų istoriografijos tėvų darbai visiems laikams liko pavyzdžiais, kaip perteikti konfliktų istorijas: nešališkai, pasveriant tiek savųjų ir svetimųjų, tiek nugalėtojų ir nugalėtųjų išmintį bei klaidas. Ištisus šimtmečius metraštininkai, istorikai ir „moralistai“ rašė karų istorijas, išlaikydami pusiausvyrą tarp kraštutinių perspektyvų: „kas teisus, tas ir laimi“ ir „kas laimi, tas teisus“, juk, šiaip ar taip, – „nugalėtojai neteisiami“...

Kai prieš beveik du šimtmečius iš istorijų rašymo prisireikė daryti mokslą, moralinius teisumo, išmintingumo ar narsumo kriterijus pamažu išstūmė objektyvių priežasčių ir tendencijų paieškos. Tačiau sykiu paradoksaliai išaugo ir suvešėjo prieštaravimai tarp pačių istorikų: ir nugalėtojai, ir agresoriai, ir perversmininkai, ir aukos, ir revoliucionieriai, ir teisėtai ar neteisėtai užpulti arba nuversti, ir lipdantys pasaulines imperijas, ir ištrinti iš politinio žemėlapio susilaukdavo „objektyvių istorinių tyrimų“, nustatančių istorinę tiesą ar galią esant kaip tik jų pusėje...

Antrasis pasaulinis karas (II PK) – unikalus tiek istorijos tikrovės, tiek jos aprašymo požiūriu. Pirmiausia karą pralaimėjusios Vokietija, Japonija ir iš dalies Italija ne tik buvo priverstos besąlygiškai kapituliuoti ir tapo okupuotos, bet ir buvo, vadovaujant nugalėtojoms, politiškai pertvarkytos, o Vokietija ir Japonija patyrė dar ir esminių socialinių transformacijų bei buvo ilgai administruojamos okupacinių organų. Maža to, Tarptautinis teismo tribunolas (taigi „nepriklausomas“ objektyvus autoritetas) pasmerkė oficialią pralaimėjusių valstybių ideologiją („fašizmą“), kai kurias Vokietijos organizacijas bei nuteisė myriop fašistus – karo nusikaltėlius. Taip susiklostė precedento neturinti situacija: remiantis tiesioginiais liudijimais ir *istoriniais* tyrimais, buvo prieita prie išvados, įtrauktos į *teismo* nuosprendį ir tapusios laisvojo pasaulio visuomenėse nekvestionuojamu *moraliniu* įsitikinimu. Taigi sąjungininkės valstybės-nugalėtojos šiame kare buvo agresijos aukos, jos kariavo teisingą, nacionalinį ir iš(si)vaduojamąjį karą. Vokietija, Japonija ir iš dalies Italija – vienintelės karo kaltininkės. Jos karą sukėlė niekieno neišprovokuotos, vedamos nusikalstamos ideologijos ir siekdamos išimtinai grobiamųjų tikslų. Tiek Vakarų, tiek Rytų šalys aukos-nugalėtojos visaip stengėsi sukliudyti karui (tiesa, kartais iš savanaudiškumo ar naivumo leisdamosis į amoralius ar net neteisėtus kompromisus su agresorėmis, – ši išlyga neprivaloma). Galiausiai, karas iš „fašistinių“ valstybių pusės buvo ir naikinamojo pobūdžio (Vokietijos prieš žydų tautą, SSRS ir jos tautas...), todėl mėginti ginčyti tokį karo vertinimą, konstruoti alternatyvius modelius, reiškia baustis pateisinti fašistų genocidą, jų nusikaltimus prieš žmoniją.

Tokie II PK vertinimo kontūrai laisvojo pasaulio šalyse iš esmės tapo ir ilgą laiką liko „privalomai pasirenkami“, ir ne tik oficialiai valstybių ar įtakingų jų visuomeninių sluoksnių pozicijai, bet ir istorijos bei socialiniams mokslams. Negalima vadintis mokslininku ir rašyti knygų, teoriškai atskiriančių „civilizuotą“ Vermachtą nuo jam vadovavusios nusikalstamos nacių partijos viršūnėlės; tikras istorikas neužsiminės kitų, tegul ir netiesioginių, karo kaltininkų paieškomis ir nekalbės apie kitų valstybių provokacijas, skatinusias

agresores pradėti karą. Tai būtų tiesiog istorinis, teisinis ir moralinis revizionizmas, revanšizmas. Tas pat pasakytina ir apie bandymus teoriškai lyginti nacių ir sovietų totalitarizmus ar net įrodinėti buvus holokaustui nenusileidžiantį sovietų vykdytą valstiečių, ukrainiečių ar čečėnų genocidą. Tokiems svarstymams pripažintinas tik publicistinis statusas, ir akademinės bendruomenės privalančios kovoti, kad jie neįgytų didesnės įtakos visuomenei.

Žinoma, toks vaizdas nei išsamus, nei pakankamai objektyvus. Juk dar iki nacių nusikaltimų Vakarų pasaulyje buvo kalbama apie unikalų Sovietų Sąjungos totalitarizmą, plataus atgarsio ir pripažinimo susilaukė Vasilijaus V. Šulgino, Boriso Suvarino ir kiti liudijimai, apmąstymai, įspėjimai, Roberto Conquesto tyrinėjimai, įrodantys sovietų klastą, terorą ir užmojus tiek kovojant dėl valdžios, tiek ją stiprinant. Tad natūralu, kad pokario metais buvo tęsiama ir ši sovietologinių studijų linija. Tačiau kontekstas jau buvo pakitęs, labiausiai dėl susiklosčiusio savito požiūrio į II PK. Mano pagrindinis tikslas ir yra parodyti, jog teisėtai ir pagrįstai galima kelti klausimą apie tiek laisvojo, tiek posovietinio pasaulio II PK sampratoje ir vertinime glūdintį sovietiškumo užtaisą. Jį pasklaidyti, sykiu paskatinti II PK vaizdo desovietizaciją ir norėčiau, kiek įdėmiau patyrinėdamas Viktoro Suvorovo išdėstytą II PK versiją ir jos keliamus atgarsius.

DESOVIETIZACIJOS PRADMENYS

Antisovietiškumo ir net asovietiškumo Vakaruose būta jau tuoj po karo, svarstant jo užbaigimo teisines problemas: Vokietijos sąjungininkių Europoje vaidmenį, jų kaltės ir „atlyginimo“ mastą (Italijos statuso pokytis kare 1943–1944 m., Rumunijos ir Vengrijos pozicija Vakarų sąjungininkių atžvilgiu karo metu ir jų tarpusavio santykiai etc.), SSRS užsienio politiką ir politinius bei teritorinius pokyčius Rytų Europoje 1940–1941 m. Pastaruoju klausimu bolševikiniam požiūriui įsitvirtinti nepavyko: šalia visų išlygų apie Vakarų vykdytą SSRS izoliaciją, Miuncheno ir Molotovo–Ribbentropo paktų giminystę, sovietų karo baimes etc., Vakaruose iš esmės pripažintas neteisėtas ir agresyvus sovietų politikos pobūdis. Nors tiek Lenkijos, tiek Besarabijos-Bukovinos, tiek Karelijos klausimais Vakarai leidosi į sovietams palankius „kompromisus“, vis dėlto laikytasi bent formalios Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politikos, smerktos Katynės ir kai kurios kitos sovietų karo metų „akcijos“, dirbo Charleso J. Kersteno komitetas, galiausiai daug kas, ir ne tik oficialiuose sluoksniuose, „Šaltąjį karą“ laikė nenutrūkstamu II PK tęsiniu, turinčiu baigtis pralaimėjusių-aukų Rytų Europos valstybių iš(si)laisvinimu. Sulig šia pabaiga grįžo (tegul teritoriškai ir pusiau) *status quo ante*, ir pats gyvenimas įvykdė dalinę desovietizaciją. Eiti iki galo be minėto sovietinio užtaiso kliudė tiek neatremiamas faktas, jog Vakarai tik SSRS padedami nugalėjo Vokietiją, tiek reali SSRS, o vėliau – potenciali posovietinės Rusijos jėga.

Nuo gyvenimo nedaug atsiliko ir mokslas. Ypač minėtinos ne išeivių iš Sovietijos, o pačių vakariečių parašytos komunizmą ir nacizmą sulyginančios (pvz., Hannah Arendt, Alaino Besanššono, Ernsto Nolte'es) studijos, susilaukusios audringos tiek „tikrųjų mokslininkų“, tiek „atviros visuomenės“ reakcijos. Be abejo, sunkiausia situacija II PK paradoksų atžvilgiu susiklostė Vakarų Vokietijoje, kur istorikams jau mažiausiai trejetą dešimtmečių atrodo tiesiog nepadoru paleisti į pasaulį savo veikalus be atsiprašymo už savo tautos nusikaltimus ir atsakingo asmeninės gėdos dėl Aušvico ir Rusijos kampanijos prisipažinimo[1]. Vis dėlto vokiečių istoriografijoje būta ir mūsų temai reikšmingos srovelės, kurią Potsdamo/Niurnbergo dvasiai ištikimi istorikai[2] visąlaik vadina „revizionistine“. Tai esanti „tam tikros rūšies literatūra“ apie SSRS–Vokietijos karą, rašoma daugiausia „diletantų“, prie kurių akademinės bendruomenės gėdai ir pasipiktinimui kartais prisijungia ir profesionalūs tyrinėtojai, iš tiesų tarnaujantys „amžinai vakarykščių“ interesams. Jų tikslas – „pateisinti“ Hitlerio agresiją prieš SSRS, pasiremiant nacių propagandos sukurta „preventyviojo karo“ versija.

Iš tiesų nuo septinto dešimtmečio pradžios Vokietijoje ėmė rodytis, nors ir publicistinių, bet vis dėlto istorinių darbų[3], kuriuose tvirtinta, jog SSRS buvusi tokia pat karo iniciatorė bei agresorė ir kad jos provokuojamai antivokiška užsienio politika ir/ar masyvūs puolamieji kariniai pasirengimai iš dalies ar net esmiškai sąlygojo Vokietijos „preventyvųjį smūgį“ 1941 m. birželį. Taigi SSRS užpuolimas buvęs ne (tiek) naikinamosios Hitlerio programos realizacija, o veikiau karštligiškas, gerai neparengtas smūgis. Žinoma, kai kuriuose darbuose nevengta ir nacizmo apologetikos, kalbėta apie

[1] Tai padaryti pakanka ir „baigiamajame žodyje“; žr. Nolte H.-H., *Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion 1941, Text und Dokumentation*, Hanover, 1991, S. 195.

[2] Žr. *Ibid.*, S. 96–97; Bonvetsch B., „Nastupatel'naja strategija – nastuplenije – napadenije", in: *Otečestvennaja istorija* (*OI*), 1998, n. 3, s. 20–25; Ueberschär G., „22 ijunja 1941 g. v sovremennoj istoriografii FRG: k voprosu o „preventivnoj vojne"", in: *Novaja i novejšaja istorija* (*NI*), 1999, n. 6, s. 59–67.

[3] Hoggan D. L., *Der erzwungene Krieg*, Tübingen, 1961; Fabry Ph. W., *Der Hitler-Stalin-Pakt 1939–1941*, Darmstadt, 1962; Helmdach E., *Überfall? Der sowjetisch-deutsche Afmarsch 1941*, Neckargemünd, 1975; Erikson J., „Kriegsvorbereitungen der Sowjetunion 1940–1941", in: *Probleme des Zweiten Weltkrieges*, Köln, 1976.

Dabartiniai panašios dvasios tyrinėjimai: Magenheimer H., „Neue Erkenntnisse zum Unternehmen „Barbarossa"", in: *Östereichische Militarische Zeitschrift*, 1991, H. 5; Maser W., *Der Wortbruch*, München, 1994; Post W., *Unternehmen Barbarossa: deutsche und sowjetische Angriffsplane 1940/41,* 2. Aufl., Hamburg, Berlin, Bonn, 1996.

kone sąmoningą Europos gynimą nuo bolševizmo. Tad VFR Bundesvėro Karo istorijos tyrimo centro parengto fundamentalaus veikalo „Vokietijos Reichas ir Antrasis pasaulinis karas“ sudarytojo Manfredo Messerschmidto įvadas į IV tomą[4] ir pastarojo skyriai, parašyti Freiburgo Karo istorijos tyrimų centro mokslinio direktoriaus Joachimo Hoffmano[5], „preventyviojo karo“ problematiką svariai ir laiku įvedė į išties mokslinių diskusijų lauką. Nauja ir didžiausia oficialios Antrojo karo versijos peržiūrėjimo banga[6] sutapo su „Istorikų ginču“[7], išprovokuotu minėto Berlyno Laisvojo universiteto prof. Ernsto Nolte'es[8]. Dviejų nusikalstamų režimų teorija neblogai derėjo su tuomet sovietiniame bloke vykusia „destalinizacijos“ kampanija. Tačiau esmingiausią revoliuciją II PK sampratoje tiek besivienijančioje Vokietijoje, tiek Vidurio ir Rytų Europoje, vėliau ir Rusijoje įvykdė nuo 1989 m. įvairiomis kalbomis didžiuliais tiražais leidžiamas Viktoro Suvorovo „Ledlaužis“, fragmentais ir skyriais skelbtas nuo 1985 m. viename Didžiosios Britanijos kariniame žurnale ir įtakingame rusų emigrantų Paryžiuje leidžiame mėnraštyje „Russkaja mysl'“. Kaip šiais laikais labai retai tepasitaiko, knygos populiarumo ir įtakos šaknų reikia ieškoti jos autoriaus gyvenime.

SUVOROVAS, BET NE TAS

Viktoras Suvorovas (tikrasis vardas – Vladimiras Bogdanovičius Rezunas, g. 1947 m. Rytų Ukrainoje) – vienas garsiausių sovietų pareigūnų, perbėgusių į Vakarus. Baigęs aukštuosius karinius mokslus, jis kaip tankų kuopos vadas dalyvavo 1968 m. Čekoslovakijos „išlaisvinime“. Kaip tik nuo tada, pasak paties Suvorovo, jį galutinai užvaldė aistra išsiaiškinti „Didžiojo Tėvynės karo“ tragedijos paslaptį. Aiškindamasis jis pamažu tapo įsitikinusiu sovietinės santvarkos priešu. Tuo tarpu Rezunas 1974 m. su pagyrimu baigė Karo diplomatijos (iš tikrųjų – GRU) akademiją, išsiųstas dirbti atašė (iš tikrųjų verbuojančiu („dobyvajuščij“) karininku) į SSRS atstovybę prie JT Ženevoje. Karinė žvalgyba Rezunui sekėsi, bet štai 1978 m. jis su žmona ir dviem vaikais staiga sėkmingai perbėgo į Didžiąją Britaniją.

Perbėgėlis GRU majoras ilgai liko giliame pogrindyje, jį nesėkmingai medžiojo SSRS slaptosios tarnybos. Tuo pat metu jis kaupė medžiagą ir rašė studiją apie tikrąjį SSRS vaidmenį II PK. Tačiau parašęs ilgai nesiryžo skelbti. Užtat nuo devinto dešimtmečio pradžios ėmė rodytis kitos jo knygos: beletrizuoti autobiografiniai „Išvaduotojo pasakojimai“ (drastiški vaizdeliai apie Raudonosios armijos (RA) kasdienybę „taikos“ ir invazijos į Čekoslovakiją sąlygomis), romanas „Kontrolė“[9] apie „ježovščinos“ pabaigą ir piktąjį Stalino genijų, pirmą knygą pratesiantis autobiografinis „Akvariumas“ (romantinis pasakojimas apie tarnybą karinėje žvalgyboje), vėl labiau literatūrinis „Specnazas“... Galiausiai vis dar anonimas Suvorovas ryžosi knyga išleisti ir „Ledlaužį“ – šokiruojantį ir įtaigų pasakojimą apie tai, kaip pasinaudojusi „revoliucijos ledlaužiu“ Hitleriu, Sovietų Sąjunga sukėlė ilgai brandintą II PK, kuriuo prisidengusi ji siekė „išlaisvinti“ visą pasaulį. Dar nenuslūgus „Ledlaužio“ sukelto furoro bangai, knyga 1992 m. buvo išleista Rusijoje. Didžiulis pasisekimas ir skirtinga profesionalių tyrinėtojų bei skaitančios visuomenės reakcija paskatino autorių 1993 m. rudenį išleisti tęsinį „Diena M“, kuriame išsamiau ir faktografiškiau apžvelgta nuo 1939 m. rugpjūčio 19 d. vykusi visuotinė SSRS mobilizacija, turėjusi pasibaigti grandioziniu Vokietijos užpuolimu 1941 m. liepos 6 d. Dar po poros metų pasirodė trečia knyga „Paskutinė respublika“[10], kurioje jau labiau atsižvelgiant į Rusijos visuomenės istorinę sąmonę ir polemizuojant su p(r) osovietine istoriografija aptartas Stalino sumanymų ir II PK rezultatų santykis. Paskutiniais metais Suvorovas vėl grįžo prie karo išvakarių: romano „Kontrolė“ tęsinyje „Pasirinkimas“ (1997)[11] tarytum keliamas piktojo genijaus galimybių ribų klausimas, iš biografinių etiudų nuaustos studijos „Valymas“ (1998) puslapiuose autorius stoja į kovą su bene kietakaktiškiausiu su SSRS istorija susijusiu požiūriu, jog Stalinas pačiose karo išvakarėse paranojiškai ir avantiūriškai nurėžė galvą („obezglavlil“) kariuomenei, sunaikindamas talentingiausius karvedžius.

Lietuviškai yra pasirodžiusios penkios Suvorovo knygos, „Akvariumo“ tekstas Nepriklausomybės pradžioje publikuotas „Lietuvos aide“. Nesunkiai prieinami Lietuvoje ir rusiškai išleisti „Išvaduotojas“ bei „Valymas“. Galima sakyti, kad Suvorovas bent jau girdėtas ne

[4] In: *Der Angriff auf die Sowjetunion*, (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Bd. 4), Frankfurt a. M., 1983, S. XIII–XIX.

[5] „Die Sowjetunion bis zum Vorabend deutschen Angriffs“, in: *Ibid.*, S. 38–97; „Die Kriegsführung aus der Sicht der Sowjetunion“, in: *Ibid.*, S. 713–809.

[6] Greta perbėgėlių iš sovietinio lagerio parašytų darbų plataus atgarsio susilaukė austrų filosofo Ernsto Topitscho straipsniai ir studijos, iš kurių žymiausia: *Stalins Krieg,* München, 1985.

[7] Neblogai nušviestas straipsnių rinkiniuose: *Gechichtswende?*, Freiburg, 1987; *„Historikerstreit“*, München: Piper, 1987.

[8] Pirmąja kibirkštimi tapo straipsnis „Vergagenheit, die nicht vergehren will“, in: *FAZ*, 1986 06 06; Nolte'es reakcija į kilusią diskusiją: *Das Vergehen der Vergangenheit*: *Antwort an mine Kritiker im sogenannten Historikerstreit,* Ullstein Vlg., 1987; svarbiausias veikalas: *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*, 4. Aufl., Propyläen Vlg., 1989, S. 616.

[9] Liet. vert. 1999.

[10] Trilogijos liet. leidimai: Suvorovas V., *Ledlaužis: kas pradėjo Antrąjį pasaulinį karą*, Vilnius, 1995; Idem, *Diena M: kada prasidėjo Antrasis pasaulinis karas?*, Vilnius, 1996; Idem, *Paskutinė respublika: kodėl Sovietų Sąjunga pralaimėjo Antrąjį pasaulinį karą?*, I, Vilnius, 1996.

vien iš knygų: paties pirmo žurnalo „Ekstra“ numerio „vinis“ kaip tik ir buvo interviu su Suvorovu. Jo knygas Lietuvoje leidžianti „Minties“ leidykla netgi planavo autorių pasikviesti į 1999 m. pavasarinę Knygų mugę, tik, kaip rašė dienraščiai, atitinkamos Lietuvos tarnybos nesutikę garantuoti saugumo autoriui, iki šiol tebepersekiojamam Rusijos tarnybų už „tėvynės išdavimą“. Pakankamai susipažinę su Suvorovo idėjomis ir II PK laikotarpiu besidomintys istorikai. Bet apie Suvorovo knygų atgarsius, jo koncepcijos (ne)priėmimą ir poveikį istorijos mokslui – kiek vėliau, dabar metas pasižiūrėti, ką gi taip ypatinga jis teigia?

„DIDŽIOJO TĖVYNĖS KARO“ ISTORIJOS AUKA

Norint tai patirti, reikia turėti su kuo palyginti. Trilogijoje Suvorovas tik bendresniais bruožais užsimena apie su jo tema susijusius Vakarų istorikų darbus, daugiau, tiesa, kalba apie prosovietinius laisvojo pasaulio visuomenės sąmonės vaizdinius. Bet daugiausia polemizuoja su sovietine, vėliau posovietine Rusijos istoriografija: oficialios daugiatomės „Didžiojo Tėvynės“ karo, II PK istorijomis, Viktoro Anfilovo, Dmitrijaus Volkogonovo, Machmudo Garejevo ir kitų veikalais veikalėliais. Mini kelissyk ir Aleksandro Nekričiaus vardą. Štai jo koncepciją ir norėčiau pasitelkti kaip pirmavaizdį. Priežastis paprasta: Vladimiras Rezunas, padaręs didįjį atradimą, nuvainikuojantį „didįjį tėvynės karą“ ir visą demoniškąjį komunizmą, turėjo emigruoti, idant galėtų apie tai parašyti; Aleksandras Nekričius padarė daug mažų atradimų, susijusių su tuo pačiu, ir išdėstė juos nedidelėje knygelėje[12] (Stalinas buvo despotas, jo pasipūtimas ir ambicingumas klestinčio asmenybės kulto sąlygomis sąlygojo klaidas tiek užsienio, tiek gynybos politikoje, dėl ko ir kilo 1941 m. birželio 22 d. katastrofa). Po ilgų ir griežtų svarstymų viskas baigėsi SSKP CK sprendimu išmesti Nekričių iš partijos, uždrausti jam publikuoti savo darbus; greitai jis buvo priverstas emigruoti... Ir štai emigracijoje kartu su Michailu Geleriu jis 1981 m. baigė (tuo pat metu kaip ir Suvorovas „Ledlaužį“) rašyti daugeliu atžvilgiu nepralenkiamą SSRS istorijos sintezę „Utopija valdžioje“, kurios VII ir VIII skyriai, skirti II PK išvakarėms ir „Didžiajam Tėvynės“ karui, parašyti, žinoma, Nekričiaus[13].

V. Koreckij. Mūsų armija yra dirbančiųjų išvaduotoja. 1939. Plakatas

Nekričius SSRS užsienio politikos „imperialistinį“ pobūdį ne tiek išveda iš bolševikų noro įsiviešpatauti pasaulyje, kiek vadovaujasi geopolitiniais argumentais: nuo ketvirto dešimtmečio vidurio vis stiprėjo fašistinis blokas, besiveržiantis įsigalėti visame pasaulyje. Likusios imperialistinės valstybės norėjo nukreipti fašistų agresiją į priešingą pusę nuo savęs: štai britai su prancūzais Europoje stūmė Hitlerį į Rytus, o tarptautiškai vis dar izoliuota SSRS žūtbūt siekė susidraugauti su Hitleriu ir įvelti jį į konfliktą su Vakarų valstybėmis. Abi pasyviosios pusės iš karo tikėjosi išpešti sau maksimalios naudos: būsimasis JAV prezidentas Harry Trumanas jau antrais karo Europoje metais teigė, „jog reikią palaukti, kuri pusė nugalėsianti“ ir „tuomet nugalėtoją palaikyti“, o Stalinas dar 1925 m. tvirtinęs, jog SSRS paskutinė įsijungsianti į tokį karą, ir jos mestas svarstis duos sovietams lemiamą persvarą[14]. Tiesa, vieni tik norėjo prisijungti prie nugalėtojų, kiti planavo įsigalėti vieni, tačiau tai, matyt, tik kiekybinis skirtumas, – juk iš esmės visi imperialistai vienodi...

Nekričius polemizuoja su visais įmanomais sovietinės istoriografijos išvedžiojimais apie Molotovo–Ribbentro-

[11] Liet. vert. 1998.
[12] Nekrič A., *1941. 22 ijunja*, Moskva, 1965.
[13] Žr. Geller M., Nekrič A., *Utopija u vlasti*: *istorija Sovetskogo Sojuza s 1917 goda do našych dnej*, London, 1989, s. 339–496.
[14] *Ibid.*, s. 329.

po paktą: jo požiūriu, SSRS turėjusi galimybę rinktis, ir geriausia buvusi lūkuriavimo taktika. Pasirašiusi su Vokietija sutartį, SSRS įgalino (būtina sąlyga!) Hitlerį užpulti Lenkiją. Šalia jau minėtų suartėjimo priežasčių minėtinas SSRS grįžimas prie didžiavalstybinės politikos bei Stalino baiminga pagarba nacistinės Vokietijos tvarkai ir galiai. Pakto sudarymas, bendros SSRS–Vokietijos sienos ir staigios agresijos galimybės atsiradimas buvo tik viena iš Stalino klaidų virtinės „rengiantis" karui. Pirmiausia minėtinas esminis kariuomenės ir pramonės susilpninimas, per „didįjį valymą" sunaikinus daugumą gabiausių „vadovaujančių kadrų", visoje šalyje pasėjęs baimės ir nepasitikėjimo daigus. Klaidingas buvo ir Stalino prisirišimas prie pasenusio pilietinio karo modelio, trukdęs šalį tiek techniškai, tiek morališkai parengti karui, bei objektyvaus vaizdo susidaryti neleidęs visuotinis pataikavimas. Klydo Stalinas ir nenumatydamas staigaus Prancūzijos, Jugoslavijos sutriuškinimo, medžiagiškai remdamas Vokietiją 1939–1941 m. Tačiau kaip suderinti visapusišką nuolaidžiavimą Hitleriui iki pat užpuolimo (p. 382–385, 388–391, 395–397), daugybės įspėjimų apie užpuolimą ignoravimą (p. 392–394, 398–400) ir galiausiai visišką nesirengimą atremti agresiją (p. 400–402)? Nekričius gelbstisi „psichologiniu" paaiškinimu: „Stalinas, regis, negali įsivaizduoti, kad Hitleris pradėsiąs karą prieš SSRS. Jis linkęs tikėti, jog karą nori išprovokuoti Vermachto pergalių apsvaiginti vokiečių generolai. Be to, Stalinas juk gerai žino: šalis karui dar nepasirengusi, visi kariniai planai numatyti 1942 metams. Stalinui tiesiog baisu. Jis darosi neryžtingas, jam, regis, iš paskutiniųjų norisi nutolinti tai, kas neišvengiama. Galbūt šiuo momentu [birželio 21 d. vakarą] jis svaiginasi stebuklo laukimu..." (p. 403).

Akivaizdu, kad Nekričiaus modelis – nevienabriaunis: išlikę daug ir stalininės (SSRS izoliacija, vokiečių karinis pranašumas), ir chruščiovinės (pražūtinga kariuomenės valymo, apskritai asmenybės kulto įtaka, Stalino tamsumas karo klausimais ir pan.), ir brežnevinės (klaidingas vokiečių puolimo krypčių numatymas, taikaus sureguliavimo viltis) propagandos štampų, kita vertus, nemažai pasinaudota ir Vakarų istorikų įžvalgomis (agresyvi ir nusikalstama SSRS politika savo piliečių ir kaimyninių valstybių atžvilgiu, nesavikritiška sovietinė savimonė). Tačiau bendras karo vaizdas, deja, visiškai išsitenka sovietinės–antisovietinės linijos rėmuose.

O „DIDŽIOJO TĖVYNĖS KARO" NEBUVO...

Tuo tarpu Suvorovas visiškai desovietizuoja ne tik dominuojančią/teisėtą II PK sampratą, bet ir visą SSRS istoriją. Ir tai daro sąmoningai remdamasis ne slaptais dokumentais ar net paskelbta archyvine medžiaga: „*Svarbiausias mano šaltinis – viešos sovietinės publikacijos*. Net šito visiškai pakanka, kad būtų galima sovietinius komunistus pastatyti prie gėdos stulpo ir pasodinti juos į teisiamųjų suolą šalia vokiečių fašistų, o kartais ir priekyje jų. [...] Komunistai patys pripažįsta, jog jie Hitlerio rankomis pradėjo Europoje karą ir rengė netikėtą smūgį pačiam Hitleriui, kad užgrobtų jo sugriautą Europą. Mano šaltiniai tuo ir *vertingi*, kad *nusikaltėliai patys pasakoja apie savo nusikaltimus*" (*Ledlaužis,* p. 12).

Tokiais pratarmės žodžiais Suvorovas puikiai reziumuoja savą II PK istorijos versiją. Jos istorinį pagrindą dar neįpusėjus Pirmajam pasauliniam karui „Karinėje proletarinės revoliucijos programoje" pateikė tuomet politinis tremtinys Leninas: pasaulinė revoliucija įvyksianti (=bolševikai užkariaus pasaulį) kaip antrojo imperialistinio karo padarinys. Prieš tai, tiesa, reikia užgrobti valdžią vienoje šalyje. Tai bolševikai padarė po pusantrų metų. Tačiau pasibaigus Pirmajam karui, iš karto sukelti antrojo nepavyko, – užgrobtą šalį dar reikėjo užkariauti. O paskui, 1920 m., jau buvo per vėlu: pasaulinė revoliucija užstrigo jau prie Varšuvos. Reikėjo keisti taktiką. Reikėjo atokvėpio ir rimtesnio pasirengimo. NEPas, Vakarų investicijos ir pagalba, karinė industrializacija, kolektyvizacija, visuomenės, partijos, nomenklatūros, kariuomenės, pačių valytojų valymai – visa tai Suvorovas interpretuoja kaip kryptingą visapusišką SSRS rengimąsi pasaulinei revoliucijai. Kaip Stalinas įsitvirtino valdžioje, priešininkus leisdamas visąlaik naikinti sąjungininkams, vėliau tapdavusiems tokiu pat būdu sunaikinamais priešais, – taip turėjo būti ir su karu: reikėjo remti tas jėgas, kurios priešinasi po Pirmojo karo sukurtai tvarkai ir pasiryžusios ją sugriauti – stipriausi čia pasirodė vokiečių nacionalsocialistai. Apie sovietų paramą naciams einant į valdžią, joje įsitvirtinant, apsiginkluojant ir t. t. trilogijoje kalbama palyginti nedaug. Suvorovui labiau rūpi parodyti, kaip, kieno valia ir kada prasidėjo II PK. Atsakymas griežtas: jį pradėjo Stalinas 1939 m. rugpjūčio 19 d., davęs įsakymą paleisti slaptosios mobilizacijos mechanizmą. Pirmus jos pėdsakus Suvorovas aptiko ėmęs tyrinėti 1939 m. rudenį pridygusių naujų divizijų pirmojo paminėjimo (įsakymo suformuoti ir vado paskyrimo) datas. Rezultatas – bemaž 100 visiškai naujų divizijų sukurta tą pačią rugpjūčio 19 dieną... Tai ir yra pradžia slaptosios mobilizacijos pagal tuometinio Generalinio štabo viršininko Boriso M. Šapošnikovo planą, išdėstytą veikale „Armijos smegenys" (1927–1929; *Diena M,* p. 86).

Vienas pirmų plano realizacijos žingsnių – 1939 m. rugsėjo 1 d. Nepaprastojoje SSRS Aukščiausiojo sovieto sesijoje priimtas Visuotinės karo prievolės įstatymas, leidęs vienu ypu pašaukti į kariuomenę visus, turinčius daugiau kaip 21 metus ir anksčiau netarna-

vusius, taip pat visus, kuriems tais metais sukanka 21, 20, 19 metų, ir dar dalį 18-mečių. Idant taip lyg ant mielių auganti kariuomenė nesukeltų kieno nors įtarimų, reikėjo serijos nedidelių karų. Tai kaip tik ir užtikrino slaptieji sutarties su Vokietija protokolai: Lenkija, Suomija, Lietuva, Latvija, Estija, Besarabija – kiekvienam „vadavimui“ rengiami nauji šaukimai, o pašauktieji nepaleidžiami (*ibid.*, p. 154). „Taip pradėta slapta mobilizacija turėjo baigtis Vokietijos ir Rumunijos užpuolimu 1941 m. liepos 6 d. Tuo pačiu metu Sovietų Sąjungoje turėjo būti paskelbta diena M – diena, kada mobilizacija iš slaptos virsta atvira ir visuotine“ (*ibid.*, p. 259).

Suvorovas pasitelkia pačių įvairiausių faktų grupes. Pirmiausia tai SSRS ginklavimosi istorija, kurią vaizduodamas jis pabrėžia ne tik RA grandioziškumą, modernumą ir galią, bet ir visapusišką jos rengimą tik vieno tipo karui: netikėtam grandioziniam *blickrygui*. Tik tokiam karui, kuris prasideda smūgiu miegantiems priešo aerodromams, buvo pritaikyti artimasis bombonešis Su-2, pikiruojantis bombonešis Pe-2, šarvinis šturmo lėktuvas Il-2. Tik žaibo karui Europoje buvo pritaikyti per 7000 lengvųjų vikšrinių/ratinių tankų BT-2, BT-5, Bt-7, BT-7A (tai buvo perpus daugiau negu Vokietija turėjo 1941 m. birželio 22 d., be to, SSRS turėjo dar bent 15 000 tankų, kurių dauguma buvo ir sunkesni, ir galingesni, ir naujesni už BT); niekam kitam nebuvo tinkami 10 oro desanto korpusų, su juos nuolat papildyti turėjusių virš milijono parašiutininkų; pagaliau niekam daugiau netiko ir milijonai prigamintų Vokietijos ir Lenkijos žemėlapių (SSRS vidaus žemėlapių kariuomenė beveik visai neturėjusi...), „Trumpų rusiškų–vokiškų [–rumuniškų] pasikalbėjimų knygelių“... Įdėmesnis žvilgsnis į SSRS ginkluotės, amunicijos ir kitų karo reikmenų raidą leidžia pamatyti dar daugiau: SSRS ruošėsi karui, kuris neturėjo baigtis Vokietijos sutriuškinimu, jos karinio-pramoninio potencialo sunaikinimu. Mat tam reikalinga strateginė aviacija, o SSRS turėjo nepažeidžiamą, zenitinių patrankų nepasiekiamą strateginį bombonešį TB-7. Tačiau serijinė jo gamyba, Stalino įsakymais daugsyk atšaukta, iki 1941 m. birželio 22 d. taip ir nepradėta. TB-7 buvo puikus ginklas tiek puolamajame, tiek gynybiniame kare, o netiko jis tik vieninteliu atveju: jei priešo šalį ruošiamasi ne sunaikinti, bet užimti ir jos potencialą panaudoti... kam? – Europos išvadavimui, pasaulinei revoliucijai. Neapsiribota vien kariniu RA rengimu, pačios svarbiausios funkcijos joje patikėtos NKVD, taigi baudžiamosios kariuomenės daliniams: pirmiausia tai dar prieš Pirmojo strateginio ešelono avangardą sieną peržengiantys „specnazo“ batalionai ir pulkai, kurių paskirtis – peržengus priešo sieną pravalyti kelią puolančiai RA (o prieš tai – „išvalyti“ savą pasienio teritoriją, kas ir buvo padaryta 1941 m. birželio 14 d., dešimtis tūkstančių lietuvių, latvių, estų, slavų etc. iškeldinant „į šalies gilumą“), o šiai nužygiavus tolyn, išvalyti užimtą teritoriją, izoliuojant ir naikinant priešiškus elementus. O kad RA sparčiau ir entuziastingiau žygiuotų į priekį, jos dvasią kulkomis į pakaušį stiprina NKVD užtvaros būriai (kiekvienoje armijoje – bent vienas iš tokių būrių sudarytas motorizuotas šaulių pulkas). Tačiau tai dar tik pradžia, mat pagrindinės NKVD pajėgos sutelktos nuo 1941 m. pradžios kurtoje operatyvinėje kariuomenėje, sudarytoje iš dešimčių motorizuotųjų šaulių divizijų (MŠD), turinčių užimtoje teritorijoje sunaikinti užsilikusius karinio ir besirandančius civilinio pasipriešinimo židinius, o tai padarę – užtikrinti sklandų naujosios tvarkos kūrimą, kitaip tariant – sovietizaciją. Tačiau čekistai patys kurti negali, jie tik naikina ir saugo, todėl kiekvienoje MŠD, taip pat prie visų armijų ir frontų tarybų, iš ligi tol žemesnėse RA grandyse dirbusių ir mobilizuojamų tūkstančių naujų politinių darbuotojų buriamos ypatingos paskirties grupės, kurios ir turi sovietizuojamas šalis administruoti. Tiesa, o ką gi daryti „raudoniesiems sargybiniams“ – NKVD pasienio kariuomenei? Ir ja pasirūpinta. Sunaikinę pasienio aprūpinimo ruožą, sugriovę įtvirtinimus ir palikę visiškai atvirą puolimui sieną, pasieniečiai 1941 m. birželio viduryje buvo suskirstyti į pasiliekančius vietoje (iš jų formuojami „specnazo“ batalionai) ir permetamus į užnugarį, iš kurių formuojamas III strateginis ešelonas, kurio tikslas – įtvirtinti pirmųjų ešelonų laimėjimus ir saugoti naująsias sienas...

Taigi 1941 m. liepos 6 d. turėjo būti pradėtas grandiozinis Europos išvadavimas, kurio repeticiją matėme 1939 m. rudenį Rytų Lenkijoje, dalinį variantą – 1939 m. žiemą Suomijoje, taikingąjį – 1940 m. vasarą Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir Besarabijoje, sušvelnintąjį – 1945 m. Rytų ir Vidurio Europoje. Tačiau „slapta mobilizacija buvo tokia milžiniška, kad nuslėpti jos nepavyko. Hitleriui liko tik viena galimybė – gelbėtis preventyviu smūgiu. Hitleris aplenkė Staliną dviem savaitėmis“ (*Diena M,* p. 259). Kaip tik toks visapusiškas ruošimasis agresijai tapo visiško sovietų kariuomenės bejėgiškumo, jos triuškinimo pirmais *kitokio* karo mėnesiais priežastimi. Karo, kurį Vokietija pradėjo visiškai nepasiruošusi, su keliskart mažesnėmis pajėgomis, keliolikakart mažesniais ištekliais ir beveik be jokių atsargų. Karo, kuris, net ir pradėtas pačiomis palankiausiomis sąlygomis, negalėjo apsaugoti Vokietijos nuo pralaimėjmo. Bet toks savižudiškas Vokietijos antpuolis tapo Sovietų Sąjungos katastrofa. Užuot užėmusi visą pasaulį ar bent kontinentinę Europą bei jos kolonijas, jai atiteko mažiau negu pusė laimikio. Sovietų Sąjunga tiesiog gyvybiškai negalėjo taikiai egzistuoti šalia normalių valstybių, todėl nepasiekus būtinos pergalės Antrajame kare ir nebeužtenkant jė-

gų trečiajam, prasidėjo vidinis irimas, dėl kurio SSRS neišvengiamai žlugo (*Paskutinė respublika,* p. 31).

Pristatyti Suvorovo koncepciją, net ir bendrais bruožais, nėra paprasta, kaip nelengva ją ir apytikriai suprasti: autorius ne tik nepateikia sintezės, bet sąmoningai konstruoja kuo grandioziškesnius paradoksus, stengdamasis viską, kas įmanoma, sukeistinti, išklibinti pačius iš pažiūros patvariausius istorinius įsitikinimus, – o kur dar provokuojantis-parodijuojantis-ironizuojantis ir sykiu paprastas valstietiškas stilius. Todėl nenuostabu, kad jo II PK samprata susilaukia pačių įvairiausių komentarų bei reakcijų. Ir čia, mano įsitikinimu, ir svarbesnis, ir įdomesnis yra ne vakarų, o posovietinės Rusijos kontekstas.

SUVOROVO TEORIJOS KRITIKA IR RECEPCIJA RUSIJOJE

Suvorovo idėjos gyvai svarstomos periodinėje publicistikoje, bet dažnai ignoruojamos rimtų akademinių žurnalų ir mokslinių tyrinėjimų. Tai suprantama. Juk, kaip kone paniekinamai pastebi prof. Berndtas Bonvetschas, Suvorovas savo fantastiniams išvedžiojimams pagrįsti „nepanaudoja nė vieno naujo dokumento“[15], – kokia tad gali būti jų nauda ar žala istoriniams tyrimams?

Nors Rusijoje „Ledlaužis“ tepasirodė 1992 m., poveikį čia jis padarė, matyt, dar didesnį nei Vokietijoje ar Lenkijoje. Tiesa, savilaidoje dar perestroikos metais platinti „Russkaja mysl'“ publikuoti „Ledlaužio“ skyriai, o ir prieš „Ledlaužio“ pasirodymą kai kurie rusų istorikai buvo pradėję perversmą II PK sampratoje[16]. Tačiau „Ledlaužis“ iš esmės palietė pačius posovietinės Rusijos visuomenės sąmonės pagrindus: pirmiausia knygos autorius – „Tėvynės išdavikas“ ir aktyvus jos priešų tarnas, antra, jis neigia buvus „teisingą, nacionalinį, išvaduojamąjį Didįjį Tėvynės karą“, aklai kartodamas Hitlerio ir Goebbelso propagandą. Tad nenuostabu, kad dauguma reakcijų į šią kelissyk milijoniniais tiražais[17] perleidžiamą knygą buvo griežtai neigiamos: juk triuškino „Ledlaužį“ ne bet kas, o anksčiau Rezuno-Suvorovo realumą neigę aukšti GRU pareigūnai[18], didieji Suvorovo nuolat per dantį traukiami sovietinės istoriografijos šulai. Sunku būtų vadinti moksline ir pirminę negausių Suvorovo šalininkų reakciją, svyruojančią nuo besąlygiško rėmimo iki pamėgdžiojimo[19]. Tuo tarpu su „Ledlaužio“ tematika tiesiogiai susijusios mokslinės publikacijos[20] arba apsiribojo išslaptintų dokumentų pristatymu, arba lietė siaurus klausimus, nekreipdamos dėmesio į „suvoroviadą“.

Tačiau situacija keitėsi, ir nuo 1994 m. „Ledlaužis“ įsitvirtino moksliniame diskurse[21]. Pagrindine suvoroviados vieta tapo akademinių žurnalų „Otečestvennaja istorija“, „Voprosy istorii“, „Novaja i novejšaja istorija“, „Voenno-istoričeskij žurnal“ (išvardijau mažėjančio desovietizuotumo tvarka) puslapiai, sykiu pakilo ir atitinkamų publikacijų populiaresnėje periodikoje lygis. Suvorovo knygos ne tik išprovokavo diskusiją, jos suteikė nemažai impulsų ir svarbių dokumentų paieškai. Jų atradėjais ir skelbėjais tapdavo tiek prosovietiškai nusistatę istorikai (Jurijus Gor'kovas, Olegas Višliovas, A. Pečenkinas), tiek SSRS agresyvumo versijos šalininkai (V. Dorošenka, Tatjana Bušujeva, Valerijus Danilovas, Vladimiras Nevežinas), todėl tų pačių dokumentų interpretacijos dažnai iš esmės skirdavosi. Čia paminėtinas Stalino pasisakymas slaptame Politbiuro posėdyje 1939 m. rugpjūčio 19 d.[22], Stalino kalba Karo akademijų absolventams Kremliuje 1941 m. gegužės 5 d.[23] ir 1941 m. gegužės 15 d. RA Generalinio štabo „Samprotavimai dėl Sovietų Sąjungos pajėgų strateginio išskleidimo plano karo su Vokietija ir jos sąjungininkėmis atveju“[24].

Naujos sampratos ieškojimus II PK pabaigos 50-mečio akivaizdoje imta sintetinti: apsiginamos istoriografinės disertacijos[25], leidžiami straipsnių rinkiniai[26]. Pamatinių II PK ir Vokietijos–SSRS karo vaizdinių revizija sukūrė nuo Suvorovo nebepriklausomą Rusijos istoriografijos tradiciją[27]. Tad ne tiek į pastarąją, kiek į išlikusį karo istorikų mąstymo sovietiškumą

[15] Bonvetsch B., *op. cit.,* s. 22.

[16] Petrov B., „O strategičeskom razvertyvanii Krasnoj Armii nakanune vojny“, in: *Voenno istoričeskiij žurnal* (*VIŽ*), 1991, n. 12, s. 10–17; Kiseliov V., „Uprjamyje fakty načala vojny“, in: *VIŽ*, 1992, n. 2, s. 14–19.

[17] Tai kažin kodėl visus istorikus labai skaudino...

[18] Kalinin V., „Kto vy, kapitan Rezun?“, in: *Nezavisimaja gazeta,* 1993 12 25; Pavlov A., „„Ledokol“ pošol zadnim chodom, ili Čto stoit za ispoved'ju predatelja?“, in: *Rossijskaja gazeta,* 1994 04 26.

[19] Kapustin M., „Načalo vojny: opyt osveščenija tiomnych stranic“, in: *Segodnja*, 1993 06 22; eilė B. V. Sokolovo straipsnių, pvz., in: *Nezavisimaja Gazeta,* 1993 12 31; 1994 04 05.

[20] Firsov F., „Archivy Kominterna i vnešnjaja politika SSSR: 1939–1941 gg.“, in: *NI*, 1992, n. 6; Dongarov A., „Meždu Rejnom i Volgoj“, in: *Rodina*, 1991, n. 5.

[21] Pradžią davė: Mel'tiuchov M., „Spory vokrug 1941 g.: Opyt kritičeskogo osmyslenija odnoj diskusiji“, in: *OI*, 1994, 3, s. 4–22. Straipsnis, beje, publikuotas tik po aštrių redkolegijos diskusijų, kurių medžiaga paskelbta in: *OI*, 1994, 4–5, s. 277–283.

[22] Tatjanos Bušujevos rastas buv. SSRS Ypat. archyvo slaptuose trofėjiniuose fonduose, saugomas Istorinių dokumentų kolekcijų saugojimo centre, f. 7, ap. 1, b. 1223; skelbtas in: *Novyj mir*, 1994, n. 12, s. 232–233.

[23] Trys pagrindiniai kalbos variantai skelbti in: *Iskusstvo kino*, 1990, n. 5, s. 10–16; *Osteuropa*, 1992, n. 3, s. 242–262; *Istoričeskij archiv*, 1995, n. 2, s. 23–31.

[24] Skelbti in: *Österreichische Militärische Zeitschrift,* H. 1, 1993, S. 41–51; *NI*, 1993, n. 3, s. 40–45.

[25] Mel'tiuchov M., *Sovremennaja otečestvennaja istoriografija predistorii Velikoj Otečestvennoj vojny (1985–1995 gg.)*, Dis. kand i. n., Moskva, 1995; Frolov M., *Velikaja Otečestvennaja vojna 1941–1945 gg.: Istoriko-sravnitel'nyj analiz rossijskoj i nemeckoj literatury*, Avtoref. dis. dok. i. n., Sankt Peterburg, 1996.

[26] *Drugaja vojna: 1939–1945* [*DV*], (sost. V. Bušujev), Moskva, 1996, 490 s.; *Gotovil li Stalin nastupatel'nuju vojnu protiv Hitlera? Nezaplanirovannaja diskusija,* (sost. V. Nevežin), Moskva, 1995, 186 s.

reaguojanti Suvorovo „Paskutinė respublika“ beveik nesusilaukė Rusijos istorikų dėmesio, o visapusišką atkirtį Suvorovui pasišovusio duoti Izraelio prof. Gabrieliaus Goredeckio veikalai[28] netgi netraktuojami kaip rimti istoriniai tyrinėjimai. Tačiau jie pelnė išskirtinį Rusijos oficialių sluoksnių entuziastingą pripažinimą, ir tai sutapo su Rusijoje po 1996 m. vėl ėmusia stiprėti istorinės kultūros resovietizacija: didėja vidinė (ir net išorinė) istorikų, mokslinių žurnalų cenzūra, vis aktyviau reiškiasi nomenklatūriniai ir profesionalūs[29] istorijos klastotojai, leidžiami tendencingai sudaryti dokumentų rinkiniai. Visa tai prof. pulk. Danilovo požiūriu panašu į „bandymą atgaivinti globalinį melą“[30]. Tačiau demaskavimo praktikai duodamas deramas atkirtis. Paskutinis ir geriausias pavyzdys – 2000 m. pradžioje per TV6 transliuotas fundamentalus Vladimiro Sinel'nikovo dokumentinis filmas „Paskutinis mitas“[31] (beje, tapęs pagrindiniu akstinu šiam straipsniui atsirasti). Filmo herojus – pats Vladimiras Rezunas/Viktoras Suvorovas, paskutinio sovietinio „mito“ duobkasys. Siužetas vystosi kaitaliojantis ir persipinant keturioms pagrindinėms linijoms. Generalinė – paties Suvorovo dėstoma ir komentuojama II PK versija, papildoma atsakymų į įvairius, taip pat ir labai asmeniškus filmo kūrėjų klausimus. Šalutinės: 1) liudytojų/profesionalų (Rezuno biografijos atžvilgiu – GRU eks(?)pareigūnų Pavlovo ir Nikitino[32], Suvorovo koncepcijos atžvilgiu – karo veteranų istorikų pulk. Danilovo, gen. Orlovo ir arm. generolo Garejevo bei rašytojo Aleksandro Vasiljevo) pastabos bei komentarai, kuriems niekada nepaliekama paskutinio žodžio teisė; 2) herojaus tėvo Bogdano V. Rezuno liudijimai, nepateisinantys sūnaus tėvynės išdavimo, bet „Ledlaužį“ priimantys; 3) gausi, beveik trečdalį filmo trukmės užimanti dokumentinė kino medžiaga – filmų, kronikų, taip pat ir vokiškų, ištraukos, lydimos tiesiog puikaus filmo autorių komentarų (kartais pasiskolinamų iš paties Suvorovo) teksto. Nors griežtų išvadų ir nepadaroma, filmas žiūrovui vis dėlto kuria apibrėžtą įspūdį: skausmingi herojaus, jo su savim išsivežtų žmonos ir vaikų bei paliktų tėvų ir brolių likimai *ir* provokuojanti, nevienalytė, bet iš visų esančių labiausiai įtikinama ir stipriausia didingojo ir tragiškojo karo versija...

Tačiau koks rimtas žmogus patikės, kad vieno istorijos mėgėjo parašytos „nefantastinės dokumentinės apysakos“ gali bent prilygti tūkstančių istorikų kruopštaus mokslingo triūso vaisiams? Norint į šį klausimą atsakyti, reikia palyginti Suvorovo oponentų kritiką ir paties Suvorovo užmojį dviem fundamentaliausiais, bet sykiu ir sunkiausiais istoriškai verifikuojamais – II PK kaltininko ir Vokietijos–SSRS karo pobūdžio – klausimais.

KAS PRADĖJO ANTRĄJĮ PASAULINĮ KARĄ?

Kaip jau minėjau, II PK priežasčių atžvilgiu sovietiniam požiūriui įsigalėti nepavyko. Juolab kad ir tas požiūris keitėsi: 1939 m. rugsėjo 18 d. SSRS karo kaltininke pavadino Lenkiją, lapkričio 30 d. ją pakeitė Anglija ir Prancūzija, kurios užpuolė Vokietiją, tačiau pastaroji irgi pripažinta karo kaltininke minėtoje Stalino 1941 m. gegužės 5 d. kalboje. Po karo kaltininkėmis ilgai laikytos visos imperialistinės šalys, išskyrus SSRS. Vis dėlto dauguma istorikų pripažįs-

V. V. Ščeglov. Į vakarus! 1943. Plakatas

[27] Žr. Nevežin V., *„Strategičeskije zamysly Stalina nakanune 22 ijunja 1941 goda (Po itogam „nezaplanirovannoj diskusii" rossijskich istorikov)"*, in: *OI*, 1999, n. 5, s. 108–120.

[28] *Mif „Ledokola". Nakanune vojny*, Moskva, 1995; *Rokovoj samoobman: Stalin i napadenije Germanii na Sovetskij Sojuz*, Moskva, 1999.

[29] Mums gerai pažįstamas dar iš „apysakos“ *Specialusis „Barbarosos“ aplankas*, Vilnius, 1986.

[30] In: *Nezavisimoje vojennoje obozrenije*, 1998, n. 2 (76), s. 6.

[31] Sinel'nikov V., Ševcov I., *Poslednij mif*, k/s „Kloto“, 1999, 18 serij.

ta, kad Molotovo–Ribbentropo paktas atrišo Hitleriui rankas ar net pastūmėjo pulti Lenkiją. Tiesa, dalis jų tebedaro išlygą, kad dėl karo kaltos ir Hitleriui nuolaidžiavusios Vakarų šalys. Tačiau kiti istorikai nesitenkina dviejų agresorių, užpuolusių ir sunaikinusių Lenkiją, pripažinimu. Karą, sutinka jie, pradėjo Hitleris, tačiau Stalinas buvo tikrasis jo provokatorius, nes karas prasidėjo ir iš esmės vyko bei baigėsi pagal jo sumanytą planą, išdėstytą 1939 m. rugjūčio 19 d. Politbiuro posėdyje: „Jei Vokietija laimės karą, [...] pralaimėjusioje Prancūzijoje KP visada bus labai stipri. Neišvengiamai įvyks komunistinė revoliucija, ir mes sugebėsime tuo pasinaudoti, ateidami Prancūzijai į pagalbą ir padarydami ją mūsų sąjungininke. Vėliau mūsų sąjungininkėmis taps ir [kitos] tautos, atsidūrusios nugalėtojos Vokietijos „globoje“. Mums atsivers plati erdvė pasaulinei revoliucijai plėsti“[33].

Tačiau beveik visi ginčus dėl II PK pradžios reziumuoja maždaug taip: daug kas ką kalbėjo, grasino, planavo, bet „niekur nepabėgsime nuo fakto, kad būtent *Vokietijos įvykdytas Lenkijos užpuolimas tapo antrojo pasaulinio karo pradžia*“[34] (*sic*! – II PK rašo mažąja raide).

Tačiau tai nėra joks faktas, o retrospektyvi interpretacija. Faktas, kad rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją. Faktas, kad į tai reaguodamos, po dviejų dienų Didžioji Britanija ir Prancūzija paskelbė Vokietijai karą. Atskirai nagrinėdami kiekvieną tokių karų pradėjimo/paskelbimo serijos atvejį, nesunkiai nustatytume, kas, kur ir kada – agresorius, kas – auka ir kas – jų sąjungininkai. Tačiau kada Europos karas tapo II PK, atsakymas gali būti ne vienas: ar kai į jį realiai įsijungė visos didžiosios valstybės, ar kai buvo paskelbti kurie nors pareiškimai, ar kai buvo pavartotas „II PK“ konceptas. Bet kuriuo atveju 1939 m. rugsėjo 1 d. paryčiais nei Vokietija, nei Lenkija, nei jos sąjungininkės nežinojo, kad prasidėjo kažkoks II PK. Maža to, jeigu Vokietija būtų bent įtarusi „pradedanti“ tokį karą, greičiausiai nebūtų tuo metu Lenkijos puolusi. Juolab veltis į pasaulinį karą nenorėjo Prancūzija ir Anglija. O štai Suvorovas desovietizuoja niurnbergišką II PK interpretaciją, sakydamas, kad pats šis konceptas yra grynai bolševikinis, tad pagal jo sumanymą, pirminę eigą ir rezultatus svarbiau už 1939 m. rugsėjo 1-ą yra diena, kada sovietai slapta jį pradėjo. Tad, norint įveikti tokią II PK versiją, reikia: 1) įrodyti jos nepagrįstumą; 2) sukonstruoti kitą versiją, paaiškinančią, kas ir kodėl yra „II PK“, bei pagal ją įtikinamai surikiuoti žinomus faktus. Bent jau posovietinėje rusų istoriografijoje to tikrai nėra padaryta.

„VEROLOMNOJE NAPADENIJE“...

Visuomet pabrėžiama, kad Vokietijos „preventyvinio karo“ versijos galimumui pagrįsti reikia dviejų fundamentalių įrodymų: 1) kad SSRS iš tikrųjų greitu laiku rengėsi užpulti Vokietiją; 2) kad Vokietijos vadovai apie tai žinojo ar bent įtarė ir atitinkamai transformavo/koregavo savo kėslus SSRS atžvilgiu. Pirmu klausimu tie istorikai, kurie pripažįsta SSRS planavus Vokietijos užpuolimą 1941 m. vasarą (P. N. Bobylevas, A. V. Nevežinas, A. D. Sacharovas, V. D. Danilovas, Mel'tiuchovas, B. V. Sokolovas – išvardijau didėjančio artimumo Suvorovui tvarka), nesutaria dėl ruošiamo puolimo pobūdžio („preventyvus“, aplenkiamasis smūgis, analogiška vokiškai ar net esmingesnė agresija) bei dėl faktinio pasiruošimo užpulti. Bene toliausiai iš visų eina Mel'tiuchovas, pripažindamas, kad SSRS ir anksčiau už Vokietiją ėmėsi planuoti karą (1939 m. spalį), ir anksčiau perėjo prie betarpiško rengimosi agresijai[35], ir SSRS netgi buvo geriau pasiruošusi karui, tačiau Vokietija ją aplenkė užpuldama pirmoji. Pažymėtina, kad dauguma šių istorikų, susitelkdami ties tikrų dokumentų paieška ir analize, apsiriboja slaptosios užsienio politikos, propagandos ir karo planų 1939–1941 m. tyrimais, t. y. tuo, kas buvo *kalbėta*, *planuota*, ir svarsto konkrečius klausimus, nepateikdami jokios bendros koncepcijos. Todėl jų ketinimai parodyti Suvorovo idėjų (ne)pagrįstumą neadekvatūs, nes Suvorovas, kaip minėjau, daugiausia dėmesio skiria pasirengimo karui sprendimams, *veiksmams*, ruošimosi procesui atskleisti, visa tai pateikdamas bendro SSRS ruošimosi pasaulio išvadavimui koncepcijoje.

Beveik visi rusų istorikai net nesvarstydami arba atmeta Suvorovo Vokietijos „preventyviojo smūgio“ versiją kaip propagandinę, arba tvirtina nesant jokios prasmės kalbėti apie Vokietijos (ar apie SSRS ruoštų) smūgių preventyvumą, nes nė viena pusė nežinojusi apie kitos kėslus. Tačiau pasižiūrėkime, ką teigia menami ar tikri „preventyviojo smūgio“ versijos šalininkai. Štai Ernstas Nolte, pripažindamas, kad SSRS daugybę kartų pažeidė Nepuolimo sutarties raidę ir dvasią ir milžiniškos kariuomenės sutelkimu prie vakarinių sienų bei „mentaliniais karo veiksmais“ kėlė objektyvią grėsmę Vokietijai, pastebi, kad „preventyvusis karas negali remtis vien objektyviais faktais, į jo sąvoką būtinai įeina ir agresoriaus jausmas, kad jam iškilusi tiesioginė grėsmė“. Ir „bet kuriuo atveju netikėtina, kad iš vokiečių pusės tokio potyrio būta“. „Tačiau jei puolamasis karas nėra preventyvinis, visiškai nebūtinai vien dėl to jis jau yra agresija [*Überfall*]. Tai gali būti objektyviai pagrįsta ir neišvengiama lemiama kova“[36].

[32] Plg. išnašą 18.

[33] Cit. iš kalbos teksto, publikuoto kaip priedas prie: Dorošenko V., „Stalinskaja provokacija vtoroj mirovoj vojny“, in: *DV,* s. 75.

[34] Mel'tiuchov M., „Sovremennaja istoriografija i polemika vokrug knigi V. Suvorova „Ledokol““, in: *Sovetskaja istoriografija,* Moskva, 1996, s. 494.

[35] *Ibid.*, s. 501.

[36] Nolte E., *Der europäische Bürgerkrieg*, S. 450, 459.

Nolte neneigia nei Vokietijos įvykdyto SSRS užpuolimo fakto, nei naikinamojo karo pobūdžio iš Vokietijos pusės, jam terūpi pabrėžti, kad abi pusės buvo agresorės, siekusios užkariauti ne tik viena kitą, bet ir visą pasaulį.

Šiek tiek didesnės įtakos „preventyviojo karo" tezė turi Hoffmano svarstymuose, tačiau ir čia labiau pabrėžiama „strateginė" SSRS grėsmė Vokietijai, jos agresyvūs kėslai, karinis pranašumas, nes „Hitleris aiškiai neįsivaizdavo to, kas iš tikrųjų buvo ruošiama iš sovietų pusės". Ir tik jeigu priimsime domėn „sovietų ruošimąsi [karui], taps aišku, kad savo 1941 m. birželio 22 d. užpuolimu jis aplenkė Stalino užpuolimą"[37].

O štai Suvorovas tvirtina: „bendras Sovietų Sąjungos kėslas įsiveržti egzistavo ir Vokietijos žvalgyba iš esmės jį atskleidė. [...] kėslas įsiveržti ir buvo Vokietijos puolimo priežastis bei pretekstas. Tai buvo prevencinė savigynos gresiant neišvengiamam ir greitam Sovietų Sąjungos puolimui akcija" (*Paskutinė respublika,* p. 190). Tačiau Suvorovo teiginių nesuprasime be bendro jo samprotavimų konteksto, kuris maždaug toks:

1) „Aš laikau Hitlerį nusikaltėliu ir niekšu. Aš laikau jį Europos masto žmogėdra. Bet jeigu Hitleris buvo žmogėdra, tai dar nereiškia, kad Stalinas buvo vegetaras" (*Ledlaužis,* p. 11); 2) taigi esama dviejų agresorių (*ibid*, p. 104), iš kurių „Stalinas buvo klastingesnis ir gudresnis, ir karui geriau pasirengęs, o tai patvirtina karo rezultatai" (*Paskutinė respublika,* p. 89); 3) Stalino pergalė, o Hitlerio pralaimėjimas buvo 1939 m. rugpjūčio 23 d. Nepuolimo sutartis, kuria Vokietija buvo įvelta į karą dviem frontais; 4) Stalinas intensyviai rengėsi karui su Vokietija, bet padarė keletą klaidų: pataisomą, nenumatydamas Prancūzijos sutriuškinimo, ir santykinai pragaištingą, atplėšdamas 1940 m. birželį nuo Rumunijos Besarabiją ir Šiaurės Bukoviną (reikėjo arba žygiuoti iki vienintelio Vokietijos naftos šaltinio Ploješčio ir pasmerkti ją greitam pralaimėjimui, arba nedaryti nieko ir negąsdinti Hitlerio)[38]; 5) taigi 1940 m. vasarą Hitleris suprato esąs apgautas ir kad Sovietų Sąjunga jam kelianti didžiulę grėsmę, tad davė įsakymą rengti „Barbarosos" planą, kurio pirminė paskirtis ir buvo preventyviu smūgiu Sovietų Sąjungai apginti Rumunijos naftą; 6) pulti iš pradžių buvo numatyta mažomis pajėgomis, vėliau tos pajėgos vis didintos, kol galiausiai nutarta, jog būtina mesti prieš SSRS pagrindines Vermachto pajėgas[39]; 7) nors Hitleris suprato objektyvią SSRS grėsmę, tačiau tikrųjų Stalino užmojų neįvertino, į RA žiūrėjo iš aukšto, o ir „dauguma Vokietijos ekspertų tuomet manė (ir dabartinių istorikų šiuo metu mano), kad Sovietų Sąjunga rengėsi pulti 1942 metais" (*Diena M,* p. 152); 8) tikėdamasis greitai sutriuškinti SSRS, Hitleris karui rimtai nesiruošė (atsargos, rezervas, žiema), todėl sovietų vadovai žinių apie prasidėsiantį karą rimtai nevertino; Vokietijos užpuolimas ir buvo toks netikėtas, sovietams pragaištingas, o vokiečiams – katastrofiškas.

Suvorovo pozicija pakankamai aiški: objektyviai Vokietijos užpuolimas prevencinis, subjektyviai – kvailas ir savižudiškas. Daugumos istorikų bėda, kad jie nepripažįsta istorijoje paradoksų, tiesiog negali pakęsti prieštaringų faktų egzistavimo. Suvorovas iš tiesų kartais nenuoseklus, vaizduodamas Hitlerį ir kaip pakankamai apdairų bei klastingą, ir kaip visišką nevykėlį, ir čia, matyt, kalta jo svarstymų kryptis, kuriai visiškai nesvarbi Hitlerio savimonė. Tuo tarpu Nolte kaip tik ir bando tą prie nacizmo pražūties atvedusį fiurerio asmenybės paradoksalumą parodyti: sovietinė Rusija, Stalinas jam ir pavyzdys (*Vorbild*), ir pamėklė (*Schreckbild*). Jis ir medžioja bolševikus, ir bijosi Rusijos galybės, ir, manydamas ją pergudravęs, ją niekina, o supratęs, jog pralaimėjo, pagarbiai pripažįsta bolševizmo didybę...

PABAIGA

Nesunku suprasti, kad esama didžiulių emocinių ir ideologinių kliūčių, neleidžiančių oficialios II PK karo istorijos „užsakovams" ir vartotojams – šio pasaulio galingiesiems Rytuose ir Vakaruose – priimti suvorovišką iššūkį ir, pavyzdžiui, šių metų gegužės 9 d. iškilmingai nebeminėti 55-ųjų „demokratijos pergalės prieš fašizmą" metinių. Tačiau kas kliudo šios istorijos „gamintojams", tyrinėtojams profesionalams pripažinti, kad nėra nepagrįsta į II PK (ir į jo prieš- ir po-istorę) pasižiūrėti kaip į bolševikų žaidimą pagal jų nustatytas taisykles, žaidimą, kuriame „demokratija" ir „fašizmas" tik figūros, ir kurio rezultatas svarstytinas tik kaip vienintelio žaidėjo Stalino siekio sovietizuoti pasaulį sėkmė ar nepasisekimas? Pirmiausia čia koją pakiša nenoras ar nesugebėjimas priimti suvorovišką II PK viziją kaip savitą konceptualų požiūrį, jei norime, teoriją, kurios teisingumą ar vaisingumą tikrinti dera ne išorinėmis „empirinėmis falsifikacijomis", o rūpestinga vidine kritika, kiek atskiri teiginiai, faktai, interpretacijos, išvados, jų išgavimo ir jungimo būdai atitinka koncepcijos visumą, prielaidas, kuriomis ji remiasi. Todėl esminiam Suvorovo nesupratimui, neadekvačiam vertinimui tarp Vakarų ir posovietinių mokslininkų paaiškinti nepakanka nurodyti ideologinius-emocinius prietarus ar pabrėžti metodologinius skirtumus: istorikai esą užsiima objektyviu tyrimu, pagrįstu archyviniais dokumentais, o žvalgas konstruoja subjektyvų, avantiūristinį istorijos vaizdą, remdamasis tuo, kas vieša, visiems regima – publicistika, skelbtais memuarais, spauda, kasdie-

[37] Hoffman J., „Podgotovka Sovetskovo Sojuza k nastupatel'noj vojne. 1941 god", in: *OI*, 1993, n. 4, s. 29.

[38] Suvorovo pasisakymas iš: „Poslednij mif", serija 9: „V toj vojne neznamenitoj".

[39] *Ibid.*

[40] In: *Literaturnaja gazeta*, 1998 09 23, n. 78 (5714), s. 11.

nio gyvenimo detalėmis. Tačiau istoriko pašaukimas nėra būti „archyvų žiurke“, kaip žvalgo – užsiiminėti avantiūristine „otsebjatina“. Pasak paties Suvorovo, „Istoriografija – viena žvalgybinės veiklos atmainų. [...] Istorikas – praeities žvalgas. Šiai kategorijai aš ir priskiriu save“[40]. O savo kritikams „Dienos M“ pratarmės pabaigoje jis draugiškai taria: „Mes visi darome tą patį. Mes visi mėginame suprasti mūsų praeitį, nors ir iš skirtingų pozicijų“. Šį pozicijų skirtumą, manau, teisingiau vadinti teoriniu, istorijos sampratos skirtumu. Jeigu atskleisti ir papasakoti patikimą (II PK) istoriją turintis istorikas – iš dabarties išeinantis ir į ją sugrįžtantis praeities žvalgas, – tai jo užduotis: nukeliavus į nežinomą šalį pažinti jos tvarką ir papročius, suprasti gyventojų būdą, poreikius, rūpesčius ir lūkesčius. Tai galima padaryti bent dviem būdais: pirmasis būtų tam tikra veiksena prieš svetimą, priešų šalį, kurios tvarka nepripažįstama, kurios gyventojais nepasitikima, kurią siekiama pažinimo būdu „perkrimsti“, susidaryti objektyvų jos vaizdą ir taip tarsi mentališkai užkariauti. Pagrindinė priemonė – naktinės žvalgomosios/grobiamosios ekspedicijos, kuriomis siekiama prisirinkti kuo daugiau negyvų medžiaginių vertybių (žinoma, geriausiai tinka iškasti tos šalies gyventojų protėvių palaikai ir įkapės), nusitempti jas į savąsias mokslingumo dykras ir ten visaip ištyrinėti. Kita strategija: eiti į tą kraštą šviesią dieną ir atvira širdimi, keliauti po jį, klausytis, ką kalba žmonės, dairytis, kas dedasi, ir dėtis viską į galvą ir širdį ir galbūt net ieškoti joje to, kas sava, jau patirta, atpažįstama, sykiu neišleidžiant iš akių kitoniškumų bei skirtumų.

Priminsiu, kad tai pirmiausia pozicijos, sampratos, strategijos skirtumas, – praktikoje „mes visi darome tą patį“ (*Diena M,* p. 10). Todėl kai šiuolaikinėje II PK istoriografijoje pabrėžiamas nešališkumas, reikalaujama išvadas grįsti dokumentais, atsisakyti tyrime ne tik pažiūrų bei išankstinių nuomonių, bet ir „atminties“, kuriai priešpriešinama tai, kas žinoma – istorija[41], tai dažniausiai ir lieka deklaratyvus apsidraudimas. Tačiau kas galioja tyrimo procesui, anaiptol netinka jo rezultatams, kurie smarkiai skirsis priklausomai nuo to, ar istorikas sąmoningai pastatęs ausis ir išplėtęs akis kaupia patirtį, idant susidarytų bendrą vaizdą, konstruoja hipotezes, jas tikrina, bando jomis aprėpti kuo daugiau žinomų faktų, ar vaizduojasi triūsiąs kaip „archyvų žiurkė“. Pastaruoju atveju pro duris viešai išmestos prielaidos, prietarai, nuomonės, vaizdiniai ir atmintis slapčia patamsiais grįžta pro langą.

Tačiau užvis striukiausia, kai, pristigus dokumentų, mokslininkams tenka išmestus dalykus susigrąžinti patiems ir pro tas pačias duris. Pavyzdžiui, atmintį. Kiekvienas posovietinis istorikas žino tūkstančius bolševikų žodinių nurodymų, „telefoninės teisės“ taikymo atvejų. Bet reikia įrodymų! Ir pamėgink dabar rasti dokumentą, kad, pavyzdžiui, svarbiausi sprendimai Politbiure buvo priimami ir nurodymai duodami žodžiu, kad genialios Stalino ištarmės nebuvo protokoluojamos, kad sovietai visokiausius dokumentus naikindavo, klastodavo, perdirbinėdavo? Faktas akivaizdus, bet dokumento nėra. Tada kažkam šovė į galvą geniali mintis, kad tokiu kritiniu atveju gali pasiremti garbingo vyro gen. Vasilevskio liudijimu: visus nurodymus Stalinas duodavo žodžiu[42]. Ir nuo tol visi istorikai, susidūrę su svarbiausių šaltinių stoka, ta vienintele citata ir remiasi. Jei atmintis, tai bent ne sava...

Suvorovas dėl to ir stiprus. Jis niekada neapsimetinėja ir nerausia griovių tarp fakto ir atminties, tarp įrodymo ir vaizduotės, tarp analizės ir asmeninės patirties; jis parodo kitiems tai, ką pats pamato, ir sako tai, ką galvoja. Ypač svarbu tai, kad jis kartu sugeba nepaprastai įtaigiai atskleisti čia pat, šalia mūsų tebetarpstantį gyvą ir gajų sovietinį mąstymą, taip suteikdamas mums šansą jį atpažinti savyje ir išrauti su šaknimis. Ir jis neslepia, kad to siekia.

Suvorovo nusovietintas II PK vaizdas, be abejo, ne be trūkumų ir prieštaravimų. Todėl galima ir reikia su juo apsieiti kritiškai pirmaprade šio žodžio prasme. Tam puikiai tinka nesena ir tebegyva Lietuvos istorija, apie kurią ir kuriai Suvorovo padedami galime iškelti ne vieną perverčiantį ir pervertinantį klausimą. Pavyzdžiui, minėdami 1941 m. birželio 14-ą kaip gedulo dieną, galime imti ir savęs paklausti, ar tai buvo akla ir iracionali sovietinio teroro akcija, siekiant palaužti laisvos nacijos gyvastingumą ir pasiruošimą priešintis, ar veikiau tiesiog „paprasta“ NKVD pasienio ruožo valymo operacija ruošiamo Europos išvadavimo išvakarėse? Arba nuolat girdėdami apie 1940 m. birželį Lietuvą užplūdusias apskurusių, išsekusių RA kareivių minias ir kartu puikiai organizuotą nepaprastai klastingų čekistų darbą, stiprėjančias laukiamo Vokietijos puolimo nuotaikas ir sykiu keistą įsitikinimą, kad vokiečiai karą Rytuose pralaimės, – susimąstyti, kaip tai suderinama? Galima paklausti ir kodėl puolančiam Vermachtui lietuviai nesipriešino, o RA 1944 m. nesutiko kaip išvaduotojos? Kodėl į Vakarus 1944 m. traukėsi daugybė ištikimų Lietuvos piliečių, o į Rytus 1941 m. nesitraukė net ir tie, kuriems naciai kėlė mirtiną pavojų?..

Gal į tokius klausimus galima rasti daugybę patenkinamų atsakymų, o gal neįmanoma į nė vieną jų įtikinamai atsakyti; pagaliau, gal ir patys klausimai politiškai nekorektiški. Bet galbūt vien to, kad jie kyla, „visiškai pakanka sovietinius komunistus pastatyti prie gėdos stulpo ir pasodinti juos į teisiamųjų suolą šalia vokiečių fašistų, o kartais ir priekyje jų“? Manau, kad taip, ir to neslepiu – ir kaip istorikas, ir kaip žmogus.

[41] Afanasjev J., „Drugaja vojna: istorija i pamjatj“, in: *DV*, s. 16.
[42] Plg. *NI*, 1992, n. 6, s. 8.

LIETUVIŲ SAVIVALDA IR VOKIEČIŲ OKUPACINĖ VALDŽIA

Tarp kolaboravimo ir rezistencijos

Sigitas Jegelevičius

ĮVADAS

Atsistoti viens į kito vietą lietuvių ir lenkų istorikams trukdo ne tik visuomenės (tiksliau – tik jos dalies) nuomonės spaudimas. Nelabai žinome vieni kitų rašytinius šaltinius. Netgi vieni kitų istoriografijoje gal nelabai orientuojamės.

Mums atrodytų, kad vieni kitus suprasti ir geranoriškai bendradarbiauti nusiteikę lietuvių istorikai neretai turi kur kas daugiau informacijos apie lenkų požiūrius ir jų motyvus, negu lenkai apie mus. Priežastis paprasta: mes šiaip taip lenkiškai paskaitome, o daugumai lenkų lietuviški tekstai sukelia problemų. Ypač šaltinių tekstai. Norėdami suprasti kaimyną, mes stengiamės susipažinti bent su dalimi to palikimo, kurį taip gausiai skelbė lenkų kolegos. Jie galėtų pateikti daugybę pavyzdžių, kaip mūsų aptariamu laikotarpiu Rytų Lietuvos lenkų visuomenė rūpinosi išsaugoti informaciją ateičiai ir pogrindžio sąlygomis rūpestingai ją fiksavo visuomeniniuose dokumentuose. Surašydavo aktus, pasižymėdavo netgi smulkmenas. Mes to nepadarėme. Čia lietuviai turi vieną labai svarų argumentą: lenkai ir po 1944 m. vasaros turėjo savo valstybę, o mūsų žmonės buvo išblaškyti po pasaulį. Tad jie galėjo kryptingiau ir palyginti saugiai politine prasme fiksuoti ir kaupti įvairią informaciją apie Vokietijos–Sovietijos karo metus. Lenkai, mūsų žvilgsniu, surinko beveik visą įmanomą informaciją apie savo priešinimąsi nacių okupacijai. Tai pasakytina ir apie jų pasipriešinimo sąjūdį Rytų Lietuvoje.

Dėl visiems žinomų politinių aplinkybių Lietuvoje buvo galima kaupti neformalią informaciją tik apie sovietinį antinacinį pasipriešinimo sąjūdį. Ir ši galimybė atsirado tik nuo šešto dešimtmečio pabaigos. Anksčiau to imtis niekas negalėjo, nes represinėms struktūroms tai būtų sukėlę nemaža įvairių įtarimų. Ir dar viena labai svarbi išlyga: buvo galima ieškoti tik pozityvios informacijos apie sovietinį pasipriešinimo sąjūdį. O jos nebuvo labai daug.

Tą šaltinių stoką mes itin skaudžiai juntame. Visgi mums atrodo, kad daugelis nacių okupacijos dalykų, susijusių su lietuviais, lenkų kolegoms nežinomi ir dėl to, kad viso to nėra sovietinėje istoriografijoje, kurioje gausu tik prakeiksmų lietuvių buržuaziniams nacionalistams.

SIGITAS JEGELEVIČIUS – istorikas, hum. mokslų daktaras (1976), docentas (1980), VU IF Naujosios istorijos katedros vedėjas.

KAS TRUKDO SUVOKTI VIENIEMS KITUS?

Lietuva ir nacių okupacijos metais tebebuvo Europoje. Tik tuomet Lietuvoje daug kas klostėsi kitaip negu nacių okupuotoje Europoje. Ir okupacinis režimas buvo kitoks negu Prancūzijoje, Danijoje, Belgijoje, pagaliau Lenkijoje ar užimtose Rusijos srityse. Ir visuomeninė bei politinė situacija buvo kitokia.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog Lietuvoje tuomet būta bent penkių antinacinio pasipriešinimo sąjūdžių: lietuvių nepriklausomybės, lenkų nepriklausomybės, žydų, prosovietinis ir sovietinis. Jie skyrėsi ne tik tautine, bet ir valstybine orientacija. Lenkų laimei, jie savo krašte teturėjo tik tris pasipriešinimo sąjūdžius. Neabejotina, kad tiek karo metais, tiek dabar lietuviams svarbiausias yra lietuvių pasipriešinimo sąjūdis, nes jis išlaikė Lietuvos valstybės idėją. Visi kiti puoselėjo kitas vertybes.

Mūsų manymu, suderinti lenkų ir lietuvių istorikų pozicijas daugeliu Antrojo pasaulinio karo istorijos ir ypač antinacinio pasipriešinimo klausimais trukdė ir tebetrukdo mažiausiai penki momentai, kitados itin stipriai veikę ir lietuvių, ir lenkų visuomenės nuomonę:

1) komplikuoti lietuvių–lenkų (ir tautiniai, ir valstybiniai) santykiai XX a. pirmoje pusėje;

2) lenkų visuomenės požiūris į lietuvius Rytų Lietuvoje nacių okupacijos metais kaip į okupantus. Ir dėl to iki šiol neretai praktiškai dedamas lygybės ženklas tarp nacių ir lietuvių. Lietuvos valstybės nebuvo, bet visi lietuviai, išskyrus dalyvavusius sovietiniame, todėl

antitautiniame bei antivalstybiniame sąjūdyje, lenkų istorikų neretai įsivaizduojami kaip bendradarbiavę su naciais. O sovietinių pogrindžio bei partizaninių struktūrų kovotojai juk buvo prieš Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimą. Tai Maskvos agentai. Ir ne dėl įsivaizduojamo bendradarbiavimo su naciais mes 50 metų po karo neturėjome savo valstybės, kaip mano kai kurie lenkų istorikai. Tai nacių ir sovietų 1939 m. slaptųjų susitarimų, prieš kuriuos Vakarų sąjungininkai užmerkė akis, pasekmė. Lenkų istorikams tai puikiausiai žinoma. O Vakarai akis buvo užmerkę visai dėl kitų priežasčių. Viena jų: Sovietijos žmonių *patrankų mėsa* mainais į „tušonką“. Užtat pralieta mažiau anglosaksų kraujo;

3) iš to išeitų, kad antinaciniame pasipriešinimo sąjūdyje Lietuvoje šalia lenkų lieka vietos tik sovietiniam pasipriešinimui;

4) negatyvus požiūris į 1941 m. Birželio antisovietinį lietuvių sukilimą (ar bent jo ignoravimas) ir nenoras pripažinti buvus tegul ir nepavykusį bandymą atkurti Lietuvos nepriklausomybę, pasinaudojus abiejų agresorių tarpusavio karu;

5) skirtingai suvokiamas Lietuvos ir Lenkijos svarbiausių priešų karo metais eiliškumas ar svarba.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad lietuviai karo metais niekur neturėjo savo egzilinės vyriausybės. Sovietinės marionetinės vyriausybės, rezidavusios Penzoje, o paskui Maskvoje, mes nelaikome Lietuvos valstybės vyriausybe. Ji Lietuvai neatstovavo ir Lietuvos netvarkė. Už ją tai darė Maskva, retsykiais ją panaudodama kaip kamufliažą.

Visi šie momentai, mūsų manymu, turėjo ir tebeturi lemiamos reikšmės ir vertinant lietuviškų savivaldos nacių okupacijos metais vaidmenį. Vertindami jį ir lietuviškų savivaldos vietą lietuvių antinaciniame pasipriešinime, mes linkę atsparos taško ieškoti Birželio sukilime ir jo pasekmėse. Nuo čia reikėtų žiūrėti, kur buvo kolaboravimas su naciais, o kur pasipriešinimas.

LIETUVIAI RENGĖSI ATKURTI ŠALIES NEPRIKLAUSOMYBĘ

1941 m. birželio 23 d. rytą per Kauno radiją, pranešus Lietuvai apie sėkmingą antisovietinį sukilimą Kaune, buvo duotas ženklas sukilti visai Lietuvai. Ir sukilti ne paremiant besiveržiantį į Rytus Vermachtą, ne iš meilės naciams ir jų ideologijai, o idant būtų galima atstatyti šalies nepriklausomybę. Orientuotasi į 1918 m. situaciją. Tą ankstyvą rytą Kauno radijas ne tik pranešė apie sukilimą Kaune, bet ir paskelbė nepriklausomybės atkūrimą bei Lietuvos Laikinąją vyriausybę. Nuskambėjo tokio turinio pranešimas:

„Susidariusi Laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos vyriausybė šiuo skelbia atstatanti Laisvą ir Nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos Valstybė entuziastingai pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais.

Žiauraus bolševizmo teroro iškankinta Lietuvių Tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais“.

Kai kurie tą dieną per radiją paskelbti atsišaukimai turėjo to meto konjunktūros atspalvių. Bet visi jie buvo baigiami valstybingumo dvasia: „Tegyvuoja Laisva ir Nepriklausoma Lietuva! Viskas Lietuvai“. Šie pareiškimai nebuvo nacių inicijuoti ar su jais suderinti. Atvirkščiai, lietuvių politinės emigracijos viršūnės Berlyne dar prieš savaitę iki karo pradžios buvo įspėtos, kad, karui prasidėjus, lietuviai jokia forma neskelbtų nepriklausomybės ar vyriausybės ir apskritai būtų susilaikoma nuo bet kokių politinių pareiškimų ar atsišaukimų į tautą. Lietuvos antisovietinis pogrindis tam nepakluso. Negi tai kolaboravimas su naciais? Veikiau savo požiūrio į Lietuvos ateitį išraiška. Nesuderinta nei su Berlynu, nei su Maskva! Pasipriešinimo naciams čia kol kas taip pat nesama – pirmomis Vokietijos–Sovietijos karo dienomis Vermachtas buvo laikomas draugiška kariuomene, nes ji kaunasi su bolševikais.

KADA IR KAIP BUVO SUKURTA LIETUVIŲ SAVIVALDA?

Lietuvių vietinės savivaldos formavimosi pradžia irgi susijusi su sukilusio Kauno birželio 23 d. ryto atsišaukimais. Organizuotis, valdymo bei savivaldos institucijoms atkurti impulsą davė šis Lietuvių aktyvistų fronto štabo atsišaukimas:

„Tautiečiai,

Vokiečių armija raudonuosius grobikus iš Lietuvos baigia vyti. Lietuvių tauta, išvaduota iš jungo, ryžtasi gyventi vėl laisva, nepriklausoma. Jau sudaryta Laikinoji vyriausybė ir jau perima Valstybės vairą ir įstaigas į savo rankas.

Grobuonys bėgdami plėšia tautą, naikina įmones, šaudo gyventojus.

Tautiečiai, saugokite visuomenės ir privatų turtą.

Darbininkai, organizuokite įmonių apsaugą.

Valstybės tarnautojai, saugokite savo įstaigas ir neišduokite jų dokumentų bei turto.

Lietuviai policininkai, savo gyvenamojoje vietoje perimkite viešąjį saugumą į savo rankas.

Informacijos instrukcijos skelbiamos nuolat per radiją ir spaudoj“.

Laikinoji Vyriausybė pakvietė visus buvusius Nepriklausomos Lietuvos įstaigų tarnautojus bei policininkus pagal galimybes grįžti į tas tarnybos vietas, kuriose jie dirbo 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos žmonės, kurie nebuvo susidėję su sovietais, pasitikėdami Laikinosios

vyriausybės kvietimu, ėmė grįžinėti į buvusias pareigybes arba į tas vietas, kuriose jie dirbo sovietmečiu, ir entuziastingai atkūrinėjo iki sovietinės okupacijos bei aneksijos veikusias savos valstybės institucijas. Niekas ir nemąstė apie kolaboravimą su naciais. Tikėjo Lietuvos atsikūrimu.

Visur iškabintos išsaugotos tautinės vėliavos, pradedančios veikti valstybinės ir savivaldos institucijos, beatsikurianti viešoji policija, tvarką įvedantys ginkluoti šaulių, partizanų būriai daugelyje vietovių įžengiančiai vokiečių kariuomenei demonstravo, kad ji traukia per išsilaisvinusį kraštą, turintį teisėtą šeimininką ir nereikalaujantį okupacinės globos. Persiritus frontui, daug kur buvo įvykdyta šaulių mobilizacija. Tuomet, sukilimo ir visuotinio antisovietinio pakilimo įkarštyje, ir buvo sukurti pagrindai būsimos vadinamosios vietinės lietuvių savivaldos, veikusios iki pat 1944 m. birželio pabaigos. Atsikūrė apskričių viršininkų įstaigos, apskričių, miestų, valsčių valdybos, kitos savivaldos institucijos, apskričių policijos vadovybė ir nuovados. Vienos kūrėsi dar iki ateinant vokiečių kariuomenei, o kitos jau jai įžengus į konkrečią vietovę.

Vermachto daliniai buvo sutinkami pabrėžtinai mandagiai. Netgi entuziastingai. Negailėta gėlių. Kai kas prieš metus jų negailėjo ir sovietų tankams bei kavaleristų žirgams puošti. Taigi skirtumas tik tas, kad prieš metus gėlėmis puošė *išvaduotojus* nuo manomo *kruvino fašistinio Smetonos režimo*, o dabar – nuo *tikrai kruvino fašistinio-bolševikinio Stalino režimo.* Prof. Witoldas Staniewiczius tvirtina, kad Vilniuje netgi žydai sveikinę įžengiančius vokiečių karius: „Lietuvės kiekviename žingsnyje rodė dėkingumą savo išlaisvintojams; netgi žydai, veikiau žydės, sveikino įžygiuojančius vokiečius su gėlėmis. Entuziazmas Lietuvoje iš tikrųjų buvo neregėtas“. Stepono Batoro universiteto profesorius, buvęs jo rektorius, visuomenininkas ir publicistas, buvo šių įvykių liudytojas. Paliko 1946 m. jau Lenkijoje parašytus gana objektyvius atsiminimus „Vilnius Antrojo pasaulinio karo metais“.

Kalbėta apie *kovą* su *bendru priešu* – bolševizmu (bet ne apie *bendrą kovą*). Vienur kitur visuomenę pribloškė atsakas į užsilikusių raudonarmiečių, o dažniau vietinių bolševikų paleistus šūvius į vokiečių karius – greitomis surinktų pirmų pasitaikiusių įkaitų sušaudymas. Bene ryškiausi tokie atvejai – Ablingoje, Alytuje, Vilniuje prie geležinkeliečių ligoninės. Ir jau niekas nė manyti nemanė, kad po kelių mėnesių prasidės masinės žydų skerdynės, nors apie žydų izoliavimą bei jų gyvenimo suvaržymus Vokietijoje bei okupuotuose kraštuose ir buvo girdėję.

Maždaug per 5–10 dienų nuo Vokietijos–SSRS karo pradžios jau visur buvo atsikūrusios kitados Nepriklausomoje Lietuvoje veikusios vietinio valdymo bei savivaldos institucijos. Dauguma jų tarnautojų buvo seni lietuvių administracijos darbuotojai. Šios institucijos Lietuvoje susilaukė visuotinio pripažinimo ir pritarimo, išskyrus komunistų ir kitų prosovietiškai nusiteikusių piliečių. Tokių kai kur būta nemažai. Spartus ir sąlyginai sklandus periferinės administracijos atkūrimas buvo Lietuvos Laikinosios Vyriausybės ir žmonių nepriklausomybiškojo entuziazmo nuopelnas. Užtat ir atkūrę savivaldos institucijas, Lietuvos piliečiai jautėsi vykdą šios Vyriausybės valią ir stengėsi savo veiklą tvarkyti pagal Lietuvos Respublikos įstatymus bei Vyriausybės nurodymus.

Savivaldos institucijos veikė taip, kad kuo labiau sušvelnintų naujos okupacijos poveikį krašto ūkiui ir gyventojams. Ir per visą nacių okupaciją jos mėgino kiek įmanoma tenkinti savo žmonių poreikius ir juos globoti. Sovietmečiu susikompromitavę, prosovietiškai nusiteikę ir tai atvirai demonstravę žmonės negalėjo pretenduoti net į tokią neretai netvirtą globą. Po 1941 m. birželio ir ypač liepos mėn. represijų ir toliau buvo suiminėjami įvairūs žemiausio rango sovietiniai pareigūnai, brigadmilcai ir šiaip prisiplakėliai, ir be didesnių skrupulų siunčiami į darbus Vokietijoje (neretai tokie patys užsirašydavo išvykti darbams, idant išvengtų persekiojimų). Lėmė ne tautiniai, bet politiniai motyvai ir interesai. Suprasti labai paprasta: ar siųsti į nežinią nepriklausomybiškai mąstančius žmones, ar jau pasižymėjusius antivalstybine, antitautine veikla. Tam nereikėjo jokio skatinimo iš šalies.

Suprantama, kad jau pirmomis karo savaitėmis teko taikstytis su vokiečių karinės administracijos reikalavimais. Užtat pirmomis nacių okupacijos savaitėmis visuose miestuose ir apskrityse atsirado kaip du vandens lašai panašių nurodymų dėl žydų gyvenimo apribojimų, pagaliau getų steigimo. Ne lietuvių savivaldos administracija juos sukūrė. Iš anksto parengtus tekstus savo tarnybiniuose lagaminuose atsivežė Kauno ir Vilniaus karo komendantai bei vietiniai komendantai provincijoje. Lietuvių administracijos fantazija nebuvo tokia laki. Vokiečių administracija visiškai ignoravo Laikinąją vyriausybę, bet užmezgė kontaktą su atsikūrusiomis savivaldos institucijomis. Visiškai ignoruoti naujojo okupanto nurodymus ar iš karto jiems atvirai priešintis – nebuvo geriausia išeitis. Toks pasipriešinimas iš tiesų būtų buvęs unikalus Europoje. Bet tai būtų tiesiog pseudodidvyriškumas. Nacių okupacinės politikos esmės tai nebūtų pakeitę. Naciai paprasčiausiai būtų išvaikę tas institucijas ir sukūrę savą pagalbinį valdymo aparatą, kuriame tikrai būtų susitelkę tik naujojo okupanto talkininkai. Nuo to žmonėms nebūtų buvę geriau.

Reikia prisiminti ir tai, kad dauguma atsikuriančių savivaldos institucijų vadovų ir tarnautojų – ankstesni Lietuvos įstaigų darbuotojai. Vakuojančias vietas užpildydavo naujais žmonėmis vėlgi savo nuožiūra, o ne pagal okupantų nurodymus. Jeigu pagalbines

valdymo institucijas būtų kūrę vokiečiai, tai jie būtų savo nuožiūra pasirinkę ne tik vadovus, bet ir tarnautojus, labiau tinkamus ar linkstančius kolaboruoti. Tuomet tikrai būtų pagrindo kalboms apie nacių kolaborantų lietuvių sluoksnio susiformavimą jau pačioje okupacijos pradžioje.

LIETUVIŲ VIETINĖ SAVIVALDA IR CIVILFERVALTUNGAS

Birželio sukilimas ir jo rezultatas – Lietuvos valstybingumo atkūrimo deklaravimas, Laikinosios vyriausybės sudarymas ir paskelbimas – suardė nacių planus nuo pat pirmųjų žingsnių Lietuvą visais atžvilgiais laikyti sudėtine Sovietų Sąjungos dalimi. Visas Lietuvoje buvęs turtas, kartu ir žemė, paskelbtas SSRS turtu, tapusiu Vermachto trofėjumi ir dėl to virtusiu Reicho nuosavybe. Bet kurti kolaboracines valdymo struktūras kol kas nesiryžta. Atrodo, lietuvių savivaldos struktūrų sukūrimas ne pagal nacių sumanymus privertė juos taktiniais sumetimais bent laikinai kiek pakoreguoti savo planus.

Nuo 1941 m. liepos 28 d. vietoj karinės okupacinės administracijos buvo įvesta nacių civilinė okupacinė administracija. Jai neliko nieko kita, kaip bent kol kas faktiškai pripažinti lietuvių savivaldos administraciją. Civilinės okupacinės administracijos vadovybei nepavykus Laikinąją vyriausybę paversti savo patikėtine ar kitokiu pavadinimu veikiančia talkininke, rugpjūčio 5 d. Lietuvos generalinis komisaras Adrianas Teodoras von Rentelnas šios vyriausybės nariams pareiškė, kad įvedus Lietuvoje civilinę vokiečių administraciją, jų kaip ministrų darbas „turi būti laikomas baigtas“. Faktiškai vyriausybė mandagia forma buvo išvaikyta. Buvo išdėstytos nacių civilinės administracijos santykių su lietuvių administracija gairės. Lietuviškoms institucijoms vadovauti buvo paskirti generaliniai tarėjai. Jie turėjo Kaune sukurti centrines valdymo institucijas ir veikti generalinio komisaro vadovaujami ir smulkmeniškai prižiūrimi. Dar Laikinosios vyriausybės sukurtos institucijos tuo metu formaliai buvo įjungtos į vietinės savivaldos sistemą. Šiose lietuvių institucijose nebuvo pakeisti nei tarnautojai, nei vadovai. Nebuvo pakeistos netgi svarbiausios lietuvių administracijos figūros – apskričių viršininkai. Jie tik formaliai buvo pavadinti komisariniais apskričių viršininkais.

Lietuvos savisaugos dalinių štabas Švenčionyse. 1942–1943. Vytauto Augustino fotografija. LNM ikonografijos skyrius

Nacių statytinių viršūnėle papildytos lietuvių savivaldos institucijos išliko. Tad nuo 1941 m. liepos pabaigos – rugpjūčio pradžios faktiškai Lietuvoje egzistavo vietinės lietuvių savivaldos sistema. Tik oficialiai ji nebuvo įteisinta (ar įforminta). Nacių aukščiausieji pareigūnai kurį laiką aiškiai buvo kiek sutrikdyti pirmųjų karo dienų lietuvių politinių akibrokštų. Nenorėta nei priimti lietuvių pasirinktos, bet Reicho kovai su bolševizmu apskritai palankios nepriklausomybės krypties, nei imtis represijų prieš pačių lietuvių atkurtas struktūras. Reicho vadovybė svyravo dėl Lietuvoje ir kituose Baltijos kraštuose atsikūrusių ar atnaujintų savivaldos institucijų tolesnio likimo.

Rugpjūčio mėnesį naciai Lietuvoje aiškiai bandė įdiegti savo sumanytą periferinio valdymo sistemą, sureikšmindami valsčių viršaičių ir ypač kaimų seniūnų institutą. Seniūnai būtų tapę svarbiausia „savivaldos“ figūra.

Šis tas nacių buvo padaryta. Bent jau surinkti viršaičių ir seniūnų pasižadėjimai. Paprastai viršaičiai, priimdami iš apskrities viršininko, o seniūnai iš viršaičio, naujus paskyrimo pažymėjimus, nacių reikalavimu pasirašydavo tokį vokiškai ir lietuviškai surašytą pasižadėjimą: „Šiuo įsipareigoju būti lojaliu darbininku ir pasižadu visus vokiečių įstaigų įsakymus tuojau įvykdyti, neatsižvelgiant į vietos įstaigų nurodymus“. Liepos pabaigoje ir rugpjūčio pradžioje gebitskomisarai iš naujo paskyrė jau dirbančius viršaičius ir tvirtino seniūnų sąrašus. Pasižadėjimas teliko tik nacių civilinės valdžios institucijose. Praktiškai viršaičių darbą reguliavo apskričių viršininkai, o seniūnų – viršaičiai. Nuosekliai įdiegus nacių pasirinktą taktiką, būtų mažiau reikalingi ir įtakingi valsčių viršaičiai su valstiečių valdybomis, taip pat supaprastėjęs apskričių valdymas. Tuomet, ko gero, būtų gerokai susmulkintos apskritys. Galbūt būtų panašios į 1915–1918 m. „kreizus“. Beje, nacių okupuotose Baltarusijos bei Rusijos srityse kaimų seniūnų institutas taip ir buvo sureikšmintas, nes ten neturėta ką atkurti. Kaimų seniūnai ir miestų burmistrai ten buvo svarbiausios administracijos figūros šalia nacių pareigūnų ir policijos. Seniūnijų ir seniūnų valdymo sistemą naciai, matyt, buvo sugalvoję visai formaliai SSRS teritorijai. Tad jau pats senosios savivaldos sistemos ir apskričių viršininkų įstaigų Lietuvoje atkūrimas ir jos išlaikymas buvo veikiau rezistencinis, o ne kolaborantinis žingsnis.

Tik 1941 m. spalio pabaigoje, Vermachtui jau stringant pamaskvės pelkėse, naciai pagaliau apsisprendė: Lietuvoje ir kituose Baltijos kraštuose nenušalinti vietinės administracijos ir nelaikyti vien vokiečių okupacinės administracijos su burmistrų ir kaimų seniūnų institutu, o palikti vietinę bemaž autonominę savivaldą, kurios veiklą vokiečių okupacinė administracija tik prižiūrėtų. Toliaregiškesni Reicho pareigūnai suvokė, kad geriau toleruoti lietuvių ir kitų baltijiečių administracijos aiškų mėginimą palaikyti savo žmones, kartu negailestingai kovojant su bolševizmo agentūra ir visomis jos reiškimosi formomis, negu imtis eskaluoti kasdienę atvirą priešpriešą. Tokioje delikačioje tarpinėje situacijoje atsidūrusi vietinė lietuvių savivalda išbuvo apie 8 mėnesius. Tik 1942 m. kovo 7 d. Alfredas Rosenbergas pasirašė slaptą parėdymą dėl vietinės savivaldos Lietuvoje ir kituose Baltijos kraštuose įteisinimo. Nacių institucijos apygardose ir apskrityse privalėjo ne tiek imtis konkretaus darbo, kiek apskritai vadovauti ir prižiūrėti lietuvių administracijos darbą. Manytume, kad šis Alfredo Rosenbergo potvarkis buvo gerokas žingsnis atgal nuo nacių sugalvotos administravimo sistemos. Naciai suvokė, kad geriau taktiškai laviruoti tarp savų strateginių užmojų ir lietuvių savivaldos, negu pašalinti vietinę administraciją ir patiems valdyti kraštą. Tam naciams būtų prireikę labai daug papildomų pajėgų. Galėjo būti ir kitų nemalonių pasekmių. 1943 m. birželio 1 d. von Rentelno parėdymas dėl vietinės savivaldos lyg ir neatnešė nieko nauja, bet jis svarbus tuo, jog dar kartą įtvirtino lietuvių vietinės savivaldos *status quo*.

Lietuvių administracija nuo pat savo veiklos pradžios atvirai nedemonstravo savo priešiškumo ar bent nepalankumo nacių okupantams, bet pagal išgales visokeriopai stengėsi apsaugoti savo žmones nuo galimų represijų, sušvelninti okupacinį režimą. Nemažai savivaldos tarnautojų įsijungė į įvairias lietuvių antinacinio pasipriešinimo pogrindines organizacijas ar bent rėmė lietuvių tautinį antinacinį pasipriešinimą. Iš šalies atrodė, kad lietuvių savivalda ištisai kolaboruoja su nacių okupacine administracija, o iš esmės ši savivalda laikėsi rezistencinių pozicijų. Vietinės savivaldos tarnautojų, kaip ir daugumos lietuvių, elgseną formavo gana gausi antinacinė lietuviška spauda. Ji stiprino rezistencines nuotaikas. Jeigu ne lietuvių savivaldos bei viešosios policijos pritarimas, parama ir tiesioginis dalyvavimas, tai lietuvių nepriklausomybinio pogrindžio spauda nemažais tiražais nebūtų taip sklandžiai sklidusi po Lietuvą.

Tik sutelktomis lietuvių antinacinio pogrindžio, savivaldos tarnautojų pastangomis, palaikant ar bent tyliai pritariant lietuvių viešosios policijos pareigūnams, pavyko Lietuvoje iš esmės sužlugdyti visas nacių skelbtas mobilizacijas į įvairias karines formuotes, taip pat ir į nacių planuotą SS lietuvių legioną. Dideliu mastu buvo neutralizuoti ir nacių bandymai paimti iš Lietuvos kuo daugiau darbo jėgos Reichui. Iš Lietuvos į Reichą nevažiavo ešelonai dainuojančių ir su gėlėmis bei maršais lydimų savanorių darbininkų, kaip buvo kaimyninėje Latvijoje. Savivaldos pareigūnai neretai balansuodavo ties riba – lyg ir demonstruodami savo pastangas, bet kartu ir rodydami bejėgiškumą.

Būtent lietuvių savivaldai pavyko išsaugoti švietimo sistemą – pradines bei vidurines mokyklas. Mokymo programos bei turinys nebuvo pajungti nacių ideologijai. Praktiškai išliko toks mokyklų tinklas, koks buvo 1940–1941 mokslo metais. Labiausiai savivaldos rezistencijos visuotinumas pasireiškė, ko gero, išsaugant švietimo sistemos ir mokymo turinį. Juk ne paslaptis, kad lenkų pasipriešinimo sąjūdis nemaža nuveikė griaudamas kaimų pradinių mokyklų tinklą. Terorizuojami mokytojai kai kur į darbą atvažiuodavo tik policijos pareigūnų lydimi, nes bijodavo nakčiai likti kaimuose. Naktimis kaimų mokyklėlėse buvo naikinamas ir taip skurdokas jų inventorius bei mokymo priemonės. Buvo deginami mokyklų pastatai. Tokių rezistencijos pavyzdžių turime. Tai nelabai padori *antinacinės rezistencijos* forma.

Populiari vietinės savivaldos pareigūnų, kaip ir daugumos lietuvių, priešinimosi forma buvo nacių reikalavimų vykdymo sabotažas. Lėtas, bet atkaklus ir

kryptingas sabotažas. Būdavo įspėjama apie įvairias nacių pareigūnų revizijas kaimuose. Pro pirštus žiūrėta į aiškiai neteisingą pasėlių plotų bei gyvulių skaičiaus deklaravimą surašinėtojams. Sovietmečiu plačiai eksploatuota ano meto statistika apie ryškų pasėlių plotų bei galvijų, kiaulių, avių, naminių paukščių skaičiaus mažėjimą kasmet rodo ne tiek ūkio nuosmukį nacių okupacijos metais, kiek vietinės savivaldos dangstomą žmonių ekonominę rezistenciją. Tarnautojai ir policininkai įspėdavo žmones apie pavojų. Jų perspėjimai daug ką apsaugojo nuo areštų. Klusniau vykdžiusius nacių reikalavimus savivaldos tarnautojus įspėdavo pogrindžio spauda, reikalaudama susilaikyti nuo pernelyg uolaus tarnavimo.

Antinacinę lietuvių rezistenciją palaikė visa lietuvių savivalda. Valsčių viršaičiai bei kaimų seniūnai praktiškai nebūtų galėję dirbti, jeigu būtų tapę klusniais nacių talkininkais. Visiškai kitas buvo Maskvos inspiruoto ir palaikomo sovietinio pasipriešinimo sąjūdžio, daug kur peraugusio į banditizmą, požiūris į lietuvių savivaldą. Pagal jį, su naciais kolaboravo visas lietuvių rezistencinis sąjūdis, nes jis neatitiko Maskvos interesų ir jos reokupacinių planų.

Prie nacių kolaborantų galima priskirti (su kai kuriomis asmeninėmis išimtimis) tik aukščiausią tos savivaldos grandį, kurią sukūrė patys naciai, t. y. generalinių tarėjų įstaigas, vadintas vadybomis.

SAVIVALDOS PERIPETIJOS RYTŲ LIETUVOJE

Sudėtingiau buvo 1941 m. vasarą lietuvių institucijas atkurti Rytų Lietuvoje. Tam būta pakankamai svarių priežasčių. Per septynis su puse mėnesio 1939–1940 m. lietuvių administracija čia nebuvo spėjusi suleisti šaknų. Jos tarnautojai čia buvo labiau nukentėję nuo NKVD represijų negu kitur Lietuvoje. Visi jie čia buvo nauji žmonės, atsikėlę iš kitur, tad labiau pastebimi vietinių gyventojų fone. Kitur Lietuvoje sovietinėms represijoms būta didelio pasirinkimo, o čia tuos *lietuvių nacionalistus* galima suskaičiuoti ant pirštų. Dauguma buvusių Lenkijos tarnautojų ar šiaip visuomenės aktyvistų jau buvo pritilę, lyg ir iš akiračio pasitraukę, kai kurie netgi represuoti 1939 m. rudenį. Tad sovietinių represinių struktūrų dėmesys buvo sutelktas į Lietuvos įstaigų tarnautojus. Kas be ko: jie dar atsidūrė ir vietinių skundikų akiratyje. Tad Rytų Lietuvoje, ypač periferijoje, areštuota, ištremta su šeimomis, sovietų sušaudyta pirmomis karo dienomis santykinai kur kas daugiau įvairaus lygmens tarnautojų, negu kitur Lietuvoje. Pvz., Rytų Lietuvoje į darbą sugrįžo tik 25% policininkų, tarnavusių čia iki 1940 06 15 (kai kurie represijų išvengė, bet pasitraukė iš Rytų Lietuvos ir tuos metus pusiau legaliai gyveno kitur Lietuvoje pas giminaičius). Gana svarbi priežastis buvo ir tai, kad Rytų Lietuvoje, išskyrus Vilnių, Marcinkonis, Druskininkus ir kai kurias Švenčionių apskrities vietoves, nepasireiškė Birželio sukilimas, nebuvo įžiebtas entuziazmas atkurti Lietuvos valstybės institucijas.

Dėl lietuvių savivaldos tradicijos stygiaus Rytų Lietuvoje ir dėl kitų minėtų priežasčių čia 1941 m. vasarą ne visur buvo atkurtos lietuvių valdymo bei savivaldos institucijos. Vilniuje birželio 24 d. susikūrė Vilniaus miesto ir apskrities piliečių komitetas (vietoj apskrities savivaldybės), vėliau vadinęsis Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetu. Druskininkuose susikūrė miesto ir valsčiaus komitetas, nes čia apskritai niekuomet nėra buvę lietuviškos valsčiaus savivaldybės. Gal normaliau administracijos reikalai klostėsi Švenčionyse, Švenčionėliuose, Trakuose, Valkininkuose, Varėnoje ir Eišiškėse.

Mes suvokiame, kad Rytų Lietuvoje, kur daug gyventojų buvo nusiteikę prolenkiškai, dalyvavo lenkų pasipriešinimo sąjūdyje ar bent pritarė jam, kur lietuvius neretai laikė okupantais ir gretino juos su naciais, požiūriai į lietuvių savivaldą ir viešąją policiją iš esmės buvo negatyvūs. Suvokiame, bet nepateisiname. Nepateisiname, nes žinome tikrąją priežastį. Ten vietinės savivaldos ir viešosios policijos darbas pirmiausia buvo trukdomas dėl to, kad tose institucijose dirbo beveik vien lietuviai. Kolaboravimo su naciais mitas čia neretai buvo priedanga. Juk net lietuviškos pradžios mokyklos 1944 m. pradžioje Rytų Lietuvoje buvo uždarinėjamos jėga. Tad ne kolaboravimas su naciais čia buvo svarbiausia.

Lenkiškos politinės orientacijos žmonėms pavyko įsitvirtinti Rytų Lietuvos valstybinių ūkių valdyme. Neteko girdėti, kad tie žmonės būtų skiriami prie kolaborantų, nes sprendžiama pagal galutinį tikslą. Jie buvo susiję su lenkų pogrindžiu. Vilniaus srities gebitskomisariato teritorijoje buvusių dvarų, tapusių nacių žinioje atsidūrusiais valstybiniais ūkiais, valdytoju naciai paskyrė bene iš Lietuvos kilusį Vladislovą Komarą. Jam pavyko daugumos dvarų ir dvarelių tiesioginiais valdytojais paskirti vietinius lenkus, neretai netgi tų dvarelių savininkus. O kituose Lietuvos gebitskomisariatų dvaruose paprastai tvarkėsi iš Reicho atsiųsti valdytojai. Komaro vadovaujami dvarų valdytojai savo pozicijas irgi kiek galėdami panaudojo lenkų visuomenės dalies interesams – padėjo aprūpinti maistu Vilniaus lenkų inteligentiją, vėliau tiekė maistą AK daliniams. Lenkai dabar teisingai elgiasi, tų struktūrų žmones priskirdami rezistentų, o ne kolaborantų kategorijai. Mes nematome jokio pagrindo piktintis tuo, jog lenkams pavyko užimti šią nišą okupacinėse struktūrose ir panaudoti ją lenkų naudai. Lygiai taip pat nelinkę laikyti nacių kolaborantais daugybės Vilniaus lenkų, dirbusių įvairiose nacių karinės paskirties institucijose toli gražu

ne paprastais darbininkais. Toks požiūris turėtų būti taikomas ir lietuvių savivaldos vertinimams, kadangi savivaldos institucijose dirbę siekė jas panaudoti valstybės atkūrimo labui, o ne talkininkavimui naciams. Kita vertus, lietuvių savivaldos tarnautojai bei viešosios policijos pareigūnai Rytų Lietuvoje pirmiausia stengėsi palaikyti ir globoti savus, t. y. lietuvius. Vargu ar galėjo būti kitaip. Juk Komaro vadovaujama dvarų administracija nerėmė maistu Vilniaus lietuvių. Be abejo, Vilniaus lenkai okupacijos metais puikiai suvokė, jog savi visų pirma palaiko savus. Jeigu lenkai būtų įsitvirtinę vietinės savivaldos institucijose Rytų Lietuvoje, tai jas irgi būtų panaudoję savoms tautinėms reikmėms. Jie būtų darę viską, kad išstumtų iš čia lietuvius. Nereikia būti naiviems.

Rytų Lietuvoje dar iki karo tvyrojusi politinė ir tautinė įtampa nacių okupacijos metais tik stiprėjo. Lietuvių ir lenkų bendruomenės, turėdamos skirtingas ateities vizijas, užsisklendė savyje, suvešėjo priešiškumas. Dėl to kaltos abi pusės.

Reikia turėti mintyje tai, kad nacių okupacijos pradžioje lenkai Rytų Lietuvoje turėjo vilčių sukurti lenkų vietinę savivaldą vietoj lietuvių. Tokias viltis gal net pakurstydavo kai kurie nacių karinės administracijos pareigūnai. Ar tokiu atveju jau nebebūtų buvę balansavimo tarp kolaboravimo ir rezistencijos?

Vilnius, o ir visa Rytų bei Pietryčių Lietuva jau pirmomis nacių okupacijos dienomis atsidūrė Vermachto Centro armijų grupės karo komendantūros jurisdikcijoje, kai visa kita Lietuvos teritorijos dalis buvo Šiaurės armijų grupės karo komendanto valdžioje. Gal net neatsitiktinai Vilniuje įsikūrusios karo lauko komendantūros, kuriai buvo pavaldžios visos Rytų Lietuvos teritorijoje buvusios vietinės komendantūros, vadovu buvo paskirtas plk. ltn. Zehnpfeningis, kilęs iš Poznanės. Jis labai daug prisidėjo drumsčiant vandenį Vilniuje, toliau kiršinant lietuvius ir lenkus, šioje situacijoje labai proteguodamas lenkus. Sukiršintus lengviau valdyti. Ne be komendantūros nurodymo vietiniams komendantams nušalinta Druskininkuose susikūrusi lietuvių vietinė administracija. Buvo trukdoma steigti lietuvių institucijas Šalčininkuose, Dieveniškėse ir netgi Švenčionyse. Pagaliau visose šiose vietovėse lietuvių savivaldos administracija bei viešoji policija buvo nušalinta ir pakeista lenkų savivaldos administracija, nors ir neilgam. Ši lenkų savivalda ėmėsi čia įvairių antilietuviškų akcijų. Sodino daboklėn pagal tautybę, o ne už politinę veiklą sovietmečiu. Karinė nacių administracija visur buvo įsakiusi atiminėti radijo aparatus iš žydų ir lenkų, o čia liepė juos atimti iš žydų ir lietuvių. Rytų Lietuvoje 1941 m. liepos mėn. būta įvairių provokacinių išpuolių prieš lietuvių viešąją policiją, savivaldos pareigūnus. Ir vėliau, įsigalėjus nacių civilinei okupacinei administracijai, tiek Vilniaus srities gebitskomisaras Horstas Wulffas, tiek Vilniaus miesto gebitskomisaras Hansas Hingstas neretai laviruodami toliau kiršino lenkus ir lietuvius.

Lygindami lenkų autorių tiek amžininkų rašinius, tiek vėlesnių laikų istorikų kūrinius, matome vieną, visiškai suvokiamą tendenciją – Rytų Lietuvą Antrojo pasaulinio karo metais laikyti integralia Lenkijos valstybės dalimi su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Vis dėlto autorius autoriui nelygu. Paimkime dviejų Stepono Batoro universiteto profesorių Staniewicziaus ir Konrado Górskio istorijos apybraižas („Vilnius Antrojo pasaulinio karo metais“ ir „Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais“). Pirmasis autorius, jausdamasis Lenkijos piliečiu ir patriotu, palyginti santūriai aprašo situaciją, užsimindamas ir apie „tautinį stumdymąsi“ dėl vietinės savivaldos klausimo. Kita vertus, Staniewiczius – Lietuvos bajoras nuo Pivašiūnų. Górskis, kurį su Lietuva sieja tik tai, kad dirbo Stepono Batoro universitete, itin emocingai aprašinėja lietuvių ir lenkų santykius Vilniuje 1939–1943 m., būtas ir nebūtas lietuvių skriaudas lenkams, kaip lietuviai engė lenkus ir niokojo Vilniaus politinį, ūkinį ir kultūrinį gyvenimą. Neužmiršta ir lenkų išstūmimo iš vietinės savivaldos, gausaus lenkų valdininkų būrio likimo. Tai labai žaismingas autorius. Jam, Kitaip negu… Staniewicziui, netgi priimtinas Lietuvos inkorporavimas į Sovietiją. Jo rašinį galima palyginti su Vlado Drėmos straipsniu apie tautinę situaciją Vilniuje. Itin arši dėl lietuvių–lenkų santykių nacių okupacijos metais, vietinės savivaldos bei policijos Vilniuje klausimų yra šiuolaikinė istorikė Maria Wardzyñska.

Turėdami mintyje prof. Górskio rašinį *Divide et impera,* pridedame vieno lietuvių savivaldos Vilniuje tarnybinio rašto projektą apie lenkų valdininkus Vilniuje ir jų pastangas nacių okupacijos pradžioje. Rašto projektas neįvardytas (nėra adresato). Šio laikotarpio oficialių dokumentų išlikę labai mažai. Tad vertingas šaltinis netgi projektai. Iš teksto aiškėja, kad jis turėjo būti adresuotas Lietuvos generaliniam komisarui ar Vilniaus miesto gebitskomisarui. Todėl rašto tekste esama vieno kito bendro pobūdžio politinio reveranso. Pasirašyti jį, matyt, turėjo vidaus reikalų generalinis tarėjas ar Vilniaus miesto burmistras. Projekto autorius nežinomas (tikėtina, kad tai galėjo būti Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto vidaus reikalų žinybos vadovas Kostas Kalendra).

DOKUMENTO TEKSTAS

„Susidarę sunkumai tiek dėl nereikalingų darbininkų ir tarnautojų atleidimo ir jų sunaudojimo kitam darbui, tiek dėl bolševikų įkurtų, turinčių specialių bolševistinių tikslų arba visai neracionalių įstaigų pertvarkymo, kuris yra būtinas, norint Vilniaus miesto tvarkymą pagrįsti

sveikais finansiniais ir ekonominiais pagrindais, o taip pat nuolatiniai lenkų sąmoningai organizuoti skundai dėl atleistų tarnautojų, kurie niekur kitur darbo ieškoti nenori, verčia mane, p. Komisare kreiptis į Tamstą šiuo paaiškinimu:

Vilniaus miestas, okupuotas Lenkijos 1920.X.9 d. kartu su visu Vilniaus kraštu, buvo Vilniaus vaivadijos centras. Pagal Lenkijos buvusią trijų laipsnių administracinę sistemą, visos centro įstaigos, esančios Varšuvoje, Vilniaus vaivadijoje turėjo savo padalinius, o vaivadijos žemesniu administracinio padalinimo vienetu buvo 9 storastijos, kurios 1939.IX. 1 d. turėjo 1.419.414 gyventojų. Tačiau kai kuriais atžvilgiais Vilnius buvo centras ne tik Vilniaus vaivadijai, bet taip pat Balstogės (1.056.780 gyv.) ir Naugarduko (1.056.780 gyv.) vaivadijoms (pagal 1931.XII.31 surašymą), nes tam tikros Vilniuje buv. įstaigos aptarnavo visas tris minimas vaivadijas. Nors ūkiškai Vilniaus krašto padėtis Lenkijoje buvo sunki ir be ateities, tačiau dėl nurodytos Vilniaus padėties ir lenkų nepaprasto palinkimo į biurokratiškumą Vilniuje buvo gausybė įvairių įstaigų (apie 98), kuriose 1931.XII.9 buvo 33.207 tarnautojai, o 1939 m. tas skaičius turėjo būti dar didesnis. Tai palyginti, labai didelis tarnautojų skaičius. Tuo metu visoje Lietuvoje tebuvo vos 25.000 tarnautojų.

Šių tarnautojų absoliuti dauguma buvo ne Vilniaus gyventojai, o skirtieji iš Lenkijos gilumos – Poznanės, Krokuvos ir kitų sričių lenkai. Tai įrodo tas faktas, kad tuo metu, kai teko spręsti Vilniaus miesto ir srities gyventojų pilietybės klausimą, pasirodė, kad nuo 1920 m. atkeltų iš Lenkijos gyventojų skaičius siekė 130.000 kurių daugumą sudarė tarnautojai su šeimomis. Skyrimas Vilniuje tarnautojais iš Lenkijos gilumos atvežtų lenkų buvo daromas sąmoningai tikslu greičiau sulenkinti visą Vilniaus kraštą ir nuslopinti bet kokį separatizmo ir prisijungimo prie Lietuvos sąjūdį.

Vokiečių kariuomenei laimėjus karo žygį Lenkijoje ir žlugus Lenkijos valstybei, Vilnius grąžintas Lietuvai, tačiau, galima sakyti, vienas miestas, be Vilniaus krašto. Vilniaus vaivadijos, turėjusios 29.014.000 km^2 ploto ir 1.419.414 gyventojų, Lietuvai grąžinta 6.655 km^2 su 522.000 gyventojais, kurių 200.000 su viršum priklauso Vilniaus miestui. Tačiau visos Vilniuje veikusios buv. Lenkijos įstaigos liko su visais savo tarnautojais. Pvz., iš buv. Vilniuje lenkų geležinkelių direkcijos valdomų geležinkelių Lietuvai atiteko tik 10% – apie 420 km., o Vilniuje pasiliko beveik visi geležinkelių direkcijos tarnautojai; aptarnavę ne 10% atgautų geležinkelių, bet visą 100% anksčiau tos direkcijos valdytų geležinkelių. Panašiai buvo ir su kitomis įstaigomis. Tuo būdu atgautoje srityje likusių tarnautojų skaičius buvo neproporcingas tos srities teritorijai ir jo gyventojų skaičiui.

Turint galvoje tai, kad Lietuvai buvo grąžinta tik maža lenkų okupuotos teritorijos dalis, o taip pat tai, kad Lietuva negalėjo palikti Vilniuje okupacinės valdžios įstaigų, kurios neatitiko Lietuvos administracinės santvarkos ir kurių tarnautojai visai sąmoningai krašto nutautinimo tikslais buvo parenkami mažiausiai lojalūs lietuvių tautai ir Lietuvai, lenkų įstaigos 1939 m. buvo uždarytos, o tarnautojai atleisti. Tačiau tai nereiškia, kad Lietuvos valdžios organai nepriimdavo lenkų tautybės buv. tarnautojų Lietuvos tarnybon. Buv. lenkų tarnautojai buvo priimami į naujai organizuotas įstaigas, kiek sąlygos leido. Pvz., vien buv. Vilniaus geležinkelių direkcijos tarnautojų buvo priimta 1669, nors jie ir nemokėjo lietuviškai. Daugiau priimti, gavus tik 10% visų geležinkelių tinklo, nuvo negalima [aišku, kad priimta maksimumas]. Perorganizuotoje Vilniaus miesto savivaldybėje lenkų tautybės tarnautojų skaičius siekė ir dabar yra apie 70%. Priimti visų Vilniuje buv. lenkų įstaigų tarnautojų, kurių skaičius buvo didesnis už visos Lietuvos tarnautojų skaičių, nebuvo galima jau vien finansiniais, ekonominiais sumetimais, nekalbant apie tai, kad, būdami Vilniaus kraštui svetimu elementu, jie turėjo evakuotis, o ne būti Vilniuje.

Jei Vilnius būtų grįžęs Lietuvai normaliomis sąlygomis, tai, žinoma, tatai būtų įvykę. Visos okupacinės valdžios su kraštu nesurištos įstaigos kartu su didele tarnautojų dauguma būtų evakuavusios iš Lietuvos į Lenkiją. Taip neįvyko, nes, pačiai Lenkijai žlugus, tom įstaigoms nebuvo kur evakuotis, o lenkų tautybės tarnautojai, kilę iš sričių, užimtų Vokietijos, kurią jie laikė ir tebelaiko didžiausiu savo tautos mirtinu priešu ir savo valstybės žlugimo kaltininku, į užimtą teritoriją grįžti nenorėjo.

Dėl nurodytų Vilniaus grįžimo Lietuvai aplinkybių buv. Lenkijos įstaigų Vilniuje tarnautojai sudaro labiausiai neramų ir nepatikimą elementą, kurį dar padidino atbėgėlių skaičius, irgi daugumoje buv. atsakingų pareigūnų, karišių ir pan. Jų skaičius 1939 m. siekė 27.000. Visi jie laikėsi Vilniaus, nes, nesijausdami galį bijoti nedidelės Lietuvos, norėjo Vilnių paversti būsimos didžiosios Lenkijos atstatymo centru.

Bolševikams okupavus Lietuvą, lenkų tikslas liko tas pats, pakitėjo tik taktika. Dabar imtasi skųsti lietuvius kaip fašistus, griauti lietuvių administracinį aparatą, mėtyti lietuvius iš Vilniaus įstaigų ir t. t. Pagal gaunamus iš Londono nurodymus lenkai organizuotai dėjosi su žydais ir bolševikais tikslu neleisti įsistiprinti lietuviams Vilniuje ir net norėjo iš Vilniaus, Baltstogės ir Gardino rajono sudaryti raudonosios Lenkijos respublikos užuomazgą. Galutinis šios veiklos tikslas, tai Lenkijos išlaisvinimas nuo vokiečių ir sukūrimas vad. didžiosios Lenkijos kaip tik iš Vilniaus. Bolševikams sovietinant įstaigas ir varant lietuvius kaip nepatikimus režimui, į jų vietas stojo lenkai – daugumoje buvę Lenkijos tarnautojai. Greta žydų jie užpildė taip pat naujai kuriamas sovietines įstaigas. Vietoje nedidelio,

finansiškai ir ekonomiškai pajėgaus administracinio aparato Vilniaus mieste buvo sukurtas nepaprastai išpūstas bolševikiškas aparatas, su visa eile Vakarų Europai nežinomų įstaigų, nepateisinamų jokiais ūkiniais sumetimais. Kaip buvo plečiamas tarnautojų skaičius, įrodo faktas, kad vietoje 1931 m. buvusių Vilniaus miesto savivaldybėje 2.866 tarnautojų 1941 m. balandžio mėn. buvo 8.475 tarnautojai. Nepilnomis žiniomis, Vilniaus mieste 1941 m. balandžio mėn. jau buvo 21.455 tarnautojai. To aparato išlaikymas reikalavo milžiniškų lėšų. 1941 m. gegužės mėn. tarnautojų algoms iš valstybinio banko Vilniuje išmokėta 29.882.000 Rb.

Išvijus bolševikus iš Lietuvos, jų administracinis aparatas griuvo. Dalis aukštesniųjų tarnautojų išbėgo, kiti, [ypatingai garbinę raudonąjį rėžimą,] išsislapstė, o kai kurios bolševikų įstaigos, pasikeitusiomis sąlygomis netekusios prasmės, savaime nustojo funkcionavusios. Tačiau dauguma įstaigų liko su savo senais, bolševikų pastatytais tarnautojais. Išmetus žydus, tų tarnautojų daugumą sudarė buv. lenkų tarnautojai ir karo atbėgėliai, įstaigose įsikūrę bolševikų laikais. Šis elementas savo tiesioginio tikslo nepakeitė, tik taktiką priderino naujoms sąlygoms. Bolševikams besitraukiant, jie ne tik neprisidėjo prie tvarkos palaikymo ir vokiečių žygio palengvinimo, bet dargi ardė tvarką ir stengėsi apsunkinti tą žygį, laikydami savo priešais ne vien lietuvius, bet taip pat ir vokiečius.

Vilniaus miesto ir srities Komitetas, vos subraškėjus okupaciniam bolševikų režimui, ėmėsi galimai greičiau organizuoti civilinę valdžią, siekdamas patikrinti saugumą bei tvarką ir vokiečių kariuomenei pagalbos teikimą. Šiuo tikslu pačioje pradžioje jis turėjo vienas įstaigas naujai sukurti, o kitas pertvarkyti taip, kad jos galėtų normaliai veikti ir atlikti joms statomus uždavinius. Imdamasis atsakomybę už saugumą ir tvarką Komitetas negalėjo palikti tarnyboje anksčiau bolševikams didelį palankumą rodžiusių tarnautojų be tautybės skirtumo. Įstaigų valymo ir reorganizacijos darbas buvo pradėtas su žinia ir pritarimu to laiko vokiečių vadovybėje Vilniuje. Tačiau šį darbą reikia laikyti tik pradėtu, o toli gražu, dar nebaigtu. Kuriam laiku praėjus, Komitetas minėtame darbe susidūrė su dideliais sunkumais. Gavę atitinkamus slaptus nurodymus, lenkų tautybės tarnautojai, atleidžiami iš tarnybos, pradėjo organizuotai skųstis vokiečių karo organams, šmeiždami Komitetą ir stengdamiesi visokiais būdais sutrukdyti normalų jo veikimą, kas jiems iš dalies ir pavyko. Dalį dėl įstaigų reorganizacijos, darbo stokos ar net sovietiškos veiklos atleistų tarnautojų vokiečių karo vadovybės organai Vilniuje įsakė priimti atgal į įstaigas. Aišku, kad tai įneša į įstaigų darbą destruktyvius veiksnius, ardo įstaigos discipliną ir kelia nepasitikėjimą bei nepaklusnumą vadovybei.

Specialiai bolševikiškiems tikslams sukurtos sovietiškos sistemos įstaigų reorganizacijos ir administracinio aparato apvalymo darbas pasidarė beveik visiškai neįmanomas, kai Vokiečių Karinės Vadovybės Vilniuje Vadas Generolas-majoras von Ditfurth liepos 16 d. išleido lig šiol veikiantį skelbimą, kurio 5 str. sakoma, kad „tarnautojai gali būti atleidžiami tik Karo Lauko Ko-

Savisaugos dalinių narys. Švenčionys.
1942. Vytauto Augustino fotografija.
LNM ikonografijos skyrius

mendantūros sutikimu“. Po šio parėdymo išleidimo įstaigose pasidarė nepakenčiama ir neleistina padėtis. Tarnautojai į įstaigas ateina nepunktualiai ir nereguliariai, vadovybės įsakymų nevykdo, darbo nedirba, tarnybos metu komentuoja iš Londono girdėtas žinias apie Lenkijos atstatymą, lenkų legionų organizavimą ir jų kovas su vokiečiais, o taip pat atskirus lenkų žygius Vilniaus srities kai kuriose vietovėse perimti valdžią ir t. t. Nežiūrint tokio įžūlaus elgesio, tokių tarnautojų atleisti negalima, kol Karo Lauko Komendantūra neduoda savo sutikimo. [O Komendantūrai turint daug įvairaus svarbesnio darbo, tokį sutikimą sunku gauti.] Visiškai panaši padėtis yra su tarnautojais tų įstaigų, kurios kaip bolševistinės sistemos liekanos šiuo metu neturi jokio darbo. Šių įstaigų tarnautojai nieko nedirba, tačiau neatleidžiami, ir atlyginimas jiems mokamas.

Dėl minėtų priežasčių iš vienos pusės neracionaliai išmetamos didelės sumos pinigų, o iš kitos pusės visuomenėje formuojasi nuomonė apie padėties netikrumą, apie galimas greitas atmainas, nekalbant jau apie tai, kad ir kitos, net labai daug darbo turinčios įstaigos tuo demoralizuojamos.

Laikydamas savo pareiga visa tai pranešti Tamstai, p. Komisare, noriu dar atkreipti Tamstos dėmesį į tai, [kad buv. lenkų tarnautojai jokio produktingo darbo dirbti nenori, o stengiasi sėdėti įstaigose. Visi lenkų skundai dėl atleidimo iš įstaigų yra sąmoningai organizuotos politinės veiklos pobūdžio]. Iš įstaigų atleidžiami ne vien lenkų tautybės darbuotojai, bet taip pat ir lietuviai. Tik lietuviai niekur neina skųstis, o ieško darbo kitose srityse. Šį tvirtinimą gali pailiustruoti faktas, kad tuo metu kai iš Vilniaus Universiteto [dėl darbo stokos] buvo atleisti 47 lietuviai ir vienas lenkas, tai nė vienas lietuvis niekur nesiskundė, o lenkas kreipėsi į vokiečių karo vadovybės organus, kurie įsakė grąžinti jį atgal į įstaigą.

Kad Vilniaus miestui ir sričiai būtų patikrintas saugumas ir tvarka, kad būtų galima užkirsti kelią čia skleidžiamiems įvairiems gandams ir nepasitenkinimo kėlimui, o taip pat atstatyti darnų ir racionalų įstaigų darbą bei krašto ūkį, reikalinga skubiai:

1) Politiniais tikslais į Vilnių ir jo sritį atkeltus po 1920 metų lenkus, o taip pat visus karo pabėgėlius su jų šeimomis [panaudoti produktyviems darbams ne Vilniuje ir jo srityje, o kituose Vokietijos žinioje esančiuose kraštuose].

2) Veikiančių įstaigų atsakingiems vedėjams leisti [laisvai, savo nuožiūra, apvalyti tarnautojų aparatą nuo nepatikimo, bolševikų pastatyto elemento, neatsižvelgiant į tarnautojų tautybę], o [pačias] įstaigas taip sutvarkyti, kad jos galėtų darniai veikti ir nedaryti neracionalių išlaidų ir atleisti tarnautojus už drausmės ir kitus tarnybinius nusižengimus.

3) Perdaug išpūstų ar neturinčių darbo įstaigų tarnautojus atleisti, susitarus su Tamsta.

4) Atleistųjų tarnautojų reiškiamas pretenzijas pavesti aiškinti Darbo Inspektoriui.

5) Lenkų keliamus skundus vokiečių įstaigose spręsti tik nuodugniai reikalą ištyrus aukščiau nurodytų aplinkybių šviesoje.

6) [Iš tų pinigų, kurie dabar mokami neturintiems darbo, bet neatleistiems tarnautojams, o taip pat iš specialiai skirtų kreditų suorganizuoti viešus produktingus darbus, nuo kurių negalėtų atsisakyti neturintieji ar negalintieji kitur susirasti darbo].

Atrodo, kad šiomis priemonėmis galima būtų lengvai išspręsti visas aukščiau minėtas, gana painias problemas.“

Pastaba: Ant projekto yra užrašas: „Mielas prieteli, čia yra grubus juodraštis, papildyk daugiau faktine medžiaga, ekonominiais argumentais, darašydamas ir užbraukdamas, kur reikia“.

Raštas buvo rašomas 1941 m. vasaros pabaigoje ar ankstyvą rudenį. Jis, beje, atsako į kai kuriuos prof. Górskio rašinyje 1943 m. pateiktus kaltinimus lietuviams. Gal ir nereikėjo skelbti šio rašto projekto. Betgi prisimindami, kad Lietuvoje daugelis *geradarių* vadovaudavosi principu *divide et impera*, išklausykime *et altera pars*. Pažiūrėkime, ką lietuviai galvojo apie lenkų valdininkus Vilniuje ir ką tie valdininkai darė. Tai ne priešpriešos kurstymas, o siekis įvairiapusiškiau pažvelgti į neretai pernelyg uoliai pučiamą vos ne visuotinio lietuvių talkininkavimo naciams mitą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

1. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 617, ap. 1, b. 26, l. 70.
2. *Ibid.*, f. 954, ap. 2, b. 58, l. 118–122.
3. *Į laisvę*, 1941 m. birželio 24 d.
4. Bubnys A., *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.
6. Bulavas J., *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944)*, Vilnius, 1969.
7. Brandišauskas V., *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą*, Vilnius, 1996.
8. Drėma V., „Lenkų šovinizmas bolševikų priedangoje“, in: *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, Kaunas, 1942, t. 3, p. 196–204.
9. Górski K., „Litwa w latach drugiej wojny úwiatowej [*Divide et impera*]“, in: *Magazyn Wileński*, 1990, Nr. 17.
10. Narutis P., *Tautos sukilimas 1941 Lietuvos nepriklausomybei atstatyti*, Oak Lawn, 1994, d. 1.
11. Staniewicz W., „Wilno w latach drugiej wojny úwiatowej 1939–1945“, in: *Na tropach biezsprawia*, Poznañ, 1995.
12. Truska L., *Lietuvos istorija. 1938–1953*, Vilnius, 1997.

Apie lenkus, šventuosius, Vilnių ir lietuvius

IRENA VAIŠVILAITĖ

Visą Velykų savaitę, ypač Atvelykio savaitgalį, Vilnių buvo plūste užplūdę svečiai iš Lenkijos. Jų gausa ir stebino, ir džiugino senamiesčio restoranų savininkus bei prekiautojus, bet nesusilaukė jokio spaudos ar televizijos komentaro. Atvelykis praėjo, lenkų autobusų Vilniuje sumažėjo, o Vilniaus lietuviai, sakytum, ir nepamatė, kad paskutinę balandžio savaitę mūsų sostinė gyveno keleriopą gyvenimą. Katalikai šią savaitę minėjo Velykų oktavą. Stačiatikiai gyveno Didžiąją Savaitę, negausi žydų bendruomenė šventė savo Velykas (hebr. – *Pesah*).

Religinis gyvenimas retai pelno spaudos ir televizijos dėmesį, liko beveik nepastebėta, kaip sutapo didžiosios šventės, bet ir tai, kad tuo pat metu lenkiškos Vilniaus ir Vilniaus krašto parapijos bei gausūs maldininkai iš Lenkijos ruošėsi švęsti vienuolės Faustinos Kovalskos (1905–1938) kanonizaciją, įvykusią Atvelykio sekmadienį Romoje, dalyvaujant daugiau negu dviem šimtams tūkstančių maldininkų iš Lenkijos, JAV, Italijos ir kitų valstybių.

Ši lenkaitė mistikė kurį laiką gyveno Vilniaus pranciškonių seserų vienuolyne. Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bažnyčios klebonas Sopoczko 1935 m. jai padėjo įgyvendinti regėjimo metu gautą paliepimą – sukurti Gailestingojo Jėzaus atvaizdą, dabar laikomą Vilniaus Šv. Dvasios Bažnyčioje. Gausias lenkų maldininkų minias į Vilnių sutraukė kaip tik šis Gailestingojo Jėzaus paveikslas, kurio reprodukcijos kartu su Faustinos skatintu pamaldumu Dievo gailestingumui plačiai paplitusios po pasaulį.

Vilniuje gyvenusios šventosios kanonizacijos iškilmėse Romoje dalyvavo Vilniaus arkivyskupas, bet Vilniaus lietuvių katalikų bendrijai Faustinos Kovalskos kanonizacija nebuvo joks įvykis. Todėl nenuostabu, kad šio įvykio atgarsių Vilniuje nepastebėjo ir Lietuvos informacijos priemonės. 1938 m. Krokuvoje mirusios Faustinos gyvenimas, raštai ir dvasingumas lietuviams nežinomi.

Prie Faustinos raštų ir dvasinės patirties iškėlimo daug prisidėjo Krokuvos kardinolas Karolis Wojtyùa. Išrinktas popiežiumi, jis paskatino Faustinos Kovalskos beatifikacijos bylą, 1993 m. užsibaigusią jos paskelbimu palaimintąja. Faustinos dvasingumą Jonas Paulius II vadina tiltu tarp tragiško XX a. ir ateities. Jos skelbta žinia labai paprasta – Dievas yra gailestingas kiekvienam žmogui ir visam pasauliui. Jaunos moters dienoraščiai, kuriuose dvasios tėvo liepimu ji aprašė savo mistines patirtis, šiuo metu išversti į pagrindines Europos kalbas, juos populiarino ir Marijonų vienuolija, tačiau lietuvių katalikų susidomėjimas dabar jau šventąja Faustina Kovalska nėra pasiekęs. Nepaskatino net tai, kad apie Kovalską ir Gailestingojo Jėzaus atvaizdą popiežius kalbėjo lankydamasis Vilniuje, susitikimo su Lietuvos lenkais Šventosios Dvasios Bažnyčioje metu. Faustina taip ir liko lietuvių nepastebėta, nelaikoma sava.

Kodėl? Tam gali būti daugybė paaiškinimų. Faustina mirė jaunutė ir ne Lietuvoje, o Krokuvoje, jos rašiniai dar 1958 m. buvo pasmerkti kaip eretiški, šiuo metu pasaulyje pagarsėjęs Gailestingojo Jėzaus paveikslas beveik slapta buvo grąžintas į Vilnių tik 1987 m.… Lietuvos lenkai, žinoma, yra jautrūs tam, kas vyksta Lenkijos dvasiniame gyvenime, tad ten kilęs susidomėjimas Faustinos vizijomis ir asmeniu netruko persimesti į Vilnių, nes ryšiai su Lenkijos Bažnyčia Vilniuje ir Vilniaus krašte yra stiprūs.… Bet Vilniaus lietuviai, sakytum, neregi to, kas Vilniuje yra lenkiška.

Jei Faustinos Kovalskos svetimumas lietuviams būtų tik atvejis, liudijantis kultūrinę lietuvių ir lenkų takoskyrą, būtų galima kalbėti apie lenkų kultūrinio ir dvasinio gyvenimo Lietuvoje savitumus. Bet Faustina skatina galvoti ne tiek apie Lietuvą ir Lenkiją, kiek apie Vilnių ir Vilniaus kraštą, kuriame lietuviai ir lenkai susitinka ne tik vieni su kitais, bet ir su savo bendra nelengva istorija.

Kovalskos Vilnius ir mūsų Vilnius yra tas pat ir nebe tas miestas. Vilniaus architektūra net XX a. viduryje labai nedaug skyrėsi nuo amžiaus pradžios Vilniaus. Bet šio amžiaus pabaigoje mieste gyveno visai kita bendruomenė negu pradžioje. Carinės Rusijos gubernijos centras, kaizerinės Vokietijos okupuotas miestas, paskelbtas Lietuvos valstybės sostine, trumpalaikės jungtinės Lietuvos–Baltarusijos bolševikinės respublikos sostinė, Lenkijos Respublikos vaivadijos miestas, Lietuvos Respublikos sostinė, sovietinės Lietuvos sostinė, vėl nepriklausomos Lietuvos sostinė.… Šimtmečio būvyje Vilnius beveik prarado savo gausią žydų ir mažiau gausią vokiečių bendruomenę, labai sumenko lenkų, pasikeitė rusų ir išaugo lietuvių bei gudų bendruomenės...

Panašaus likimo miestų Europoje yra. Gal artimiausias Vilniui yra

Triestas Italijoje. Šis daugiatautis ir daugiakalbis miestas priklausė įvairioms valstybėms, keitėsi oficialios jo kalbos, augo ir nyko miesto tautinės bendruomenės. Skirtumas tik tas, kad Triestas nėra nei Italijos, nei Austrijos ar Slovėnijos sostinė. O Vilnius yra Lietuvos – etniškai palyginti monolitiškos valstybės – sostinė ir vienintelis tokią ryškią daugiatautę tradiciją turintis Lietuvos miestas. Per pora pastarųjų šimtmečių lietuviai Vilniuje sudaro daugumą tik pastaruosius keturiasdešimt metų.

Aštriausias įvykis XX a. Vilniaus istorijoje – lietuvių ir lenkų ginčas dėl miesto. Ýeligowskio akcija iki šiol lieka labai skaudi lietuvių istorinės atminties žaizda. Tačiau negalima pamiršti, kad lietuviai Vilnių atgavo ne iš Lenkijos, o iš Lenkijos valstybę užpuolusios Sovietų Sąjungos. Šis faktas negali nebūti skaudus lenkams. Kad ir kokios būtų lietuvių teisės į savo istorinę sostinę, kad ir kokia skaudi būtų mūsų pačių istorija, esame priversti atsiminti, kad atgavome Vilnių iš bendro abiejų tautų priešo rankų.

Galima tik spėlioti, koks dabar būtų Vilnius ir kokie būtų lietuvių–lenkų santykiai, jeigu senosios Lietuvos sostinės grąžinimo nebūtų lydėjusi pačios Lietuvos okupacija, II Pasaulinis karas, žydų bendruomenės sunaikinimas, lietuvių emigracija ir masiška lenkų repatriacija. Visi šie įvykiai nulėmė tai, kaip dabartiniai Vilniaus gyventojai mato ir supranta savo miestą.

Visi lyg ir žinome, bet tik puse lūpų pripažįstame akivaizdų faktą – kad dauguma dabartinių Vilniaus gyventojų yra labai neseniai į šį miestą atvykę. Visa pastarojo šimtmečio miesto istorija, atrodo, tebėra labai skaudi ir, sakyčiau, bjauriai užrandėjusi istorinės lietuvių ir lenkų atminties žaizda. Sovietų okupacija neleido šiai žaizdai išsivalyti. Akivaizdus lietuvių–lenkų konfliktas dėl Vilniaus krašto ir Vilniaus krašte buvo užslėptas, nustumtas į pogrindį. Čia šis konfliktas, nepasiekiamas diskusijų, ginčų, konfrontacijos, ruseno, išlaikydamas tarpusavio svetimumą, užkonservuotą priešiškumą ir įtarią baimę. Tokie užslopinti konfliktai neleidžia istorijai tapti istorija ir, Vilniaus atveju, trukdo dabartiniams jo gyventojams jaustis pilnateisiais „visos“, nepadalytos į „lenkišką“, „žydišką“, „gudišką“ ar „vokišką“. Vilniaus istorijos įpėdiniais, atsakingais už jos pažinimą ir saugojimą.

Pokarinė lietuvių inteligentija stengėsi Vilnių sulietuvinti, bet, integruojant Vilnių į Lietuvą ir artinant Lietuvą prie Vilniaus, buvo atsiribojama nuo pačios artimiausios miesto praeities. Iš pradžių dėl svetimumo lenkų tautinei kultūrai. Sovietiniais laikais, ypač septintame ir aštuntame dešimtmetyje, dažnas prasilavinęs Vilniaus ir Kauno lietuvis pramoko lenkiškai. Atskirtiems nuo pasaulio kultūros kiek laisvesnio kaimyninio krašto kalba tapo ir laisvesnės kultūros kalba. Tai padėjo suartėti su Lenkija, bet ne su nesena Vilniaus krašto istorija.

Jei Lenkijos Liaudies Respublikos spauda, radijas ir televizija mus pasiekdavo, daugelis lenkiškų tarpukario Vilniaus leidinių, kaip ir nemaža dalis pirmosios Lietuvos respublikos leidinių, dulkėjo užrakinti „specialiuose“ bibliotekų fonduose. Ne tik lietuvių–lenkų santykių ir „Vilniaus klausimo“ istorija, bet ir visa ikikarinė Lietuvos ir Lenkijos, taigi ir Vilniaus, istorija, buvo patikėta daugiau žodinei tradicijai, tiksliau – dviem žodinėms tradicijoms, kurios susitikdavo labai retai. Žodinėje tradicijoje gyvavo ir sunki tarpukario Vilniaus lietuvių patirtis ir Lietuvos lenkų istorija. Pastarosios fragmentai dažniau iškildavo į Vakarus pasitraukusių vilniečių – Czesùawo Miùoszo, Józefo Mackiewicziaus, kitų daugiau ar mažiau žinomų asmenų rašiniuose.

Tik pastaruoju metu demokratijos atkūrimas leido šiam atminties klodui laisvai reikštis Lenkijoje. Įvairiausi prisiminimai, nostalgiškos kelionės, žemiečių asociacijos ir pagaliau laisvas žmonių bei tekstų judėjimas padeda grąžinti „lenkišką Vilnių“ Vilniaus lenkams. Kiek šis Vilnius yra „anas Vilnius“, o kiek romantiškos atminties kūrinys, dar teks spręsti. Bet kol kas „anas“, „lenkiškas“ Vilnius gyvuoja tik lenkiškai kalbančioje Vilniaus visuomenėje. Vilniaus gyventojams lietuviams jis lieka svetimas. Tokio nesenos Vilniaus istorijos svetimumo lietuvių kultūrai pavyzdžių galima rasti daug, labai daug. Svetimumas itin akivaizdus Katalikų Bažnyčioje, kuri pirmoji turėtų būti ne tik tautiškumo, bet ir visuotinumo atrama. Deja. Vilniaus Katalikų Bažnyčioje to dar tikrai pasigendama.

Lietuviams „nematomos“ Faustinos Kovalskos pavyzdys tai liudija labai ryškiai. Panašiai nutiko ir kitam neseniai kanonizuotam, Vilniuje gimusiam šventajam – Rapolui Kalinauskui (1835–1907), mūsų sostinėje minimam tik lenkų bendruomenės.

Vilnius akivaizdžiai skiriasi nuo visos Lietuvos, akivaizdžiai yra kitoks ir kitoniškesnis. Sunku turėti tokią „nelietuvišką“ sostinę, todėl dar prieš dvidešimt metų gyvavo tyli diskusija tarp dviejų sostinių – „lietuviško“ Kauno ir „nelietuviško“ Vilniaus. Jaunos tautinės kultūros akimis žvelgiant, sunku pažinti ir pripažinti sava vingiuotą Vilniaus istoriją, kuri kol kas geriau užrašyta kitomis, ne lietuvių kalba parašytose knygose. Net rimto, lietuviškai ir lietuvio parašyto gero kelionės vadovo po Vilnių nėra ir tikrai sunku tokį parengti, nes gyvoji miesto istorijos tradicija nutrūkusi.

Gal tai, kad po daugiau kaip dviejų šimtų metų pertraukos šis miestas pagaliau vėl tapo vienos iš Europos valstybių sostine, kurioje vėl kuriasi kosmopolitinė bendrija, palengvins „nelietuviškos“ Vilniaus istorijos pripažinimą. Tai ne tik dvidešimt tarpukario metų. Tai vokiškai, idiš, lenkiškai, gudiškai ir lietuviškai kalbantis Vilnius, kuris buvo vienas miestas, ir mes, dabar jame gyvenantys, jį paveldime – vieną ir visą, savą ir „svetimą“. Paveldime pačią keisčiausią iš Europos sostinių, kurios grožį ir turtingumą dar tik pradedame suvokti. Norisi tikėti, kad pajėgsime jį pripažinti, mylėti ir po savęs palikti.